

De Nederlandse economie
2005

Voorwoord

Het in 2004 begonnen herstel van de Nederlandse economie heeft zich in 2005 voortgezet. De huishoudens profiteerden daar nog niet van. Het voor inflatie gecorrigeerde inkomen is voor het vierde jaar op rij afgenomen. Huishoudens gaven meer uit dan er binnenkwam, waardoor hun besparingen verder zijn teruggelopen. Daartegenover staat dat de winsten van het bedrijfsleven gestegen zijn en dat de overheid nauwelijks nog een tekort had. Door forse koerswinsten verbeterde het vermogen van de pensioenfondsen. Het aanhoudende herstel van de economie werkt steeds meer door op de arbeidsmarkt; het aantal banen groeit weer.

Met *De Nederlandse economie* geeft het Centraal Bureau voor de Statistiek ieder jaar een breed, samenhangend en diepgaand overzicht van de belangrijkste economische ontwikkelingen in Nederland. De actuele uitkomsten van de Nationale rekeningen staan in deze publicatie centraal. Niet alleen de productie en de inkomensverdeling maar ook de arbeidsmarkt, de huishoudens, de bedrijven, de financiering, het milieu en de overheid komen daarbij aan de orde. Zo ontstaat een beeld van de Nederlandse economie in al zijn facetten.

Verder zijn in *De Nederlandse economie* de economische prestaties van Nederland vergeleken met die van andere EU-landen, de Verenigde Staten en Japan. Ook bevat deze editie enkele artikelen die ingaan op de vraag naar uitzendwerk, de sociale uitkeringen en de overheidstekorten in Europa en de Verenigde Staten. In het laatste hoofdstuk ten slotte wordt nader ingegaan op de toenemende globalisering. Niet alleen de sterk toegenomen handels- en migratiestromen uit de nieuwe EU-lidstaten, maar ook de snel oplopende handelsvolumes met lagelonenlanden als India komen daarbij aan bod.

De Directeur-Generaal van de Statistiek,
Drs. G. van der Veen

Voorburg/Heerlen, september 2006

Colofon

Uitgever

Centraal Bureau voor de Statistiek
Prinses Beatrixlaan 428
2273 XZ Voorburg

Prepress

Centraal Bureau voor de Statistiek - Facilitair Bedrijf

Druk

OBT bv, Den Haag

Omslag-ontwerp

WAT ontwerpers, Utrecht

Inlichtingen

Tel. 0900 0227 (€ 0,50 per minuut)

Fax: (070) 337 59 94

E-mail: infoservice@cbs.nl

Bestellingen

E-mail: verkoop@cbs.nl

Fax: (045) 570 62 68

Internet

www.cbs.nl

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg/Heerlen, 2006.

Bronvermelding is verplicht.

Verveelvoudiging voor eigen gebruik of intern gebruik toegestaan.

Prijs is excl. administratie- en verzendkosten.

Prijs: € 15,60

ISBN-10: 90-357-1756-2

ISBN-13: 978-90-357-1756-5

ISSN 1386-1042

Verklaring der tekens

.	= gegevens ontbreken
*	= voorlopig cijfer
x	= geheim
–	= nihil
–	= (indien voorkomend tussen twee getallen) tot en met
0 (0,0)	= het getal is minder dan de helft van de gekozen eenheid
niets (blank)	= een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
2004–2005	= 2004 tot en met 2005
2004/2005	= het gemiddelde over de jaren 2004 tot en met 2005
2004/'05	= oogstjaar, boekjaar, schooljaar enzovoort, beginnend in 2004 en eindigend in 2005

In geval van afrondingen kan het voorkomen dat het totaal niet overeenkomt met de som van de getallen.

Verbeterde cijfers in de staten en tabellen zijn niet als zodanig gekenmerkt.

Inhoud

Overzicht van belangrijke sociaal-economische gebeurtenissen in 2005	9
1. Macro-economisch overzicht	13
1.1 De Nederlandse economie	13
1.2 Internationale economische ontwikkelingen	19
1.3 De meting van welvaart: (on)mogelijkheden	22
2. Bestedingen	27
2.1 Consumptie	29
2.2 Investerings	35
2.3 Buitenlandse handel	39
3. Productie	45
3.1 Overzicht bedrijfstakken	50
3.2 Enkele bedrijfstakken nader belicht	59
3.3 Milieu en economie	67
3.4 Het belang van uitzendwerk	72
4. Productiefactoren	85
4.1 Arbeidsmarkt	85
4.2 Winstgevendheid	100
4.3 Faillissementen	102
4.4 Waarom daalde het aantal uitkeringen in Nederland?	104
5. Huishoudens, ondernemingen, overheid en buitenland	117
5.1 Huishoudens	119
5.2 Niet-financiële vennootschappen	123
5.3 Monetaire financiële instellingen	126
5.4 Verzekeraars en pensioenfondsen	129
5.5 Overige financiële instellingen	131
5.6 Overheid	134
5.7 Buitenland	141
5.8 Een vergelijking van de Europese monetaire unie en de Verenigde Staten	144

6. Capita selecta	155
6.1 De handel met de nieuwe EU-lidstaten	156
6.2 Arbeidsmigratie uit de nieuwe EU-lidstaten	169
6.3 India: van slapende reus naar economische grootmacht	179
Lijst van gebruikte begrippen	193
Trefwoordenregister	207
Enkele verwante publicaties	213

Overzicht van belangrijke sociaal-economische gebeurtenissen in 2005

De Nederlandse kiezers stemden in een referendum op 1 juni 2005 met een ruime meerderheid tegen de Europese Grondwet. Enkele dagen daarvoor hadden de Franse kiezers hetzelfde gedaan. Hierdoor kwam het gehele ratificatieproces van de Europese Grondwet tot stilstand. Directe gevolgen van het verwerpen van de grondwet waren de vertraging van de verdere uitbreiding van de EU, de afwijzing van voorstellen tot verdere liberalisering van diensten en het beperkt vrijgeven van de toegang van werknemers uit de nieuwe lidstaten tot de Nederlandse arbeidsmarkt.

De prijzenoorlog tussen de supermarkten in Nederland is in 2005 doorgegaan. Het zijn vooral de consumenten die hiervan profiteerden: de meeste boodschappen waren in 2005 zelfs goedkoper dan in 2001. De totale omzet van de supermarkten bleef nagenoeg gelijk aan die van 2004. Wel trad er een verschuiving op tussen de supermarkten, waarbij Albert Heijn het marktaandeel kon vergroten. Door het aantrekkelijk prijzen van de huismerken zijn de leveranciers van A-merken onder druk gezet om bij te dragen in de prijsverlagingen. Dit resulteerde in conflicten tussen de supermarkten en hun leveranciers over de prijsstelling van producten.

In de loop van 2005 verzwakte de euro ten opzichte van de dollar. Dit kwam vooral door de achterblijvende economische ontwikkeling in Europa en de hogere geldmarktrente in de Verenigde Staten. Pas aan het einde van het jaar, toen de Europese Centrale Bank (ECB) de rente voor het eerst sinds tweeënhalf jaar verhoogde, tot 2,25 procent, en de Europese economieën herstelden, zakte de dollar ten opzichte van de euro. De renteverhoging was mede ingegeven door de inflatie in de eurozone die al geruime tijd boven de streefwaarde lag.

In 2005 stegen de prijzen van veel grondstoffen fors. De prijs van een vat ruwe olie liep op tot 70 dollar in oktober. De directe oorzaak hiervan is de oplopende vraag vanuit de aantrekkende economieën zoals China en de beperkt uitbreidbare productiecapaciteit. Ook de behoefte aan zekerheid en de verwachting dat de prijzen nog verder zullen stijgen, droegen bij aan de oplopende grondstofprijzen. De voortdurende instabiliteit in het Midden-Oosten speelde ook een belangrijke rol. Ten slotte kwam daar in het najaar nog het wegvallen van productiecapaciteit bij, als gevolg van de orkanen in de Golf van Mexico. Naast de olieprijs kenden ook de prijzen van metalen zoals aluminium, koper en ijzer grote stijgingen.

De plannen voor de veranderingen in het nieuwe zorgstelsel, ingevoerd op 1 januari 2006, werden sceptisch ontvangen. Onzekerheid over de hoogte van de basispremie en de inkomenseffecten hielden het publiek en de politiek bezig. Huisartsen kruisten de degens met de verzekeraars over zeggenschap en hoogte van de vergoedingen. De verzekeraars bereidden zich voor op de strijd om de verzekerden en de belastingdienst trok extra personeel aan om op tijd de zorgtoeslagen uit te kunnen keren.

Als gevolg van het najaarsakkoord van regering en vakbonden in 2004, kende 2005 nauwelijks grote arbeidsconflicten. Alleen de gemeenteamttenaren en de schoonmakers en glazenwassers voerden landelijk actie. Vooral de beperking van de pensioenrechten door verhoging van de pensioengerechtigde leeftijd of door beperking van het functioneel leeftijdontslag leidde tot conflicten. Daarnaast waren er vooral bedrijfsgerelateerde conflicten, zoals bij de havensleepdienst van Smit en het aardappelzetmeelconcern AVEBE. De loonkosten per arbeidsjaar stegen in 2005 met maar 1,5 procent. Dat was de laagste stijging van de afgelopen tien jaar, vooral door dalende premies voor (pre)pensioen en arbeidsongeschiktheid.

Als gevolg van de economische opleving was zowel het nationale als het internationale beursklimaat gunstig in 2005. Beleggers in Oost-Europese, Latijns-Amerikaanse of Aziatische aandelenmarkten profiteerden hiervan het sterkst. De graadmeter van de Amsterdamse effectenbeurs, de AEX, steeg met ruim een kwart. Op de Amsterdamse beurs werd een beperkt aantal nieuwe fondsen geïntroduceerd, waaronder de leverancier van navigatiesystemen TomTom.

In september verwierf ABN-AMRO een meerderheidsbelang in de Noord-Italiaanse bank Antonveneta (Banca Antoniana Popolare Veneta). De overname slaagde na een maandenlange strijd waarin de Italiaanse bankwereld met hulp van de Italiaanse Centrale Bank probeerde om de buitenlandse invloed op de Italiaanse financiële markten te beperken. Voor ABN-AMRO biedt de versnipperde Italiaanse financiële markt de mogelijkheid om een tweede thuismarkt in Europa te verwerven en zo verder te groeien.

Kerncijfers

1.1 Economische en sociale kernindicatoren voor Nederland

	Eenheid	2002	2003	2004*	2005*
Macro-economische kerncijfers					
Bruto binnenlands product (marktprijzen)	% volumemutatie	0,1	0,3	2,0	1,5
Netto nationaal inkomen per hoofd van de bevolking	% mutatie	0,0	0,0	3,3	-1,2
Consumentenprijsindex (CPI)	% mutatie	3,3	2,1	1,2	1,7
Werkloze beroepsbevolking	% beroepsbevolking	4,1	5,4	6,5	6,5
Saldo lopende transacties met het buitenland	% BBP	6,1	6,1	8,6	7,1
Belasting- en premiedruk	% BBP	37,5	37,2	37,4	37,8
Arbeid					
Totaal arbeidsvolume	% volumemutatie	-0,3	-1,1	-1,4	-0,3
Totaal aantal banen	1 000	8 851	8 796	8 719	8 725
Werkzame beroepsbevolking	% bevolking 15-64 jr	64,8	64,2	63,3	63,2
Loonkosten per eenheid product in de marktsector ¹⁾	% mutatie	4,4	1,4	-1,2	-2,0
Arbeidsinkomensquote in de marktsector ¹⁾	% bruto toegevoegde waarde	80,4	80,3	80,1	79,0
Arbeidsproductiviteit in de marktsector ¹⁾	% mutatie	1,0	2,5	4,5	2,9
Demografie bevolking					
Gemiddelde omvang bevolking	1 000	16 147	16 223	16 276	16 316
Migratie-overschot	% totale bevolking	0,15	0,00	-0,10	-0,17
Demografie bedrijven					
Oprichtingen		32 800	31 000	33 400	40 100
Faillissementen		6 771	8 748	9 349	10 082
Inkomen, bestedingen en besparingen					
Beschikbaar inkomen van huishoudens, reëel ²⁾	% mutatie	-0,9	-2,2	-0,2	-0,7
Consumptieve bestedingen	% volumemutatie	1,7	0,8	0,5	0,6
Investerings in vaste activa	% volumemutatie	-4,5	-1,5	-0,8	3,6
Netto nationale besparingen	% netto beschikbaar inkomen	12,8	12,3	14,9	13,7
Overheid					
EMU-saldo	% BBP	-2,0	-3,1	-1,8	-0,3
Overheidsschuld, EMU-definitie	% BBP	50,5	52,0	52,6	52,7
Druk op het milieu					
Broeikaseffect	mln kg	241 719	244 005	247 960	245 994
Verzuring	mln kg	258	258	255	254
Vermesting	mln kg	119	131	115	.
Afval	mln kg	3 977	2 750	.	.

¹⁾ Exclusief delfstoffenwinning, verhuur en handel in onroerend goed, overheid, gezondheids- en welzijnszorg.

²⁾ Gedefleerd met de Consumentenprijsindex (CPI).

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005 en StatLine.

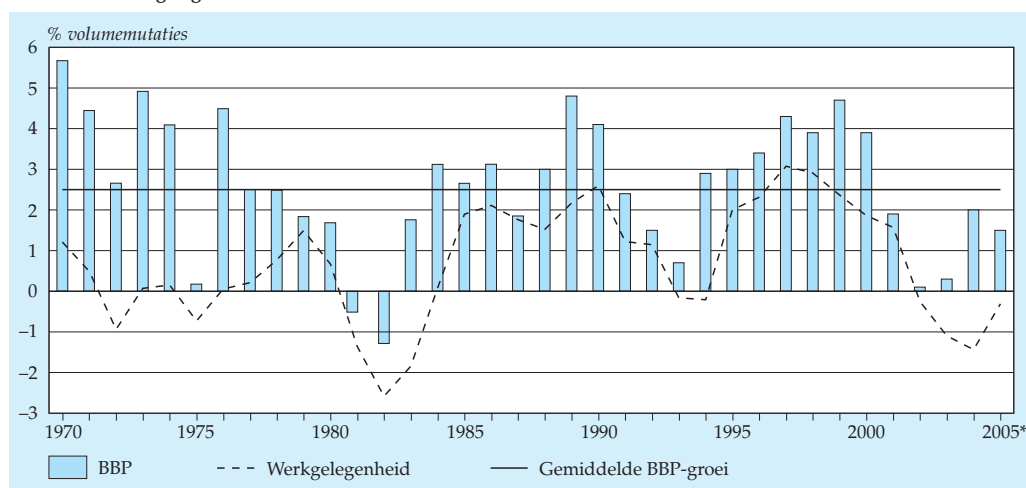
1. Macro-economisch overzicht

1.1 De Nederlandse economie

De Nederlandse economie is in 2005 met 1,5 procent gegroeid. Daarmee zette het herstel van de economie in 2004 door in 2005. Het groeicijfer betekent wel een vertraging van de economische groei in vergelijking met 2004. Ten opzichte van het langjarige gemiddelde van 2,5 procent is de groei in 2005 bescheiden. Bij de groeivertraging spelen incidentele factoren een rol. In 2004 was de aardgasproductie uitzonderlijk hoog en 2005 telde twee werkdagen minder dan 2004. De lager uitgevallen economische groei verhult bovendien dat het in de loop van 2005 economisch gezien steeds beter ging met Nederland. Met name de consumptiegroei trok in de tweede helft van het jaar flink aan. Op grond van de positieve economische ontwikkeling in het eerste kwartaal van 2006 kan worden verondersteld dat heel 2006 een verbetering zal laten zien ten opzichte van 2005.

Het aanhoudend herstel van de economie werkt ook steeds meer door op de arbeidsmarkt. Na de sterke krimp van de werkgelegenheid in 2004 bedroeg de daling van het totale arbeidsvolume van werkzame personen in 2005 slechts 0,3 procent. In het openbaar bestuur en vooral in de industrie gingen arbeidsplaatsen verloren. Begin 2006 liet de arbeidsmarkt een verder herstel zien. In het eerste kwartaal van 2006 nam het aantal banen met 35 duizend toe, waarmee er voor het vierde kwartaal op rij sprake was van banengroei.

1.1 BBP en werkgelegenheid

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005.

De banengroei vond vooral plaats in de zakelijke dienstverlening en de zorg. Door de aantrekkende economie ontstaan extra banen die door veel werkgevers voorlopig worden ingevuld met uitzendkrachten. Maar ook elders in de zakelijke dienstverlening zoals in de ICT-sector werd meer personeel in dienst genomen. De zorg was nog altijd een belangrijke banenmotor.

Een sterke vraag uit de Verenigde Staten, Japan en China zorgde opnieuw voor een robuuste groei van de wereldeconomie in 2005. De economie van de Verenigde Staten groeit al meer dan twee jaar in een hoog tempo en sneller dan die van Europa. Net als in Nederland liet ook de Europese economie een groeivertraging zien ten opzichte van 2004, het jaar waarin het economisch herstel begon. Na een lage groei in de eerste helft van 2005 herstelde de groei in de tweede helft. Het herstel was vooral te danken aan een sterke toename van de export als gevolg van de forse groei van de wereldwijd verhandelde goederen en diensten.

Export opnieuw belangrijkste motor Nederlandse economie

Het is in 2005 de export die, net als in 2004, de belangrijkste bijdrage levert aan de economische groei. De bijdrage aan de groei nam in 2005 wel af in vergelijking met 2004. De reële groei van de uitvoer van goederen en diensten bedroeg 5,5 procent waarmee de groei vrijwel gelijk was aan de groei van de relevante wereldhandel. Nederland profiteerde als handels- en transportland van de sterke stijging van de wereldhandel.

De ontwikkeling van de wederuitvoer is belangrijk voor de economie in Nederland. Het gaat hierbij om goederen die in Nederland zijn ingevoerd en die ons land in (vrijwel) onbewerkte staat weer verlaten. Wel moeten deze goederen in eigendom zijn gekomen van een Nederlands ingezetene, anders is sprake van doorvoer. Bij wederuitvoer gaat het vooral om goederen als elektrotechnische producten, textiel, kleding en leder. In 2005 groeide de wederuitvoer met 12,6 procent, terwijl de uitvoer van Nederlands fabrikaat met 1,3 procent steeg. De Nederlandse industrie heeft veel minder geprofiteerd van de sterk gegroeide wereldhandel.

Het toenemende belang van de wederuitvoer in de totale uitvoer is met name een gevolg van de sterk gestegen invoer van goederen uit lagelonenlanden als China en India. Hiervan profiteren vooral de handel en de transportsector. De toegevoegde waarde van de wederuitvoer is naar verhouding echter aanzienlijk lager dan die van de binnenlands geproduceerde producten. Ook bij de invoer speelt de wederuitvoer een grote rol.

Bescheiden bijdrage investeringen

Na de export droegen de investeringen het meest bij aan de economische groei. De bijdrage aan de groei bedroeg 20 procent. Vooral in woningen en computers is meer geïnvesteerd. Na een daling in de laatste jaren lieten de in-

vesteringen in vaste activa in 2005 een groei zien van 3,6 procent ten opzichte van 2004. De investeringen in woningen namen met 5,3 procent toe. De investeringen in computers groeiden met 23,2 procent zeer fors. Daarentegen namen de investeringen in bedrijfsgebouwen af, net als in eerdere jaren. De daling van 1,5 procent was echter minder sterk dan in 2003 en 2004. Toen daalden de investeringen in bedrijfsgebouwen met respectievelijk 3,7 en 9,0 procent. Een vergelijkbaar beeld is te zien bij de investeringen in machines en installaties. Bij de meeste investeringscategorieën was het beeld in 2005 gunstiger dan in 2004.

Herstel consumptie huishoudens

De consumptieve bestedingen door huishoudens groeiden in 2005 met een bescheiden 0,7 procent. Deze toename is vergelijkbaar met 2004. In de tweede helft van 2005 trad wel een duidelijke verbetering van de consumptie op. Deze positieve ontwikkeling zette door in het eerste kwartaal van 2006. Het herstel van de consumptie door huishoudens, in met name de tweede helft van 2005, hangt samen met een aantal ontwikkelingen binnen de Nederlandse economie. De arbeidsmarkt verbeterde in 2005 na een grote krimp van de werkgelegenheid in 2003 en 2004. In de tweede helft van het jaar nam het aantal banen weer licht toe. Het consumentenvertrouwen liet in de loop van 2005 een duidelijk verbetering zien. Met name het oordeel van consumenten over het economische klimaat verbeterde. Koersstijgingen op de aandelenbeurzen en stijgende huizenprijzen stimuleerden de consumptie door huishoudens. Ook de vrijval van het spaarloon in de tweede helft van 2005 speelde mogelijk een rol bij de consumptiegroei.

Opvallend was dat met name de uitgaven aan duurzame consumptiegoederen sterk stegen in de tweede helft van 2005. De reële uitgaven aan duurzame goederen waren 1,0 procent hoger dan een jaar eerder. Dit is de hoogste toename van de duurzame consumptie sinds 2000. Tot de duurzame goederen behoren onder meer kleding en schoenen, artikelen voor woninginrichting, huishoudelijke apparaten, computers en vervoermiddelen. Sterke stijgers waren onder andere textiel, kleding en computers. Overigens trad het herstel niet bij alle duurzame consumptiegoederen op. Vooral bij de aankopen van nieuwe auto's was er in 2005 nog geen herstel zichtbaar. De consumptie van voedings- en genotmiddelen was gelijk aan die in 2004.

Stijging inflatie door hogere energieprijzen

De inflatie bedroeg in 2005 gemiddeld 1,7 procent. Dat is 0,5 procentpunt hoger dan in 2004, toen de consumentenprijzen gemiddeld 1,2 procent hoger lagen dan een jaar eerder. Het verschil is toe te schrijven aan de prijsontwikkeling van energieproducten. Net als in 2004 is de inflatie in 2005 historisch gezien laag. De jaren 2004 en 2005 zijn de enige jaren sinds 1990, waarin de inflatie gemiddeld beneden de 2,0 procent is uitgekomen.

Een groot deel van de inflatie in 2005 is toe te schrijven aan de prijsontwikkeling van energieproducten. De prijsstijgingen van gas, elektriciteit en auto-brandstoffen hebben 1,0 procentpunt bijgedragen aan de inflatie van 1,7 procent. Prijsstijgingen en prijsdalingen van de andere goederen en diensten waren per saldo goed voor slechts 0,7 procentpunt. In 2004 was daarentegen slechts 0,4 procentpunt van de inflatie toe te schrijven aan energieproducten en 0,8 procentpunt aan andere goederen en diensten.

Het effect van de prijzenslag in de supermarkten is in 2005 afgenomen. Voedingsmiddelen en alcoholvrije dranken waren gemiddeld 1,2 procent goedkoper dan een jaar eerder. In 2004 was de prijsdaling nog 3,5 procent. Overigens spelen ook oogsteffecten een rol bij de geringere prijsdaling van voedingsmiddelen in 2005. Door wisselende weersomstandigheden was het aanbod van agrarische producten op de Europese markten kleiner dan normaal. De prijzen van kleding en schoeisel, en communicatie daalden daarentegen in 2005 meer dan in 2004. Ook de stijging van de tarieven van consumptiegebonden belastingen en overheidsdiensten was in 2005 beperkt in vergelijking met 2004.

Verbetering arbeidsmarkt

In 2005 waren er gemiddeld 20 duizend banen van werknemers minder dan in 2004, een geringe afname in vergelijking met het forse banenverlies in 2003 en 2004. De terugloop van het aantal werknemersbanen komt overeen met een verlies van 39 duizend arbeidsjaren (voltijdequivalenten). Het aantal banen van werkzame personen (werknemers en zelfstandigen) nam in 2005 toe met 6 duizend. Het verlies van werknemersbanen is dus meer dan gecompenseerd door een stijging van het aantal zelfstandigen. Het totale arbeidsvolume van werknemers en zelfstandigen samen daalde overigens nog wel met 20 duizend arbeidsjaren, een daling van 0,3 procent.

Begin 2006 zette het herstel van de arbeidsmarkt verder door. In het eerste kwartaal van 2006 waren er 35 duizend banen van werknemers meer dan in het laatste kwartaal van 2005. Het was daarmee het vierde kwartaal op rij met banengroei. De banengroei in het eerste kwartaal van 2006 was meer dan twee keer zo groot als in de kwartalen ervoor. Het leeuwendeel van de banengroei vond plaats in de zakelijke dienstverlening en in de zorg. Door de aantrekkende economie ontstaan extra banen die door veel werkgevers voorlopig worden ingevuld met uitzendkrachten. Ook andere zakelijke dienstverleners zoals de ICT-bedrijven hebben meer personeel in dienst genomen. Daarnaast bleef de zorg een belangrijke banenmotor. Het banenverlies nam af in de industrie en de bouw, maar hield aan bij de overheid.

Inkomen van huishoudens afgenomen

Het voor inflatie gecorrigeerde inkomen van huishoudens is in 2005 opnieuw afgenomen. Huishoudens gaven meer uit dan er binnenkwam, waardoor ook hun besparingen verder zijn teruggelopen. Daartegenover staat dat de win-

sten van het bedrijfsleven gestegen zijn en dat de overheid nauwelijks nog een tekort had. Door forse koerswinsten verbeterde het vermogen van de pensioenfondsen. Het saldo op de lopende rekening van Nederland met het buitenland daalde, ondanks een hoger handelssaldo, met ruim 6 miljard euro. Hoofdoorzaak is dat de aan het buitenland betaalde rente en winstuitkeringen sterker stegen dan de ontvangsten uit het buitenland.

Het reëel beschikbaar inkomen van huishoudens daalde in 2005 met 0,7 procent. Daarbij is gecorrigeerd voor de inflatie van 1,7 procent. Zonder correctie voor inflatie steeg het beschikbaar inkomen van huishoudens met 1,0 procent. Huishoudens hebben in 2005 echter 2,3 procent meer besteed, waardoor de consumptieve bestedingen opliepen tot 247 miljard euro. Huishoudens ontspaarden 7,3 miljard euro. Dit is 3,2 miljard euro meer dan in 2004. Daarmee was 2005 het derde jaar op rij met negatieve besparingen. Loon is de belangrijkste inkomensbron van huishoudens. In 2005 was sprake van een bescheiden stijging van de ontvangen loonsom met 0,7 procent. Deze stijging kwam voort uit een lichte daling van de werkgelegenheid en een zeer gematigde loonvoetstijging. Aan sociale uitkeringen ontvingen de huishoudens 0,4 procent minder. Het inkomen uit vermogen nam vooral door fors gestegen dividendontvangsten sterk toe. Aan pensioenen ontvingen de huishoudens bijna 5 procent meer. Daarentegen waren huishoudens in 2005 relatief meer kwijt aan belastingen en premies.

Huishoudens hebben zich in 2005 verder in de schulden gestoken. Hun schulden namen met maar liefst 58 miljard euro toe tot 589 miljard euro. Deze stijging komt bijna volledig voor rekening van woninghypotheken. De oplopende nieuwbouw speelt een rol, maar ook de nog steeds stijgende huizenprijzen, woningverbetering en oversluiting van hypotheken. Ondanks de toename van de schulden steeg het financieel vermogen van huishoudens met 116 miljard euro. Huishoudens hadden 13 miljard euro meer aan spaartegoeden. Dit was iets minder groei dan in de twee voorgaande jaren. De huishoudens kochten per saldo voor 4,8 miljard euro aan obligaties en 4,0 miljard euro aan aandelen. Daarnaast werd het totale effectenbezit van huishoudens 37 miljard euro meer waard door gunstige koersontwikkelingen. Het vermogen opgebouwd in de pensioen- en levensverzekeringsvoorzieningen nam met meer dan 100 miljard euro toe.

Winsten ondernemingen stijgen

Het herstel van de niet-financiële vennootschappen heeft in 2005 doorgezet. De toegevoegde waarde groeide nominaal met 2,9 procent, tegenover 2,6 procent in 2004 en 1,4 procent in 2003. De arbeidsproductiviteit groeide flink, terwijl de lonen licht stegen. Daardoor daalden de loonkosten per eenheid product voor het tweede jaar op rij. Dit was zeer positief voor de winstgevendheid. De arbeidsinkomensquote van de marktsector daalde dan ook ruim 1 procentpunt. Doordat buitenlandse dochterondernemingen minder winst genereerden, groeide de nettowinst voor belastingen in 2005 slechts met een

bescheiden 2,6 procent. In 2004 was er nog een spectaculaire toename van 19,2 procent. De winsten bleven in 2005 echter op een hoog niveau. Dit vertaalde zich in een zeer sterke toename van de uitgekeerde dividenden. Deze stegen met bijna de helft tot 36,4 miljard euro in 2005. Hiervan profiteerden de huishoudens, de pensioenfondsen en het buitenland.

Er zijn in 2005 aanzienlijk meer kredieten verstrekt aan particulieren, vooral woninghypotheken. Desondanks daalde de nettowinst van het bankwezen met bijna 2 miljard euro. Dit kwam vooral door krappere rentemarges. De korte rente steeg licht, terwijl de lange rente juist iets verder daalde. Daarnaast maakten de buitenlandse dochterondernemingen minder winst. De verzekeraars behaalden in 2005 echter meer winst. Hun nettowinst viel 1 miljard euro hoger uit dan in 2004.

Het totale effectenbezit van de pensioenfondsen is met bijna 101 miljard toegenomen tot 576 miljard euro eind 2005. Dit kwam door aankoop van obligaties en forse koerswinsten op met name aandelen. Door de sterke verbetering van de financiële positie kon de stijging van de pensioenpremies beperkt blijven. De dekkingsgraad liet echter slechts een lichte verbetering zien, omdat door de daling van de lange rente de contante waarde van de toekomstige verplichtingen ook is gestegen.

Overheidstekort daalt sterk

Het overheidstekort kwam in 2005 uit op 0,3 procent van het bruto binnenlands product (BBP). Dit is fors lager dan de 1,8 procent in 2004. De overheid had te maken met sterk gestegen inkomsten in combinatie met een dalende uitgavenquote. De belasting- en premiedruk liep verder op. Dit kwam door de aantrekkende economie en in mindere mate ook door versnelde belastingafdrachten en tariefsverhogingen. Verder leverden verkoop van defensiemateriaal en hogere aardgasbaten nog eens 2,1 miljard euro extra op. De uitgaven namen amper toe. Dit gold zowel voor het totaal van de sociale uitkeringen (inclusief AWBZ en ZFW) als voor de ambtenarensalarissen, de twee belangrijkste uitgavencategorieën bij de overheid. De uitgaven als percentage van het BBP daalden dan ook fors. De EMU-schuldquote steeg echter met 0,1 procentpunt tot 52,7 procent van het BBP.

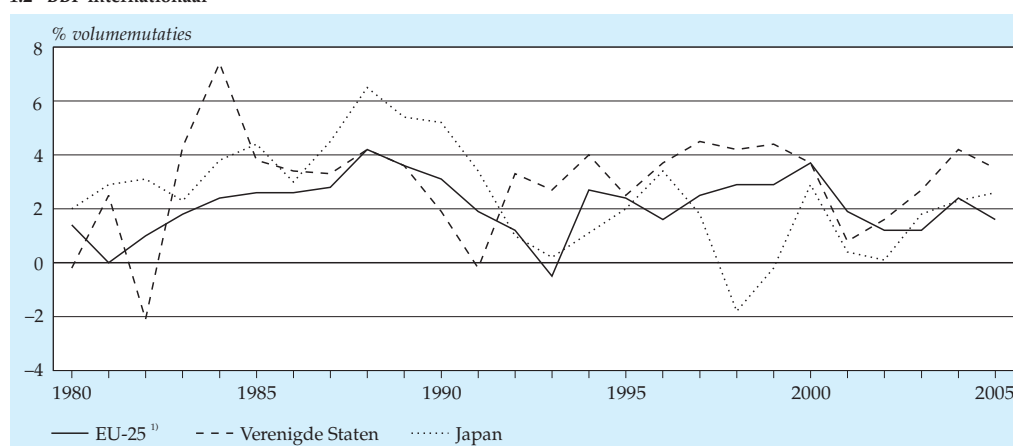
Minder emissie van broeikasgassen

De groei van de economie in 2005 ging gepaard met een daling in de uitstoot van broeikasgassen. Terwijl de economie met 1,5 procent groeide, nam de emissie van broeikasgassen af met 0,8 procent (volgens de definities van de Milieurekeningen). Deze daling komt grotendeels voor rekening van een afname in de emissies van koolstofdioxide (CO₂) met 0,9 procent. De uitstoot van de broeikasgassen lachgas (N₂O) en methaan (CH₄) bleef vrijwel gelijk.

1.2 Internationale economische ontwikkelingen

De mondiale economie heeft zich in 2005 ondanks een forse stijging van de olieprijs gunstig ontwikkeld. De economie van Japan groeide voor het derde achtereenvolgende jaar harder dan in het voorgaande jaar en ook de Verenigde Staten noteerden een robuuste groei. Een stijgende vraag uit deze landen en uit de sterk groeiende economieën van China en India fungeerden als motor voor een flinke groei van de wereldhandel. De groei van de Europese Unie vertraagde ten opzichte van die in 2004.

1.2 BBP internationaal

¹⁾ Cijfers voor 2000 van EU-15.

Bron: OESO, World Economic Outlook, No. 79.

Herstel Europese economie zet door

De Europese economie groeide in 2005 met 1,6 procent. Dit betekent een vertraging ten opzichte van 2004, toen het economisch herstel intrad met een groei van 2,4 procent. De afname van de groei was het gevolg van een lage groei in de eerste helft van 2005. In de tweede helft van het jaar herstelde de groei tot 2 procent op jaarbasis. Het herstel is vooral te danken aan de export, die dankzij de groei van de wereldhandel aanzienlijk aantrok. De groei van de export lag weliswaar lager dan in 2004, maar was met 5 procent nog altijd sterk. Ook de groei van de investeringen zette door; na een groei van 3,2 procent in 2004 groeiden zij in 2005 met 2,9 procent. Een herstel van de Europese particuliere consumptie bleef uit in 2005. Door de geringe groei van de reële lonen en een blijvend laag consumentenvertrouwen bleef de groei van de consumptie door huishoudens beperkt tot 1,5 procent.

De economieën van de tien nieuwe EU-lidstaten groeiden net als in 2004 sneller dan die van de vijftien oudere lidstaten. Na een stijging van 5 procent in 2004, groeiden de nieuwe lidstaten in 2005 met 4,4 procent. De hoogste groei

werd gerealiseerd door de Baltische staten Estland (9,8 procent), Letland (10,1 procent) en Litouwen (7,5 procent). Onder de oude lidstaten springt de tegenvallende groei in het Verenigd Koninkrijk in het oog. De groei nam af van 3,3 procent in 2004 naar 1,9 procent in 2005, net boven het EU gemiddelde. In de voorgaande jaren was de Britse economie juist altijd aanmerkelijk sterker gegroeid dan het groeipercentage voor de gehele EU-25. De economische groei van Duitsland bedroeg 1 procent en bleef daarmee, evenals de groei van Nederland, achter bij het Europese gemiddelde. Waar er in Nederland in het vierde kwartaal van 2005 echter sprake was van een versnelling van de groei, vertoonde de Duitse economie een vertraging. Dit verschil werd hoofdzakelijk veroorzaakt door de consumptie die in Nederland aantrok maar in Duitsland afnam.

De werkloosheid in de EU nam licht af van gemiddeld 9 procent in 2004 tot 8,7 procent in 2005. De werkloosheid in Duitsland (9,1 procent) en Frankrijk (9,9 procent) bleef in 2005 onveranderd hoog. De laagste werkloosheid in de EU werd gemeten in Ierland (4,4 procent), op korte afstand gevolgd door het Verenigd Koninkrijk en Denemarken met 4,8 procent en Nederland met 5,0 procent. Aan de andere kant van het spectrum bevinden zich Polen en Slowakije met werkloosheidspercentages van respectievelijk 17,8 en 16,4 procent.

De sterke stijging van de olieprijs heeft in de EU nog niet geleid tot een toename van de inflatie. Mede door een daling van de arbeidskosten bleef de inflatie stabiel op 2,2 procent. In de tweede helft van het jaar begon de inflatie onder invloed van de olieprijs wel toe te nemen.

Aanhoudend hoge groei Verenigde Staten

De economie van de Verenigde Staten groeide in 2005 met 3,5 procent en bleef daarmee op het in 2003 ingezette pad van hoge economische groei. Mede door de grote schade die hevige orkanen in augustus en september toebrechten aan New Orleans en de olie-industrie in het zuiden van het land was er wel sprake van een vertraging ten opzichte van 2004. Toen bedroeg de groei 4,2 procent. Een belangrijk verschil tussen de ontwikkeling van de Amerikaanse en de Europese economie wordt gevormd door de consumptie door huishoudens. In tegenstelling tot de EU was de consumptie in de Verenigde Staten een belangrijke motor voor de economische groei. Ook in 2005 was de groei van de Amerikaanse consumptie met 3,5 procent weer fors.

De gunstige economische omstandigheden droegen ertoe bij dat de werkloosheid in de Verenigde Staten in 2005 daalde naar 5,1 procent. De inflatie steeg van 2,7 procent naar 3,4 procent. De hoge olieprijs werkte echter nog niet door op de prijzen van andere producten. De Amerikaanse kerninflatie, de inflatie met uitzondering van energie- en voedselprijzen, bedroeg in 2005, evenals in 2004, 2 procent. Het Amerikaanse handelstekort steeg voor het dertiende achtereenvolgende jaar en bedroeg 6,4 procent van het BBP. De oplopende Amerikaanse tekorten resulteerden nog niet in een daling van de koers van de dollar. De Amerikaanse munt apprecieerde over 2005 met ongeveer 4 procent.

Japanse economie blijft sterk presteren

De economie van Japan presteerde ook in 2005 sterk. De groei van de Japanse economie bedroeg 2,6 procent en was daarmee voor het derde achtereenvolgende jaar hoger dan in het voorgaande jaar. Waar in eerdere jaren de groei vooral werd getrokken door de export waren in 2005 de consumptie door huishoudens en de bedrijfsinvesteringen de belangrijkste motor achter de groei. De consumptie door huishoudens werd gestimuleerd door de verbeterde arbeidsmarkt en de daaruit voortvloeiende gunstige loonontwikkelingen. De toegenomen bedrijfsinvesteringen waren een weerspiegeling van de hoge winstgevendheid van het Japanse bedrijfsleven. Gedurende het jaar liep ook de groei van de export weer op, met name door een toenemende vraag uit China en de Verenigde Staten. De export naar de EU groeide niet.

Na de stabilisering van de prijzen in 2004, was er in 2005 wederom sprake van deflatie in Japan. Over het gehele jaar genomen bedroeg de inflatie -0,3 procent. Onder invloed van de aantrekkende economie ontstond in de loop van het jaar echter een opwaartse druk op de prijzen, waardoor er in het vierde kwartaal sprake was van een toename van de inflatie. De prijsstijging heeft doorgezet in de eerste helft van 2006. De verwachting is dat hiermee een blijvend einde is gekomen aan een lange periode van deflatie.

Opkomende Aziatische economieën

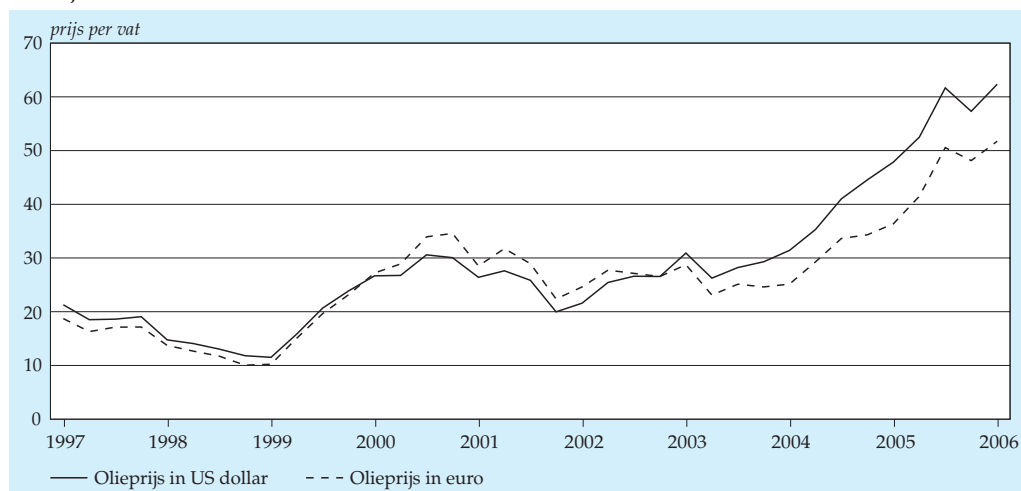
De totale wereldhandel steeg in 2005 met 7,5 procent. Ondanks het feit dat de groei niet het niveau van 2004 haalde (10,4 procent), was de wereldhandel ook in het afgelopen jaar van groot belang voor de groei van de wereldeconomie. In het licht van de toenemende onevenwichtigheden in de mondiale economie, zoals de toenemende handelstekorten in de Verenigde Staten enerzijds en handelsoverschotten in China anderzijds, maar ook de enorme stijging van de olieprijs, kan gesproken worden van een forse groei. Deze groei heeft wederom een belangrijke impuls gekregen door de handel van de opkomende economieën.

China en India wisten in 2005 hun uitbundige economische groei van de voorgaande jaren vast te houden. De Chinese economie groeide met 9,9 procent. In termen van het BBP ging China daarmee het Verenigd Koninkrijk voorbij als vierde economie van de wereld. Dankzij de enorme economische groei van de afgelopen jaren is China steeds belangrijker voor de wereldeconomie. Zo verzorgde het in 2005 ruim 7 procent van de totale wereldexport en was het verantwoordelijk voor 6 procent van de mondiale import. Ook de groei van India zette in 2005 sterk door. Met een groeipercentage van 8,5 procent bedroeg de economische groei van India voor het derde achtereenvolgende jaar meer dan 8 procent.

Sterke stijging olieprijsen

De olieprijs steeg in 2005 tot ongekende hoogtes. De prijs van een vat Brent olie steeg van gemiddeld 44,6 dollar in het laatste kwartaal van 2004 tot 57,3 dollar in het laatste kwartaal van 2005. Een belangrijke structurele oorzaak voor de forse stijging van de olieprijs is de grote toename van de vraag naar olie, vooral uit de sterk groeiende economieën van de Verenigde Staten, China, India en Brazilië. De spanningen in het Midden-Oosten en in olieproducerende landen als Nigeria en Venezuela, gevoegd bij onzekerheid over de omvang van de reserves van de olieproducenten, zorgden voor een extra opwaartse druk op de olieprijsen. De olieprijs is een belangrijke determinant voor de afzetprijzen van producenten en heeft daarom op lange termijn indirect gevolgen voor de inflatie en de rente.

1.3 Prijzen North Sea Brent

Bron: CBS, StatLine.

1.3 De meting van welvaart: (on)mogelijkheden

Welvaart is in de eerste plaats, net als geluk, een gevoel dat direct zou kunnen worden gemeten. Meer objectief gezien is welvaart een multidimensionaal fenomeen. Daarmee wordt bedoeld dat verschillende dimensies of aspecten die bijdragen aan de welvaart gewogen zullen moeten worden om ze in één cijfer onder te kunnen brengen. De mogelijkheden van de statistiek reiken vooralsnog 'niet verder' dan het bieden van een of meer indicatoren voor elk van de verschillende dimensies of aspecten die bijdragen aan de welvaart. Het samenvoegen van die verschillende indicatoren heeft een subjectief gehalte en kent grote statistische onzekerheden.

Het bruto binnenlands product (BBP), dat door het CBS wordt gemeten volgens de internationale richtlijnen voor de samenstelling van nationale rekeningen, is één van de aspecten van welvaart. En geen onbelangrijke! Het beschrijft immers de totale productie en de daarmee verdiende inkomens binnen een land. Naast het BBP spelen echter ook andere aspecten een rol bij de beoordeling van de ontwikkeling van de welvaart. Aspecten die vaak niet direct tot uitdrukking komen in de reguliere set van macro-economische indicatoren. Een voorbeeld daarvan is de vernietiging van het milieu door de emissies van vervuilende stoffen of, en misschien wel belangrijker voor bijvoorbeeld landen in de derde wereld, de uitputting van natuurlijke hulpbronnen en daarmee de uitputting van mogelijkheden om in de toekomst inkomen te genereren. Een ander aspect van welvaart is de verdeling van inkomens en vermogens. Een groei van het totale inkomen en vermogen in een economie hoeft nog niet te betekenen dat iedereen profiteert van een dergelijke groei, laat staan in gelijke mate.

Werkgelegenheid en werkloosheid zijn ook aspecten van welvaart. Behalve het inkomensaspect dat samenhangt met werkloosheid kan men hierbij denken aan de gevolgen in termen van sociale uitsluiting, en daarmee de sociale houdbaarheid van een samenleving. Onbetaald werk, zowel huishoudelijk werk als vrijwilligerswerk, is nog een voorbeeld. Beide vormen van onbetaald werk zijn geen onderdeel van de nationale rekeningen, maar zijn wel belangrijk voor de ontwikkeling van de welvaart. Men kan nog verder gaan. Denk daarbij aan situaties van oorlog of natuurrampen die een directe impact hebben op de welvaart. Of men kan denken in termen die meer gerelateerd zijn aan sociale aspecten, meer richting geluk en welzijn, zoals gezondheid, veiligheid en vrijheid.

Grenzen van de statistiek

Er zijn diverse initiatieven genomen om te komen tot één maatstaf voor het meten van welvaart. Zo zijn er onderzoeken die de ontwikkelingen voor de verschillende aspecten van welvaart met behulp van *weging* samenvatten in één index. Een bekend voorbeeld is de door de Verenigde Naties ontwikkelde 'Human Development Index', waarbij het BBP, de scholingsgraad en de levensverwachting elk voor een derde meetellen ¹⁾.

In een alternatieve benadering worden de diverse aspecten van welvaart in geld uitgedrukt en vervolgens gecorrigeerd op één van de reguliere macro-economische indicatoren. Een voorbeeld van deze benadering is het door Hueting ontwikkelde concept van duurzaam nationaal inkomen, waarbij het nationaal inkomen wordt gecorrigeerd voor het verlies aan milieufuncties ²⁾.

¹⁾ <http://hdr.undp.org>.

²⁾ Hueting R., Nieuwe Schaarste en Economische Groei, (1974) Amsterdam Elsevier. Zie ook het artikel van J. van den Bergh: 'Bnp, weg ermee!'. In: ESB 18-11-2005.

Een ander voorbeeld is het corrigeren van de besparingen, zoals in het geval van de door de Wereldbank ontwikkelde methode van 'genuine savings'³⁾.

Het CBS stelt geen alomvattende index voor de welvaart samen, omdat het daarbij door een aantal praktische, conceptuele en ook methodologische problemen tegen de grenzen van de statistiek aanloopt. De uitputting van natuurlijke grondstoffen is nog redelijk goed te kwantificeren. In principe is dat soort informatie ook aanwezig binnen het systeem van nationale rekeningen. Het waarderen van het verlies van milieufuncties door emissies van vervuilende stoffen is echter een heel ander verhaal. De waardering in de praktijk van het verlies van milieufuncties is lastig, zo niet onmogelijk. In de werkelijkheid kunnen geen prijzen worden waargenomen en moet een modelmatige aanpak gevolgd worden. En daarmee komt een zuiver statistische waardering op losse schroeven te staan.

Een ander probleem waarmee men vooral wordt geconfronteerd bij de samenstelling van een samenvattende index is, naast de vaststelling van de lijst met indicatoren, de toekenning van de gewichten aan de verschillende aspecten van welvaart. Daarbij gaan normatieve elementen snel een rol spelen, zoals welk gewicht toe te kennen aan de ontwikkeling van een indicator als het BBP, hoe belangrijk is de vervuiling van het milieu, wat is de norm voor de inkomensverdeling? Hier ligt een duidelijke grens voor de statisticus en komt de taak en functie van de politiek in beeld: het namens de samenleving als geheel afwegen van de belangen van de verschillende welvaartsaspecten.

De rol van de statistiek

De vraag is wat in dit kader precies de rol en de mogelijkheden van de statistiekproducent zijn. Naast het expliciet attenderen van publiek en politiek op de beperkte bruikbaarheid van een indicator als het BBP bij het meten van welvaart, ligt er naar de mening van het CBS een duidelijke taak en verantwoordelijkheid voor het leveren van goede, objectief en onafhankelijk samengestelde informatie over de ontwikkelingen binnen de diverse aspecten die bijdragen aan c.q. een negatief effect hebben op de ontwikkeling van de welvaart. Om een snel overzicht te verkrijgen is het daarbij van belang om welvaart uit te kunnen drukken in een beperkt aantal (samenvattende) indicatoren voor (elk van) de onderscheiden welvaartsaspecten, kortom een 'vector van indicatoren'.

Een belangrijke voorwaarde voor de formulering van die indicatoren is de waarneembaarheid en daarmee de meetbaarheid ervan. Bij voorkeur zouden deze ook moeten worden ondergebracht in een consistent stelsel.

³⁾ Kirk Hamilton and Michael Clemens, *Genuine Savings Rates in Developing Countries*, (1999) *The World Bank Economic Review*, Vol. 13, no. 2.

Dat verhoogt immers de bruikbaarheid en de toepasbaarheid van de gegevens aanzienlijk. Op die wijze is het beter mogelijk om bijvoorbeeld de trade-off tussen de verschillende aspecten van welvaart in kaart te brengen en te analyseren.

Het CBS biedt al jaren de nodige informatie op dit vlak. Een voorbeeld zijn de zogenaamde 'milieurekeningen', waarin het thema milieu direct in relatie wordt gebracht met de macro-economische ontwikkelingen. Daarbij worden de ontwikkelingen op het vlak van milieu samengevat in een beperkt aantal indicatoren, zoals de ontwikkeling van de CO₂-emissies. De belangrijkste uitkomsten hiervan zijn, samen met gegevens over andere aspecten van welvaart zoals de arbeidsmarkt, het inkomen, de bestedingen en de besparingen, opgenomen in de CBS publicaties Nationale rekeningen en De Nederlandse economie.

Er kan echter meer gedaan worden. Daarvoor lijkt het in de eerste plaats geboden om in overleg (nationaal en internationaal) met onderzoekers, beleid en politiek te komen tot een overkoepelend concept van de welvaartsontwikkeling, inclusief de keuze van thema's en indicatoren die van belang worden geacht voor het monitoren hiervan. Het CBS kan zich dan vervolgens richten op het rapporteren over de ontwikkeling van deze indicatoren op basis waarvan het beleid afgewogen keuzes kan maken. Op langere termijn kan dit ook leiden tot een rijk en breed publiek debat, waarbij diverse zaken in hun directe onderlinge relatie worden bediscussieerd en afgewogen.

2. Bestedingen

De Nederlandse economie groeide in 2005 met 1,5 procent. Daarmee zette het economisch herstel door. In 2004 groeide de economie met 2,0 procent na enkele jaren van nulgroei. De afname van de groei ten opzichte van 2004 is overigens mede veroorzaakt doordat 2005 twee werkdagen minder telde dan 2004 en door de uitzonderlijk hoge aardgasproductie in 2004.

In het begin van 2005 was er nauwelijks groei. In de tweede helft van het jaar presteerde de economie veel beter. De bijdrage aan de groei was in 2005 evenwichtiger verdeeld over de verschillende bestedingscomponenten dan in 2004. De verschillende prognoses voor de ontwikkeling van de Nederlandse economie en de eerste realisatiecijfers over het eerste kwartaal van 2006 duiden op een verder herstel van de economie.

Vanuit de bestedingenkant van de economie gezien is het bruto binnenlands product (BBP) de optelsom van de consumptie door huishoudens en overheid, de investeringen, de veranderingen in de voorraden en het saldo van de uit- en invoer van goederen en diensten. In dit hoofdstuk wordt dieper ingegaan op de ontwikkeling van deze bestedingscomponenten.

Bestedingscomponenten

In 2005 nam het volume van de binnenlandse consumptieve bestedingen door huishoudens met 0,9 procent licht toe. Gedurende het jaar trad er echter een duidelijke verbetering op. In het laatste kwartaal van 2005 groeide de consumptie door huishoudens met 1,7 procent. Dat was de hoogste toename sinds het eerste kwartaal van 2002. De groei van de consumptie door huishoudens werd enigszins geremd door een wijziging in de Wet Kinderopvang (zie kader 2.b). In 2004 nam de consumptie ook licht toe, maar toen was deze groei grotendeels het gevolg van wijzigingen in de Ziekenfondswet (ZFW).

De overheidsbestedingen namen met 0,3 procent in 2005 licht toe. Evenals bij de consumptieve bestedingen van huishoudens geldt ook hier dat de consumptie in het tweede halfjaar hoger was dan in de eerste helft van het jaar. Dit is mede het gevolg van de reeds genoemde Wet Kinderopvang en extra uitgaven die de overheid heeft gedaan ter voorbereiding op stelselwijzigingen (o.a. het nieuwe zorgstelsel en de invoering van de wet Walvis).

De bruto investeringen in vaste activa lieten een duidelijk herstel zien ten opzichte van de afgelopen jaren en groeiden met 3,6 procent. Het herstel van de investeringen heeft in 2005 een duidelijk positief effect op de BBP-ontwikkeling gehad.

In 2005 groeide de uitvoer van goederen en diensten opnieuw sterk met 5,5 procent. Evenals in 2004 is deze stijging voor een groot deel veroorzaakt door de sterke toename van de wederuitvoer. De bijdrage van de wederuitvoer aan de BBP-ontwikkeling is echter aanzienlijk minder dan de uitvoer van in Nederland geproduceerde goederen. Het invoervolume nam eveneens flink toe in 2005 (5,1 procent). Ook dit komt voor een belangrijk deel voor rekening van de wederuitvoer.

Export nog steeds de belangrijkste motor

Tabel 2.1 geeft een overzicht van de bijdrage van de verschillende bestedingscomponenten aan de BBP-groei. Het gaat in deze tabel om de bestemming van de in Nederland geproduceerde goederen en diensten. De invoer van goederen en diensten is toegerekend aan de bestedingscomponenten waarvoor de geïmporteerde producten bestemd zijn.

2.1 Samenstelling van de economische groei¹⁾

	2002	2003	2004*	2005*
<i>% BBP volumemutaties</i>				
Consumptieve bestedingen	0,7	0,8	0,3	0,2
Huishoudens	0,2	0,3	0,3	0,1
Overheid	0,5	0,5	0,0	0,1
Investerings in vaste activa	-0,7	-0,4	-0,1	0,3
Verandering in voorraden	-0,2	0,0	0,1	0,0
Uitvoer	0,3	-0,1	1,7	1,0
Bruto binnenlands product	0,1	0,3	2,0	1,5

¹⁾ De invoer is toegerekend aan de bestedingscategorieën waarvoor de geïmporteerde producten bestemd zijn.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005, detailgegevens.

Het aandeel van de uitvoer in de economische groei bedroeg 67 procent. Dit aandeel is lager dan in 2004, toen was dit nog ongeveer 85 procent. Zowel de in- en uitvoer van goederen en diensten als de wederuitvoer lieten opnieuw een forse stijging zien. Van wederuitvoer is sprake als de ingevoerde goederen vrijwel zonder verdere bewerking weer worden uitgevoerd. De volumegroei van de uitvoer van goederen uit Nederlandse productie was bescheiden. Datzelfde geldt voor de uitvoer van diensten.

Het overige deel van de economische groei was afkomstig uit binnenlandse bestedingen. Het gaat weliswaar om een bescheiden aandeel, maar ten opzichte van 2004 is sprake van een duidelijke toename. Alle binnenlandse bestedingscategorieën droegen bij aan de groei van de Nederlandse economie. Dit is de laatste jaren niet meer voorgekomen. Ondanks de bescheiden economische groei in 2005 kan dus worden geconstateerd dat de economische groei breder werd gedragen dan in 2004. De belangrijkste binnenlandse bijdrage aan

de groei kwam in 2005 van de bruto investeringen in vaste activa. In totaal droegen de toegenomen investeringen voor bijna 0,3 procentpunt bij aan de groei van de Nederlandse economie.

De bijdrage van de consumptieve bestedingen van huishoudens en overheid aan de groei in 2005 bedroeg 0,2 procentpunt. Deze groei is vooral gerealiseerd in de tweede helft van het jaar.

2.1 *Consumptie*

Consumptie door huishoudens herstelt enigszins

In 2005 was er sprake van een bescheiden stijging van de nationale consumptieve bestedingen door huishoudens, met 0,7 procent. Hoewel de stijging over het hele jaar ongeveer gelijk was aan die in 2004 is er in de loop van 2005 een duidelijke verbetering opgetreden. Vooral in de tweede helft van 2005 is de consumptie gestegen. De cijfers over het eerste kwartaal van 2006 geven aan dat deze trend versterkt doorzet in 2006.

Voor het voorzichtige herstel van de consumptie door huishoudens zijn verschillende oorzaken aan te wijzen. Allereerst is in de loop van 2005 een geleidelijke verbetering op de arbeidsmarkt opgetreden. Na de grote krimp van de werkgelegenheid in 2003 en 2004 daalde het aantal banen van werknemers in 2005 met slechts 0,3 procent. Gedurende het jaar trad bovendien een duidelijke verbetering op. In de tweede helft nam het aantal banen licht toe. Dit heeft een stimulerend effect gehad op de consumptieve bestedingen van huishoudens. Individuele werknemers kregen er in 2005 maar weinig loon bij, maar er waren wel méér mensen met loon. Ook leidden de verbeteringen op de arbeidsmarkt ertoe dat consumenten zich minder onzeker voelden over hun eigen inkomenspositie. Dit is ook terug te zien in het consumentenvertrouwen dat in de loop van 2005 duidelijk is verbeterd. De consument oordeelde vooral gunstiger over het economische klimaat. Het oordeel over de eigen financiële positie verbeterde niet in 2005.

Verder was in 2005 de rentestand nog altijd zeer laag. Dit stimuleert de consumptie omdat sparen een minder aantrekkelijke optie is. De vermogensontwikkeling van huishoudens was in 2005 gunstig en heeft een stimulerend effect op de consumptie gehad. De huizenprijzen ontwikkelden zich gematigd positief en er was sprake van flinke koersstijgingen op de aandelenbeurzen. Tot slot heeft het regeringsbesluit om geblokkeerde spaartegoeden op spaarloonrekeningen vervroegd te laten vrijvallen een eenmalige impuls aan de consumptie gegeven in de tweede helft van 2005.

Door een wijziging in de Wet Kinderopvang heeft er een verschuiving plaatsgevonden van de consumptie door huishoudens naar de consumptie door de overheid (zie kader 2.b). Deze verschuiving heeft de consumptie door huishoudens met 0,1 procentpunt verlaagd en de overheidsconsumptie met 0,2 procentpunt verhoogd.

De inkomensverbetering van huishoudens was ook in 2005 zeer bescheiden. Het beschikbare inkomen nam met slechts 1,0 procent toe. Gecombineerd met een inflatie van 1,7 procent betekende dit, evenals in 2004, een afname van het reëel beschikbare inkomen van huishoudens. Dat desondanks de consumptie licht is gestegen impliceert dat de vrije besparingen van huishoudens sterker negatief zijn geworden.

Consument koopt meer duurzame goederen

De volumestijging van de uitgaven aan goederen door huishoudens bleef in 2005 beperkt tot 0,4 procent. Tabel 2.2 geeft een overzicht van de consumptie door huishoudens van de afgelopen jaren.

Huishoudens hebben vooral meer uitgegeven aan duurzame consumptiegoederen. Voor prijsverandering gecorrigeerd was dat 1,0 procent meer. Dit is de hoogste toename van de uitgaven aan deze meest conjunctuurgevoelige consumptiecategorie sinds 2000. Tot de duurzame goederen behoren onder meer kleding en schoenen, artikelen voor woninginrichting, huishoudelijke apparaten, computers en vervoermiddelen. Sterke stijgers waren onder andere textiel en kleding (6,0 procent) en lederwaren en schoeisel (5,6 procent). Ook kocht de consument in 2005 opnieuw meer computers (5,6 procent). Door de sterke prijsdalingen van computers, viel het totale bedrag dat met de aankoop van computers was gemoeid echter lager uit. Dit verschijnsel deed zich ook in de voorgaande jaren al voor.

Overigens trad het herstel niet bij alle duurzame consumptiegoederen op. Vooral bij de aankopen van nieuwe auto's was er in 2005 nog geen herstel zichtbaar. De consumptie van voedings- en genotmiddelen was gelijk aan die in 2004. De bestedingen aan overige goederen lieten een geringere daling zien dan in 2004.

Dienstenconsumptie stijgt met 1,4 procent

De uitgaven aan diensten zijn in 2005 duidelijk meer toegenomen dan de consumptie aan goederen. De voor prijsveranderingen gecorrigeerde uitgaven aan diensten waren 1,4 procent hoger dan in 2004. Vrijwel over de hele linie nam de consumptie van diensten toe. Vooral aan financiële en zakelijke diensten is meer besteed, namelijk 4,7 procent. Opvallend was de, weliswaar geringe, stijging van de uitgaven in de horeca. Na een flink aantal jaren waarin minder werd besteed aan horecadiensten, nam de consumptie in 2005 weer licht toe.

2.2 Consumptieve bestedingen door huishoudens

	2002	2003	2004*	2005*	2005*
	% volumemutaties				mld euro
Goederen	0,7	-0,6	-0,3	0,4	113,5
Voedings- en genotmiddelen	0,7	0,3	0,7	0,0	33,6
Duurzame consumptiegoederen	0,9	-1,7	-0,8	1,0	45,9
Overige goederen	0,2	0,2	-0,5	-0,1	34,0
Diensten	1,2	0,4	2,1	1,4	132,6
Binnenlandse consumptie huishoudens	1,0	-0,1	1,0	0,9	246,0
Consumptie niet-ingezetenen in Nederland (-)	3,4	-2,6	-0,9	0,0	9,3
Consumptie Nederlanders in het buitenland (+)	2,3	-3,5	-7,5	-4,7	10,3
Nationale consumptie huishoudens	0,9	-0,2	0,6	0,7	247,1

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005.

De horeca is één van de belangrijkste bedrijfstakken die diensten leveren ten behoeve van toeristen. Het CBS heeft een nieuwe statistiek ontwikkeld waarin het belang van toerisme en recreatie voor de Nederlandse economie in beeld wordt gebracht (zie kader 2.a).

Kader 2.a

Toerisme in Nederland

De Satelliet Rekening Toerisme (Tourism Satellite Account, TSA) is een nieuwe statistiek van het CBS waarin het belang van toerisme en recreatie voor de Nederlandse economie in beeld wordt gebracht. De TSA bevat informatie over de consumptie en productie van diensten ten behoeve van toeristen. Hiervan vormen de 'karakteristieke diensten' (horeca, transport, reisbureaus, amusement, sport en cultuur) de belangrijkste categorieën. In de TSA worden de uitgaven toebedeeld aan verschillende soorten bezoekers zoals: recreatieve, zakelijke, eendaagse, meerdaagse, buitenlandse en Nederlandse bezoekers. Een bezoeker is gedefinieerd als "een persoon die zich buiten zijn normale omgeving begeeft voor een periode van minder dan twaalf maanden en wiens hoofddoel het niet is om te worden betaald vanuit de plek die wordt bezocht".

Toerisme is geen bedrijfstak zoals die in de Nationale rekeningen is gedefinieerd. Bedrijfstakken worden ingedeeld op basis van productiekenmerken van bedrijven terwijl toerisme is gedefinieerd vanuit de kenmerken van de consument. Er is sprake van toeristische productie als de afnemer van een bepaald product een "bezoeker" is. Hierdoor kan toeristische productie plaatsvinden in allerlei bedrijfstakken in de economie. Een voorbeeld is het fenomeen kamperen bij de boer: hier is sprake van toeristische productie in een bedrijfstak (landbouw) die niet tot de karakteristieke toeristische bedrijfstakken wordt gerekend.

In de tabel wordt de verhouding tussen toerisme en de bedrijfstakken van de economie weergegeven. In de eerste kolom van de tabel staat de bruto toegevoegde waarde van de tien bedrijfstakken die worden onderscheiden in de Nationale rekeningen. De kolommen met de toeristisch toegevoegde waarde laten zien welk gedeelte van de toegevoegde waarde toeristisch is.

Zoals verwacht, wordt de toeristische toegevoegde waarde vooral in de bedrijfstakken 'handel, horeca en reparatie' en 'vervoer, opslag en communicatie' gecreëerd omdat hierin de meeste voor toeristen karakteristieke diensten worden geleverd.

Toeristische toegevoegde waarde per bedrijfstak, 2005 ¹⁾

Bedrijfstak	Bruto toegevoegde waarde	Toeristische toegevoegde waarde	Aandeel toeristische toegevoegde waarde
	<i>mld euro</i>		<i>% bruto toegevoegde waarde</i>
Landbouw, bosbouw en visserij	9,8	0,0	0,4
Delfstoffenwinning	14,1	0,0	0,0
Industrie	63,2	0,6	0,9
Energie- en waterleidingbedrijven	6,7	0,0	0,0
Bouwnijverheid	24,5	0,0	0,0
Handel, horeca en reparatie	65,3	6,4	9,8
Vervoer, opslag en communicatie	31,8	4,1	12,8
Financiële en zakelijke dienstverlening	123,1	0,4	0,3
Overheid	53,0	0,1	0,2
Zorg en overige dienstverlening	57,7	2,5	4,3
Totaal	449,0	14,0	3,1

¹⁾ De cijfers van 2005 zijn geschat op basis van de percentages van de toeristisch toegevoegde waarde in 2002.

Bron: CBS.

Uit de tabel blijkt dat toerisme een bijdrage van ruim 3 procent levert aan de totale bruto toegevoegde waarde. Horeca, vervoer en overige dienstverlening leveren hieraan de grootste bijdrage. Als de toeristische toegevoegde waarde wordt verdeeld over enkele soorten bestedingen, dan blijken vakantie en recreatie in eigen land belangrijk voor de Nederlandse economie. Daarna zijn het vooral de buitenlanders die Nederland als vakantieland kiezen, gevolgd door Nederlanders die in het buitenland op vakantie gaan en hun reis boeken bij een Nederlandse reisorganisatie of vervoersmaatschappij.

Geringe groei overheidsconsumptie

Het volume van de overheidsconsumptie is in 2005 slechts 0,3 procent hoger dan in 2004. Toen maakte de overheidsconsumptie nog pas op de plaats. Terwijl in eerdere jaren de overheidsconsumptie juist telkens fors toenam. Hoewel het beeld voor de totale overheidsconsumptie niet veel afweek van dat in 2004, lieten de verschillende onderdelen van de overheidsconsumptie wel verschillen zien. De overheidsconsumptie valt uiteen in drie componenten.

Het eerste deel van de overheidsconsumptie bestaat uit de collectieve consumptieve uitgaven. Dit zijn de uitgaven die niet aan individuele burgers zijn toe te rekenen, zoals uitgaven voor defensie en openbaar bestuur. Deze uitgaven daalden in 2005 met 0,1 procent. In 2004 daalden de collectieve uitgaven, met 1,6 procent, aanzienlijk meer. De daling in 2004 was de eerste daling van de collectieve overheidsconsumptie sinds 1996, en was vooral het gevolg van het door de overheid ingezette bezuinigingsbeleid. Dat dit beleid nauwelijks heeft geleid tot verdere daling van de collectieve uitgaven in 2005 is vooral het gevolg van extra uitgaven in de tweede helft van 2005 door de introductie van het nieuwe zorgstelsel per 1 januari 2006.

2.3 Consumptieve bestedingen door de overheid

	2003	2004*	2005*	2005*
	% volumemutaties			mld euro
Collectieve consumptie	3,3	-1,6	-0,1	53,4
Individuele consumptie	2,6	1,5	0,6	68,4
w.v.				
consumptie in natura	4,7	2,6	0,4	41,3
overige individualiseerbare consumptie	-0,5	-0,3	0,9	27,1
Totaal Consumptie overheid	2,9	0,1	0,3	121,8

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005.

De tweede component van de overheidsconsumptie betreft de sociale uitkeringen in natura. Dit zijn vooral (circa 85 procent) de verstrekte vergoedingen in het kader van de Ziekenfondswet (ZFW) en de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ). Andere wettelijke regelingen die tot de consumptie in natura gerekend worden, zijn onder andere de Wet Voorzieningen Gehandicapten (WVG) en het reïntegratiefonds arbeidsgehandicapten (REA). Daarnaast zijn er uitkeringen in natura die door de gemeenten gedaan worden voor de Jeugdgezondheidszorg en bijdragen aan consultatiebureaus en kinderopvang. Bij de consumptie in natura van het Rijk komen voor het eerst in 2005 rijksbijdragen voor in het kader van de nieuwe Wet Kinderopvang. Dit betreft een verschuiving van de consumptie door huishoudens naar de consumptie door de overheid (zie kader 2.b).

De sociale uitkeringen in natura stegen in 2005 met 0,4 procent. Een gedeelte van deze stijging is veroorzaakt door de Wet Kinderopvang. In 2004 stegen de sociale uitkeringen in natura nog met 2,6 procent. Ook in eerdere jaren stegen de uitkeringen in natura jaarlijks aanzienlijk meer. De in 2004 doorgevoerde wijzigingen in de AWBZ en ZFW, om de zorg ook in de toekomst betaalbaar te houden, zijn in 2005 in de cijfers terug te zien.

Het derde deel van de overheidsconsumptie betreft de uitgaven aan goederen en diensten die bedoeld zijn voor specifieke groepen burgers, zoals de uitgaven aan onderwijs. Deze zogenaamde individualiseerbare overheidsconsumptie

steeg in 2005 met 0,9 procent, na een kleine daling van -0,3 procent in 2004. De uitgaven hebben grotendeels (circa 80 procent) betrekking op het onderwijs. De onderwijsuitgaven in 2005 stegen als gevolg van het hogere leerlingenaantal, vooral bij het tertiair onderwijs.

Kader 2.b

Nieuw beleid en de overheidsconsumptie

Bij de bepaling van de waarde van de overheidsproductie doet zich het probleem voor dat het overgrote deel wordt betaald uit de algemene middelen en gratis beschikbaar wordt gesteld. Over het algemeen is bij de overheidsproductie dan ook geen sprake van marktprijzen. Internationaal is daarom afgesproken dat de niet daadwerkelijk afgenomen overheidsdiensten beschouwd worden als consumptie door de overheid. Omdat marktprijzen hiervoor ontbreken, wordt de waarde van deze bestedingen berekend uit de voor deze productie gemaakte kosten. Dit betreft voor het merendeel loonkosten en intermediair verbruik.

Verder worden de sociale uitkeringen in natura, zoals uitgaven aan huishoudens in het kader van de ZFW, de AWBZ en de Bijstandswet ook tot de overheidsconsumptie gerekend. De invoering van nieuw beleid heeft meestal invloed op de ontwikkeling van de overheidsconsumptie.

De Wet op de Kinderopvang die per 1 januari 2005 is ingevoerd heeft geleid tot een stijging van de overheidsconsumptie. Voor die datum ontvingen huishoudens een fiscale compensatie van het Rijk voor de kinderopvang en werden alle kosten toegerekend aan de consumptie door huishoudens. Sinds 1 januari 2005 hebben gezinnen recht op een inkomensafhankelijke tegemoetkoming van het Rijk. Deze bijdrage is rechtstreeks gekoppeld aan het bestedingsdoel. Een doeluitkering wordt in de Nationale rekeningen gerekend tot de sociale uitkeringen in natura en dus tot de overheidsconsumptie.

Als neveneffect van de invoering van de wet hebben gemeenten minder uitbetaald aan kinderopvang op grond van andere regelingen, aangezien deze kosten nu door het Rijk worden gedragen. Dit heeft een negatief effect op de overheidsconsumptie. Per saldo stegen de uitgaven door de Wet Kinderopvang met circa 200 miljoen euro, waardoor de groei van de overheidsconsumptie met 0,2 procentpunt extra is toegenomen.

Met ingang van het schooljaar 2005–2006 is besloten het lesgeld voor 16- en 17-jarigen af te schaffen. Deze maatregel had in 2005 alleen effect op de tweede helft van het jaar. De van de huishoudens ontvangen bedragen zijn geboekt als daadwerkelijk aan de markt geleverde diensten door de overheid. Met het wegvallen van deze marktproductie, steeg de overheidsconsumptie uit eigen productie met ongeveer 230 miljoen euro. Dit betekende een extra impuls voor de overheidsconsumptie van 0,2 procentpunt.

Bij de start van het schooljaar 2005–2006 is de studiebeurs vervangen door de prestatiebeurs voor een gedeelte van de beroepsgeoriënteerde opleidingen. De beurs is nu niet langer een gift, maar een lening die kwijtscholden wordt wanneer de studie binnen een bepaalde tijd met succes wordt afgesloten. Dit geldt ook voor de OV-jaarkaart voor studenten die bij de beurs verstrekt wordt. De OV-jaarkaart voor studenten werd voorheen gerekend tot de sociale uitkeringen in natura en wordt nu beschouwd als een lening. Doordat de beurs nu als lening wordt geboekt, daalde de overheidsconsumptie met 0,1 procentpunt.

Ook veranderingen in het ziekenfondspakket hebben grote invloed op de consumptie. Toen in 2004 de tandarts, de fysiotherapeut en de anticonceptiepil niet langer werden vergoed, daalde de groei van de consumptie aan medische diensten en welzijnszorg die door de overheid gefinancierd werd aanmerkelijk: van 4,0 procent in 2003 naar 2,2 procent in 2004. In 2005 waren de pakketveranderingen bij de ZFW minder groot. Er zijn beperkingen ingevoerd voor cosmetische operaties, terwijl aan de andere kant voorheen niet vergoede medicijnen wel weer werden vergoed. De overheidsconsumptie voor deze diensten steeg in 2005 met 1,1 procent.

De overheidsconsumptie wordt overigens niet uitsluitend door nieuw beleid beïnvloed. Ook incidentele gebeurtenissen kunnen tot stevige aanpassingen leiden. Zo is in 2005 beduidend meer overtollig defensiemateriaal (gevechtsvliegtuigen en fregatten) verkocht dan in andere jaren. Dit had tot gevolg dat de marktproductie van Defensie flink steeg ten koste van de consumptie van de eigen productie. De overheidsconsumptie was hierdoor ongeveer 0,5 procentpunt lager dan wanneer deze verkopen niet zouden hebben plaatsgevonden.

2.2 *Investerings*

Herstel investeringen in vaste activa

De investeringen in vaste activa herstelden in 2005 van een daling in de laatste jaren en groeiden met 3,6 procent ten opzichte van 2004. De groei was vrijwel gelijk voor de overheid en de particuliere sector. Aan deze groei is, net als in 2004, voornamelijk bijgedragen door de investeringen in woningen en de investeringen in computers. In woningen is 5,3 procent meer geïnvesteerd. De investeringen in computers namen zeer fors toe, met 23,2 procent. De investeringen in bedrijfsgebouwen namen daarentegen af, evenals in eerdere jaren. De daling met 1,5 procent was echter minder fors dan in 2003 en 2004, toen de investeringen in bedrijfsgebouwen daalden met 3,7 en 9,0 procent. Voor machines en installaties geldt hetzelfde: het groeicijfer is nog steeds negatief, maar minder groot dan in voorgaande jaren. De conclusie is dat bij de meeste investeringscategorieën het beeld gunstiger was dan in 2004.

Investerings in de particuliere sector

Investerings in de particuliere sector (bedrijven en huishoudens) maken meer dan 80 procent uit van de investeringen in vaste activa. Het beeld was hier overwegend positief, hoewel dit per bedrijfstak sterk kan verschillen (zie kader 2.c). De investeringen in de particuliere sector stegen met 3,7 procent. Niet alle uit conjunctureel oogpunt relevante categorieën lieten positieve groeicijfers zien. De investeringen in machines en installaties bijvoorbeeld namen in 2005 opnieuw af. De afname met 2,5 procent was echter een stuk kleiner dan in voorgaande jaren.

Bovendien is dit beeld enigszins vertekend door de ingebruikname van een grote warmtekrachtcentrale in 2004 die de investeringen in dat jaar een flinke impuls heeft gegeven. Ook de investeringen in bedrijfsgebouwen daalden in 2005, maar deze afname was aanzienlijk kleiner dan in voorgaande jaren.

2.4 Investerings in vaste activa (bruto) naar type van activa

	2003	2004*	2005*	2005*
	% volumemutaties			mld euro
Woningen	-3,7	6,5	5,3	32,1
Bedrijfsgebouwen	-3,7	-9,0	-1,5	14,6
Grond-, weg- en waterbouwkundige werken	-4,5	-7,8	1,3	10,2
Vervoermiddelen	12,9	-2,0	3,1	10,8
Machines en installaties	-4,5	-3,9	-1,8	12,2
Computers	20,5	12,9	23,2	4,8
Overige materiële vaste activa	0,4	-0,2	2,3	5,6
Immateriële vaste activa	-3,7	2,7	2,4	6,7
Overdrachtskosten op grond	-17,8	-1,9	10,4	1,2
Verkoop van gebruikte vaste activa (-)	14,3	2,5	3,2	2,0
Investerings in vaste activa (bruto)	-1,5	-0,8	3,6	97,7
Particuliere sector (bedrijven en huishoudens)	-2,0	0,8	3,7	81,6
Overheid	0,4	-8,3	3,5	16,1

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005.

De investeringen in vervoermiddelen namen met 2,9 procent toe. Vooral de personenauto's (zakenauto's) droegen hieraan bij. De investeringen in zakenauto's stegen met 4,7 procent. Bij de overige wegvervoermiddelen bedroeg de stijging slechts 0,1 procent. Veranderde fiscale regelgeving voor bestelauto's was hier mede debet aan (zie kader 2.d).

Investerings in woningen zijn minder gevoelig voor de conjunctuur. De investeringen exclusief de investeringen in woningen zijn een betere indicator voor de stand van de economie. Exclusief de investeringen in woningen namen de investeringen van de particuliere sector met 2,8 procent toe in 2005, terwijl deze in 2004 nog afnamen met 1,9 procent. De investeringen laten hiermee een duidelijke verbetering zien.

Kader 2.c

Investeringspatroon per bedrijfstak heel verschillend

Voor de totale economie laat de ontwikkeling van de investeringen vaak een sterke samenhang met de conjunctuur zien. De ontwikkeling van de investeringen per bedrijfstak kan echter een sterk afwijkend beeld geven. In de tabel zijn de ontwikkelingen tussen 1995 en 2005 gepresenteerd voor een aantal bedrijfstakken.

Investeringspatroon per bedrijfstak

	1996	2000	2003	2004*	2005*	2005*
	% volumemutaties					mln euro
Landbouw, bosbouw en visserij	3,3	-4,5	0,7	-0,2	-4,1	3 564
Delfstoffenwinning	-3,5	-10,5	7,6	-30,5	32,7	1 600
Industrie	6,7	-0,6	-5,3	-5,9	7,4	8 216
Energie- en waterleidingbedrijven	39,6	-15,8	10,9	26,2	-26,8	1 400
Bouwnijverheid	39,9	-17,1	-13,1	-5,5	1,4	1 225
Handel, horeca en reparatie	13,7	-5,0	0,3	-7,4	3,0	6 081
Vervoer, opslag en communicatie	-3,4	3,2	2,3	-7,6	1,6	7 904
Financiële en zakelijke dienstverlening	9,7	0,7	-5,9	5,4	5,5	49 159
Overheid	11,7	10,8	3,4	-9,2	2,0	14 155
Zorg en overige dienstverlening	-5,0	4,0	21,3	2,6	0,9	6 420
Investeringspatroon in vaste activa uit productie en invoer	8,6	0,7	-1,3	-0,8	3,6	99 724

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005.

De investeringen in de landbouw, bosbouw en visserij zijn vooral afhankelijk van de productiegroei en winstgevendheid in de landbouw.

De investeringen in de delfstoffenwinning en bij de nutsbedrijven laten vaak een grillig verloop zien door de grote projecten die hier een rol spelen. Jaren met grote stijgingen worden vaak gevolgd door jaren met vrijwel even sterke dalingen. De investeringsmutaties in deze twee bedrijfstakken vertonen dan ook weinig samenhang met de conjunctuurschommelingen.

Een veel sterkere samenhang met de conjuncturele ontwikkelingen laten de investeringen in de industrie en een aantal dienstverlenende bedrijfstakken (handel, horeca en reparatie, verkeer en vervoer, financiële en zakelijke diensten) zien.

Investeringspatroon in de zorg zijn daarentegen onafhankelijker van de conjunctuur. Ontwikkelingen in de medische technologie en toename aan de vraagzijde (vergrijzing) zijn hier meer bepalend voor de investeringen dan de conjunctuur. Vooral tussen 2000 en 2005 is er veel geïnvesteerd in de zorg. Het betreft hier vooral investeringen in gebouwen en geavanceerde apparatuur.

Het patroon van de investeringen van de overheid ten slotte wordt sterk bepaald door grote investeringsprojecten als de Betuwelijn en de HSL. Deze grote projecten hebben tussen 1998 en 2003 de investeringen van de overheid sterk doen toenemen.

Overheidsinvesteringen

De investeringen van de overheid namen in 2005 met 3,5 procent toe. Bij de overheid zijn investeringen in grond-, weg- en waterbouwkundige werken (gww) de belangrijkste investeringscategorie. Ongeveer 48 procent van de overheidsinvesteringen bestaat hieruit. De gww-investeringen van de overheid zijn in 2005 licht gedaald en stabiliseren daarmee enigszins na de grotere dalingen in 2003 en 2004. Deze dalingen zijn overigens verklaarbaar uit een aantal grote infrastructurele werken die inmiddels vrijwel zijn afgerond (HSL, Betuwelijn). Deze grote projecten hebben tot enkele jaren geleden voor zeer hoge groeicijfers gezorgd bij de gww-investeringen van de overheid, gevolgd door een afname van het groeicijfer naar een meer structureel niveau. Inmiddels lijkt er sprake te zijn van enige stabilisatie.

De investeringen in bedrijfsgebouwen (de op één na belangrijkste investeringscategorie van de overheid) namen in 2005 licht toe, na een forse daling een jaar eerder. De overige investeringscategorieën van de overheid lieten een overwegend positief beeld zien, met de investeringen in computers (24,4 procent) als uitschieter.

Kader 2.d

Verandering motorrijtuigenbelasting bestelauto's en BPM

Tot 1 juli 2005 was het voor particulieren die een bestelauto bezaten aantrekkelijk om gebruik te maken van het zogenaamde grijze kenteken. Door enkele aanpassingen aan de bestelauto viel deze niet onder het fiscale regime voor particulieren, maar onder het gunstiger fiscaal regime dat voor bedrijven gold. Bij aankoop was dan geen Belasting van Personenauto's en Motorrijtuigen (BPM) verschuldigd. Tevens werd jaarlijks van een lager tarief voor de motorrijtuigenbelasting geprofiteerd.

Per 1 juli 2005 is echter nieuwe regelgeving voor bestelauto's met grijze kentekens van kracht geworden. Particulieren moeten motorrijtuigenbelasting betalen volgens het tarief dat ook geldt voor personenauto's. Ook zijn particulieren BPM verschuldigd bij aankoop van nieuwe bestelauto's.

Door deze nieuwe regelgeving zijn de verkopen van bestelauto's in de maand juli van 2005 sterk gedaald. In heel 2005 kwam de daling uit op ruim 24 procent. Niet alleen is het niet langer aantrekkelijk voor particulieren om een bestelauto te kopen, ook heeft een aantal ondernemers de aanschaf van een nieuwe bestelauto uitgesteld. Bij aankoop van een bestelauto wordt nu standaard BPM in rekening gebracht. Deze kan achteraf, onder voorwaarden, worden teruggevorderd. Doordat de consequenties van de nieuwe regels niet geheel duidelijk waren, heeft een aantal ondernemers mogelijk een afwachtende houding aangenomen en tot uitstel van de aanschaf besloten.

Omdat bestelauto's onder de oude regels niet op naam werden geregistreerd, is het niet mogelijk de exacte invloed van deze nieuwe fiscale regelgeving op de investeringen in bedrijfsauto's te bepalen.

2.3 Buitenlandse handel

Ook in 2005 was de buitenlandse handel de motor voor de Nederlandse economie. Nederland profiteerde flink van de stijging van het wereldhandelsvolume. Net als in 2004 nam de export in 2005 met 5,5 procent vrijwel even sterk toe als de relevante wereldhandel, die met 5,4 procent groeide. De groei van de export kan vooral worden toegeschreven aan de uitvoer van goederen, waarin de wederuitvoer een zeer groot aandeel had.

De uitvoer van goederen van Nederlandse herkomst groeide slechts met 1,3 procent. Nederland profiteerde dus wel van de sterke groei van de wereldhandel, maar vooral als handels- en transportland. De Nederlandse industrie heeft veel minder geprofiteerd van de sterk gegroeide wereldhandel. Het volume van de dienstenuitvoer nam met 2,9 procent toe. De invoer liet hetzelfde beeld zien. De invoer van goederen nam sterker toe (6,0 procent) dan de diensteninvoer die met 2,1 procent toenam. Ook bij de invoer speelt de wederuitvoer een grote rol. Tabel 2.5 geeft een overzicht van de in- en uitvoer van goederen en diensten.

2.5 In- en uitvoer van goederen en diensten

	2003	2004*	2005*	2003	2004*	2005*
	<i>mld euro</i>			<i>% volumemutaties</i>		
Uitvoer goederen Nederlands product	132,9	143,4	155,6	-2,4	6,5	1,3
Wederuitvoer goederen	100,3	112,4	125,4	8,5	13,3	12,6
Uitvoer goederen	233,3	255,8	281,1	2,2	9,4	6,3
Uitvoer diensten	67,2	69,8	72,5	-0,6	3,1	2,9
Totaal uitvoer goederen en diensten	300,5	325,7	353,6	1,5	8,0	5,5
Invoer goederen	202,2	221,3	242,4	3,1	8,8	6,0
Invoer diensten	68,3	69,2	72,2	-2,1	-0,7	2,1
Totaal invoer goederen en diensten	270,5	290,5	314,6	1,8	6,4	5,1
Uitvoer saldo	30,0	35,2	39,0			

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005, detailgegevens.

Wederuitvoer

Het aandeel van de wederuitvoer in de totale goederenuitvoer nam in 2005 verder toe tot bijna 45 procent. Ruim 80 procent van deze wederuitvoer heeft betrekking op EU-landen. De wederuitvoer naar landen buiten de EU is overigens sterker gegroeid dan de wederuitvoer naar EU-landen. Dit hangt samen met de lagere economische groei in de EU ten opzichte van de rest van de wereld.

Het aandeel van de wederuitvoer is het grootst bij de productgroepen textiel, kleding en leder, en elektrotechnische producten. Bij textiel, en bij kleding en leder bestond ruim 71 procent van de uitgevoerde producten uit wederuitvoer. Bij elektrotechnische producten was dit percentage zelfs ruim 85 procent. De goederengroepen met de laagste wederuitvoerfractie zijn voedings- en genotmiddelen (17 procent) en aardolie, aardgas en overige delfstoffen (19 procent).

Uitvoer van producten van binnenlandse herkomst

De uitvoer van goederen van Nederlandse herkomst is van groter belang voor de economie dan de wederuitvoer. Bij wederuitvoer ondergaan de goederen hooguit een geringe bewerking. De invloed op de productie en daarmee op het BBP is hierdoor gering. Volgens berekeningen van het CPB (Centraal Economisch Plan, 2002) bedraagt de toegevoegde waarde van de wederuitvoer ongeveer 10 cent per euro, tegen 65 cent per euro voor de uitvoer uit Nederlands product. De uitvoer van producten van Nederlandse makelij steeg in 2005 met slechts 1,3 procent. In 2004 nam de uitvoer van Nederlands product nog toe met 6,5 procent. Daarbij speelde de export van aardgas een grote rol. Gecorrigeerd voor de export van aardgas vallen de groeipercentages in 2005 hoger uit.

Uitvoer naar de EU

De Nederlandse uitvoer (inclusief wederuitvoer) gaat voor het grootste deel (bijna 77 procent in 2005) naar landen van de Europese Unie. Dit aandeel is in 2005 licht gedaald ten gunste van Noord-Amerika en Afrika.

De economische groei in de EU-25 bedroeg in 2005 1,6 procent, en was daarmee iets lager dan de groei in 2004. De groei van de EU-25 bleef achter bij de groei van de wereldeconomie, hoewel ook in de rest van de wereld de groei in 2005 vertraagde. De groeivertraging van de wereldeconomie ging gepaard met een minder uitbundige groei van de wereldhandel. Mede hierdoor steeg de totale Nederlandse uitvoer minder snel dan in 2004.

De belangrijkste Nederlandse handelspartners zijn Duitsland, België, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk. Samen nemen zij 54,3 procent van de totale Nederlandse uitvoerwaarde voor hun rekening, en 70,6 procent van de uitvoerwaarde binnen de Europese Unie. Het aandeel van deze belangrijkste handelspartners is net als het aandeel van de Europese Unie gedaald in 2005.

Opvallend is het verschil in de ontwikkeling van de uitvoer van Nederland naar de EU-landen en naar de rest van de wereld. De groei van de uitvoer naar de EU-landen daalde van 11,2 procent in 2004 naar 6,1 procent in 2005. De uitvoer naar de overige landen liet juist een stijging zien van 3,6 naar 6,9 procent. De concurrentiepositie in de marktsector is in 2005 licht verbeterd. De loonkosten per eenheid product daalden met 2,0 procent.

Uitvoer naar overige landen

De belangrijkste overige exportmarkten van Nederland zijn Noord-Amerika en Azië. Meer dan de helft van de Nederlandse export buiten de EU gaat naar deze twee regio's. De economische groei nam daar in 2005 flink toe, hoewel de groei minder was dan in 2004. In de Verenigde Staten groeide het BBP-volume met 3,5 procent. In Azië lieten Japan (2,6 procent) en vooral China (9,9 procent) een forse groei zien.

Het aandeel van de export naar landen buiten de EU nam licht toe. Zoals gezegd zijn de oorzaken hiervoor te vinden in de sterkere BBP-groei van deze landen ten opzichte van de groei van de EU-landen en in de gunstige ontwikkeling van de loonkosten per eenheid product van Nederland ten opzichte van de niet-eurolanden. De wisselkoers speelt ook een rol bij de concurrentiepositie. De hoge koers van de euro ten opzichte van de dollar heeft juist een remmend effect gehad op de Nederlandse export naar niet-eurolanden.

De toename van de export naar niet-EU-landen was vooral toe te schrijven aan de wederuitvoer. De wederuitvoer naar de niet-EU-landen steeg met 17,2 procent, terwijl de export van in Nederland geproduceerde goederen slechts toenam met 1,2 procent. Door de lage BBP-bijdrage van de wederuitvoer profiteerde de Nederlandse economie dan ook maar beperkt van deze groei.

2.6 Aandeel in de goederenuitvoer per land/regio

	2002	2003	2004*	2004*	2005*
	%				
Europese Unie (15)	75,7	75,2	74,1		
Europese Unie (25)				77,7	76,9
w.v.					
Frankrijk	10,1	10,0	9,7		9,2
België en Luxemburg	12,1	12,1	11,9		12,2
Duitsland	24,3	24,2	23,8		23,7
Italië	6,1	6,0	6,1		5,7
Verenigd Koninkrijk	11,0	10,2	10,1		9,2
Overige landen EU	12,1	12,6	12,5	16,2	16,8
Overig West-Europa	3,7	3,8	4,0		4,6
Oost-Europa	4,7	5,0	5,5	1,8	1,8
Afrika	1,7	1,9	1,8		2,0
Noord-Amerika	5,3	5,3	5,0		5,3
Midden- en Zuid-Amerika	1,3	1,2	1,3		1,4
Azië	6,8	6,5	7,2		7,1
Australië en overige landen	0,9	1,0	1,0		0,9

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005, detailgegevens.

Uitvoer naar goederensoort

De totale groei van de export van Nederlands product bedroeg 1,3 procent in 2005. De bijdrage van de verschillende goederengroepen aan deze groei was zeer gevarieerd. Voor Nederland zijn onder andere voedings- en genotmiddelen en chemische producten belangrijke exportproducten. Bij de voedings- en genotmiddelen steeg het exportvolume met 3,9 procent. De export van chemische producten groeide met 1,3 procent. Opvallend is de opnieuw sterke daling bij de goederengroep textiel, kleding en lederproducten: -9,3 procent. De uitvoer van in Nederland geproduceerd textiel daalde sterk terwijl tegelijkertijd de wederuitvoer van textiel toenam. Hetzelfde verschijnsel is te zien bij de elektrotechnische producten (vooral computers). Hier daalde de export van Nederlands product met 2,1 procent, terwijl de wederuitvoer toenam met 17,0 procent. Voor deze producten is Nederland steeds minder producent en steeds meer distributeur.

2.7 Uitvoer van goederen van binnenlandse herkomst naar goederensoort

	2003	2004*	2005*	2005*
	% volumemutaties			mld euro
Landbouw- en visserijproducten	-1,1	12,7	3,0	12,1
Aardolie, aardgas en ov delfstoffen	-3,2	17,7	-0,9	9,2
Voedings- en genotmiddelen	-2,5	3,2	3,9	26,7
Textiel, kleding en leder	1,6	-4,1	-9,3	2,3
Hout en bouwmaterialen	-4,2	12,2	2,4	2,0
Papier, papierwaren en uitgeverij	2,3	2,4	0,1	4,5
Aardolieproducten	2,9	3,9	-2,1	17,6
Chemie, rubber, kunststofproducten	-0,1	4,9	1,3	34,4
Metaalproducten	-3,2	4,1	-0,2	10,0
Machines	-12,9	15,8	4,7	10,2
Electrotechnische producten	-10,5	13,9	-2,1	10,0
Transportmiddelen	1,0	3,9	-2,5	9,0
Overige goederen	-1,1	-0,4	8,2	7,7
Totaal	-2,4	6,5	1,3	155,6

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005.

Uitvoer naar dienstensoort

Het volume van de uitvoer van diensten steeg in 2005 met 2,9 procent. Dat is evenals in 2004 een hogere groei dan de groei van het BBP. Het volume van de uitvoer van commerciële diensten, dat ongeveer een derde vormt van de totale dienstenuitvoer, nam eveneens toe met 2,9 procent. Nederlandse vervoerders wisten te profiteren van de toegenomen internationale handel in goederen en zagen het uitvoervolume stijgen met 3,7 procent. Vanwege de uitvoering van een aantal bouwprojecten in het buitenland steeg het volume van de uitvoer van bouwdiensten met 20,6 procent. Opvallende ontwikkelingen van het volu-

me van de uitvoer waren er verder bij royalty's en licenties (-15,8 procent) en financiële diensten (21,1 procent). Bij de uitvoer van deze laatste twee dienstencategorieën spelen de bijzondere financiële instellingen (BFI's) een belangrijke rol (zie ook paragraaf 5.5). De uitvoer van communicatiediensten ten slotte groeide met 7,7 procent.

Invoer

Het invoervolume van goederen en diensten nam in 2005 toe met 5,1 procent. De invoer van goederen groeide met 6,0 procent. Dit komt vooral door de sterk toegenomen wederuitvoer. De invoer uit landen buiten de EU nam sterker toe dan de invoer uit EU-landen. Vooral de invoer uit lagelonenlanden als China is sterk gestegen. De toename van de invoer van de diensten bedroeg 2,1 procent. Dit is de eerste stijging sinds 2001.

Invoer naar goederensoort

Van vrijwel alle goederengroepen steeg in 2005 het invoervolume. De invoer van elektrotechnische producten en landbouwproducten steeg bovengemiddeld. Bij de elektrotechnische producten wordt deze stijging vrijwel volledig door de wederuitvoer van vooral computers bepaald. De invoer van transportmiddelen nam af. Dit kwam vooral door dalende aankopen van nieuwe auto's door huishoudens in 2005.

2.8 Invoer van goederen naar goederensoort

	2003	2004*	2005*	2005*
	% volumemutaties			mld euro
Landbouw- en visserijproducten	5,6	3,5	11,6	10,3
Aardolie, aardgas en ov delfstoffen	2,6	5,0	5,3	26,5
Voedings- en genotmiddelen	3,1	4,9	3,7	16,7
Textiel, kleding en leder	-0,6	0,8	6,3	10,5
Hout en bouwmaterialen	-2,0	3,8	1,3	4,9
Papier, papierwaren en uitgeverij	4,3	-2,0	2,2	6,3
Aardolieproducten	-2,9	10,0	3,5	10,3
Chemie, rubber, kunststofproducten	0,4	12,0	5,9	39,6
Metaalproducten	1,5	7,2	1,7	17,2
Machines	3,0	2,8	0,2	13,8
Electrotechnische producten	7,3	18,0	12,3	65,8
Transportmiddelen	2,8	0,9	-0,6	17,2
Overige goederen	-1,3	4,1	2,6	10,9
Totaal ¹⁾	3,1	8,7	6,1	250,2

¹⁾ Deze totalen wijken af van de invoercijfers in tabel 2.5. Dit komt omdat in tabel 2.8 de vervoersmarges en verzekeringen vanaf het exporterende land tot aan de Nederlandse grens zijn meegenomen.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005, detailgegevens.

Invoer naar dienstesoort

Het volume van de diensteninvoer nam in 2005 met 2,1 procent toe. De invoer van commerciële diensten, die 30 procent van de totale diensteninvoer vormt, steeg slechts met 0,8 procent. De invoer van vervoersdiensten hangt sterk samen met de goedereninvoer. De groei is met 6,0 procent dan ook nagenoeg gelijk aan die van de totale invoer van goederen. De invoer van bouwdiensten nam fors toe met 29,7 procent. De ontwikkelingen bij de royalty's en licenties (-9,2 procent) en financiële diensten (19,4 procent) werden in belangrijke mate bepaald door de bijzondere financiële instellingen (BFI's). Het volume van de invoer van communicatiediensten nam met 10,4 procent toe. De bestedingen van Nederlanders in het buitenland daalden met 4,7 procent.

Ruilvoet verslechterd

De verhouding tussen uitvoerprijzen en invoerprijzen heet de ruilvoet. Als de uitvoerprijzen sterker stijgen dan de invoerprijzen dan verbetert de ruilvoet, omgekeerd resulteert een sterkere stijging van de invoerprijzen in een verslechtering van de ruilvoet. De uitvoerprijs is in 2005 met 2,9 procent gestegen. Bij de invoer bedroeg de prijsstijging 3,1 procent. Hierdoor verslechterde de ruilvoet in 2005 opnieuw licht.

Het verschil tussen de waarde van de totale uitvoer en invoer is het saldo op de handelsbalans. De sterkere stijging van het exportvolume (5,5 procent) ten opzichte van het importvolume (5,1 procent) heeft er toe geleid dat, ondanks de lichte ruilvoetverslechtering, het overschot op de goederen- en dienstenbalans in 2005 met 3,8 miljard euro groeide tot 39,0 miljard euro. Dit is 7,7 procent van het BBP.

3. Productie

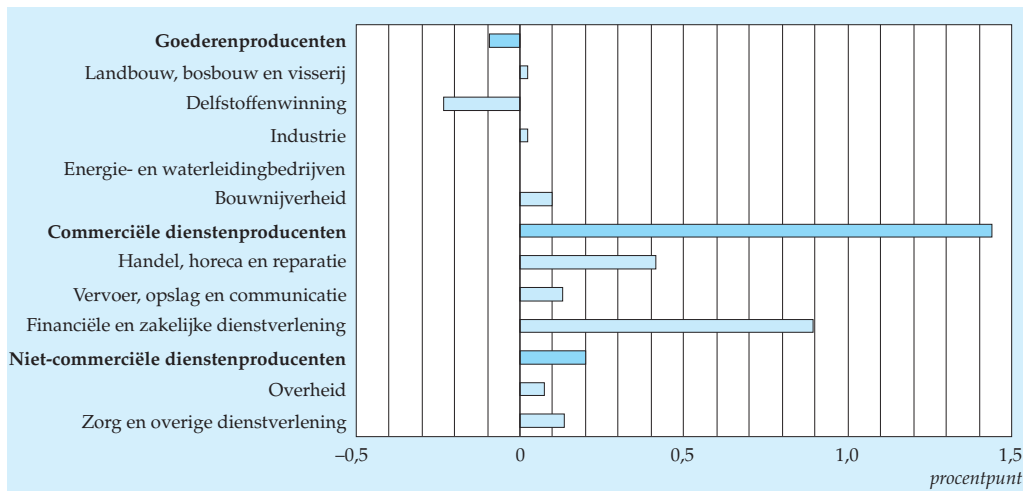
De Nederlandse economie groeide in 2005 iets minder hard dan in 2004. Dit kwam vooral doordat de productiegroei van de *goederenproducenten* terugviel. De economische groei werd het meest geremd door de fors gedaalde productie van de delfstoffenwinning, als gevolg van een veel lagere gaswinning. De bouwproductie herstelde in 2005 door onder meer een grotere productie van nieuwbouwwoningen. De Nederlandse industrie groeide ondanks de aantrekkende economie nauwelijks. Vooral door de bijdrage van de veehouderij en de agrarische dienstverlening steeg de landbouwproductie licht.

De *commerciële dienstverlening* wist de groei van 2004 wel vast te houden en zelfs iets te verhogen. Het herstel werd door bijna alle onderdelen van de commerciële dienstverlening gedragen. In de meeste branches was de groei echter niet uitbundig. Uitzonderingen waren de uitzendbranche en het bankwezen, die flink konden profiteren van de aantrekkende conjunctuur. De groei van de *niet-commerciële dienstverlening* neemt al vanaf 2002 elk jaar licht af en lag evenals in 2004 beneden de groei van de rest van de economie. Toch is voor de overheid in 2005, na een nulgroei van de productie in 2004, weer een lichte stijging van het productievolume gemeten. Het groeitempo van de zorg en overige dienstverlening is echter teruggelopen.

De totale toegevoegde waarde uitgedrukt in basisprijzen steeg in 2005 met 1,6 procent. Dat is iets minder dan de 2,0 procent groei in 2004. De opleving in 2004, na twee jaar van economische stagnatie, kreeg in 2005 dus nog geen krachtig vervolg. Het groeicijfer voor de jaren 2004–2005 lag wel duidelijk hoger dan de gemiddelde groei in de periode 2001–2003, maar bleef ruim achter bij de gemiddelde economische groei van 3,5 procent in de periode van hoogconjunctuur in de jaren 1994–2000. In 2005 stegen de verbruiksprijzen van de Nederlandse economie 1,3 procentpunt harder dan de afzetprijzen. Net als in 2004 waren de gevolgen van de sterk oplopende prijzen van energie en andere grondstoffen zichtbaar. De groei van de toegevoegde waarde in Nederland bleef achter bij de groei van de productiewaarde.

De arbeidsproductiviteit groeide in 2005 met 1,9 procent. Dit resulteerde uit de stijging van het volume van de toegevoegde waarde met 1,6 procent en een daling van de werkgelegenheid met 0,3 procent. In 2004 lag de productiviteitsstijging nog een stuk hoger. Deze ontwikkelingen hangen samen met de vertraagde reactie van de werkgelegenheid op de productieontwikkeling. Ondanks de aantrekkende conjunctuur daalde het arbeidsvolume nog wel in 2005, maar veel minder dan in 2004. Zoals gebruikelijk in een eerste fase van economisch herstel nam het aantal uitzenduren het afgelopen jaar wel fors toe. In een vervolgfase zal naar verwachting ook het aantal vaste banen weer gaan toenemen.

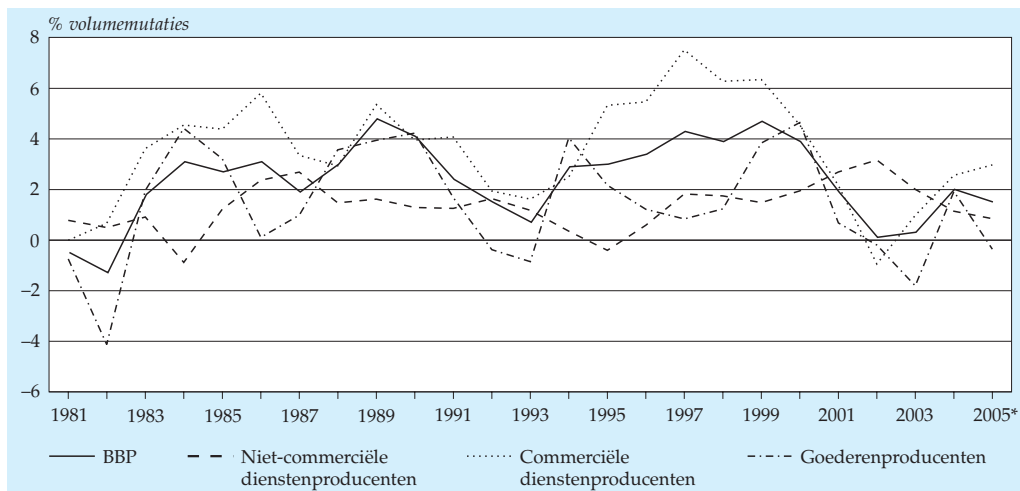
3.1 Bijdrage aan de economische groei per bedrijfstak, 2005*

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005.

Grafiek 3.1 laat zien in welke mate de verschillende bedrijfstakken hebben bijgedragen aan de groei van het BBP. Uitgezonderd de delfstoffenwinning en de energie- en waterleidingbedrijven leverden in 2005 alle bedrijfstakken een positieve bijdrage. De producenten van de commerciële dienstverlening namen veruit de grootste bijdrage voor hun rekening met 1,4 procentpunt. Daarmee is hun aandeel in de economische groei nog groter dan in 2004. Het is niet verrassend dat de financiële en zakelijke dienstverlening, door de goede prestaties bij de uitzenders en de banken, er met een bijdrage van 0,9 procentpunt uitspringt.

3.2 Groei toegevoegde waarde naar categorie producenten

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005.

De goederenproducenten leverden een negatieve bijdrage van 0,1 procentpunt, terwijl de overheid en de zorg samen een bescheiden positieve bijdrage van 0,2 procentpunt aan de economische samen leverden.

De economische groei ging gepaard met een afname van de emissie van broeikasgassen met 0,8 procent. De uitstoot van CO₂, het belangrijkste broeikasgas, nam met 0,9 procent af, vooral door een lagere binnenlandse elektriciteitsproductie. De CO₂ emissie door huishoudens nam voor het eerst in een aantal jaren weer af. Ook de uitstoot van verzurende stoffen nam in 2005 af.

Kader 3.a

Marktprijzen versus basisprijzen

De waarderingsgrondslag van het BBP

Het bruto binnenlands product (BBP) wordt uitgedrukt in marktprijzen. Vanuit de productiekant wordt het BBP berekend als de som van de gevormde toegevoegde waarde in basisprijzen van alle bedrijfsklassen plus het saldo van productgebonden belastingen en productgebonden subsidies, en het verschil tussen toegerekende en afgedragen btw. De toegevoegde waarde van een bedrijfsklasse is het verschil tussen de productie (in basisprijzen) en het intermediair verbruik (in aankooprijzen).

Wanneer bedrijfstakken en -klassen met elkaar worden vergeleken, is de toegevoegde waarde uitgedrukt in basisprijzen de meest zinvolle indicator. Als maatstaf voor de economische groei wordt de volumemutatie van het BBP tegen marktprijzen gebruikt. Dit cijfer wordt samengesteld volgens internationale richtlijnen, zodat de BBP-groei van verschillende landen met elkaar kan worden vergeleken.

Bruto binnenlands product vanuit de productiekant

	2004*	2005*	% mutatie 2005 t.o.v. 2004		
	<i>mld euro</i>		<i>waarde</i>	<i>prijs</i>	<i>volume</i>
Productie (basisprijzen) (+)	909,0	950,5	4,6	2,9	1,6
Intermediair verbruik (aankooprijzen) (-) ¹⁾	473,2	501,5	6,0	4,2	1,7
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	435,8	449,0	3,0	1,4	1,6
Productgebonden belastingen (+)	58,0	60,7	4,6	.	.
Productgebonden subsidies (-)	4,2	4,2	-0,9	.	.
Vershil toegerekende en afgedragen btw (+)	0,2	0,1	.	.	.
Toegevoegde waarde (bruto, marktprijzen) = BBP (mp)	489,9	505,6	3,2	1,7	1,5

¹⁾ Exclusief aftrekbare btw en toegerekende bankdiensten.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005.

3.3 Bedrijfstakkenoverzicht, 2005*

Bedrijfstakken	Aandeel in totale toegevoegde waarde	Waarde			Prijs		
		Productie	Verbruik	Toegevoegde waarde	Productie	Verbruik	Toegevoegde waarde
	%	% mutatie t.o.v. 2004					
Landbouw, bosbouw en visserij	2,2	2,6	1,7	3,8	2,3	1,9	2,7
Delfstoffenwinning	3,1	18,1	3,3	22,8	28,9	10,3	35,1
Industrie	14,1	5,7	7,4	1,3	5,3	7,0	1,1
Voedings- en genotmiddelenindustrie	2,6	1,2	1,5	0,4	-0,7	-0,5	-1,4
Textiel- en lederindustrie	0,3	-0,6	1,4	-5,1	1,4	2,3	-0,9
Papierindustrie, uitgeverijen en drukkerijen	1,6	0,6	1,0	-0,1	0,5	1,3	-0,6
Aardolie-industrie	0,8	34,8	33,9	40,8	33,5	32,4	41,1
Chemische basisproductenindustrie	1,5	11,7	15,5	0,3	10,7	14,5	-0,7
Chemische eindproductenindustrie	0,6	1,6	4,5	-7,0	1,5	4,2	-6,4
Rubber- en kunststofindustrie	0,4	4,8	9,0	-4,5	3,6	7,1	-4,2
Basismetaal- en metaalproductenindustrie	1,7	6,1	7,2	4,0	5,5	6,3	3,9
Machine-industrie	1,3	5,1	5,3	4,8	3,1	3,2	2,8
Elektrotechnische industrie	0,8	-2,5	-1,2	-7,4	1,4	2,5	-3,0
Transportmiddelenindustrie	0,7	-4,9	-4,4	-6,8	1,0	1,6	-0,7
Overige industrie	1,7	3,4	5,8	0,6	1,1	3,1	-1,4
Energie- en waterleidingbedrijven	1,5	8,7	12,1	-0,4	9,2	12,7	-0,3
Bouwnijverheid	5,5	4,2	5,1	2,6	1,8	2,3	0,8
Burgerlijke en utiliteitsbouw	2,3	4,8	4,9	4,5	2,2	2,4	1,9
Grond-, water- en wegenbouw	0,9	2,6	5,2	-2,7	0,9	2,1	-1,7
Overige bouwnijverheid	2,2	4,2	5,4	2,9	1,6	2,4	0,6
Handel, horeca en reparatie	14,5	2,3	5,1	0,1	-0,3	2,7	-2,6
Handel en reparatie	12,7	2,3	5,5	-0,1	-0,7	2,8	-3,2
Horeca	1,8	2,4	3,1	1,8	1,9	2,1	1,7
Vervoer, opslag en communicatie	7,1	3,3	6,8	-0,6	1,3	4,5	-2,4
Vervoer en dienstverlening t.b.v. vervoer	4,4	5,4	9,5	0,2	2,9	7,0	-2,1
Post en telecommunicatie	2,7	-0,5	1,2	-2,1	-1,9	-0,8	-2,9
Financiële en zakelijke dienstverlening	27,4	5,4	5,7	5,1	1,3	0,9	1,7
Financiële instellingen	7,4	4,9	6,9	3,3	-1,3	-0,7	-1,8
Verhuur van en handel in onroerend goed	7,4	3,8	3,4	4,1	2,1	-0,3	3,7
Uitzendbureaus	2,4	13,0	12,5	13,1	2,3	1,9	2,3
Overige zakelijke dienstverlening	10,2	5,6	5,7	5,4	2,6	2,5	2,6
Overheid	11,8	2,9	2,8	2,9	2,2	2,1	2,2
Zorg en overige dienstverlening	12,9	2,8	2,9	2,7	1,8	2,1	1,6
Totaal ²⁾	100,0	4,6	6,0	3,0	2,9	4,2	1,4
Goederenproducenten	26,3	5,9	6,9	3,8	5,6	6,3	4,2
Commerciële dienstenproducenten	49,0	4,1	5,7	2,7	0,8	2,1	-0,2
Niet-commerciële dienstenproducenten	24,6	2,8	2,9	2,8	2,0	2,1	1,9

¹⁾ Werkzame personen in arbeidsjaren.

²⁾ Totale toegevoegde waarde (bp) van Nederland in 2005: 449,0 mld euro.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005.

Volume			Arbeid ¹⁾		Milieu		
Pro- ductie	Verbruik	Toege- voegde waarde	Volume	Produc- tiviteit	Broeikas- effect	Verzuring	
Bedrijfstakken							
0,3	-0,2	1,1	-2,4	3,5	0,4	0,7	Landbouw, bosbouw en visserij
-8,4	-6,3	-9,1	-1,5	-7,7	-3,7	-1,8	Delfstoffenwinning
0,3	0,4	0,2	-2,3	2,6	-1,1	-1,9	Industrie
2,0	2,0	1,8	-3,3	5,3	-2,2	-1,6	Voedings- en genotmiddelenindustrie
-2,0	-0,9	-4,3	-7,1	3,1	-15,8	-8,2	Textiel- en lederindustrie
0,0	-0,3	0,5	0,0	0,5	12,6	-1,6	Papierindustrie, uitgeverijen en drukkerijen
1,0	1,1	-0,2	-1,0	0,7	-4,6	-2,5	Aardolie-industrie
0,9	0,9	1,0	-3,2	4,4	-2,3	-2,9	Chemische basisproductenindustrie
0,1	0,3	-0,6	-1,9	1,3	1,4	-1,5	Chemische eindproductenindustrie
1,2	1,8	-0,3	-2,5	2,2	-2,7	-2,3	Rubber- en kunststofindustrie
0,6	0,8	0,0	0,0	0,0	5,3	-0,7	Basismetaal- en metaalproductenindustrie
2,0	2,0	1,9	-0,8	2,8	-0,7	-1,8	Machine-industrie
-3,8	-3,6	-4,5	-2,7	-1,9	11,3	0,4	Elektrotechnische industrie
-5,9	-5,8	-6,1	-2,9	-3,3	-7,1	-7,6	Transportmiddelenindustrie
2,4	2,6	2,0	-1,1	3,2	-1,8	1,6	Overige industrie
-0,4	-0,6	-0,1	-1,6	1,4	-2,1	-2,9	Energie- en waterleidingbedrijven
2,4	2,7	1,8	-0,7	2,5	0,9	0,8	Bouwnijverheid
2,5	2,5	2,5	-0,7	3,2	-0,1	1,3	Burgerlijke en utiliteitsbouw
1,7	3,0	-1,0	-2,5	1,5	0,8	1,2	Grond-, water- en wegenbouw
2,6	3,0	2,2	-0,2	2,4	1,6	0,4	Overige bouwnijverheid
2,6	2,4	2,8	-0,6	3,5	-1,0	-2,4	Handel, horeca en reparatie
3,0	2,6	3,2	0,0	3,2	-0,7	-2,1	Handel en reparatie
0,5	1,0	0,1	-1,5	1,7	-1,8	-4,3	Horeca
2,0	2,3	1,8	-1,8	3,7	1,6	0,2	Vervoer, opslag en communicatie
2,4	2,4	2,4	0,0	2,4	1,6	0,2	Vervoer en dienstverlening t.b.v. vervoer
1,4	2,0	0,8	-4,0	5,0	-2,0	-3,1	Post en telecommunicatie
4,0	4,8	3,4	1,7	1,7	0,8	-2,8	Financiële en zakelijke dienstverlening
6,3	7,7	5,1	0,0	5,1	-0,2	-4,0	Financiële instellingen
1,7	3,7	0,4	-0,3	0,7	3,8	-2,4	Verhuur van en handel in onroerend goed
10,5	10,4	10,5	6,3	4,0	6,2	-0,5	Uitzendbureaus
2,9	3,1	2,7	0,0	2,7	0,5	-3,2	Overige zakelijke dienstverlening
0,6	0,7	0,6	-0,8	1,4	-1,2	-1,0	Overheid
1,0	0,8	1,1	0,8	0,3	-1,7	-4,9	Zorg en overige dienstverlening
					-1,0	-5,1	Huishoudens
1,6	1,7	1,6	-0,3	1,9	-0,8	-0,7	Totaal ²⁾
0,3	0,6	-0,4	-1,9	1,5	-1,2	-0,2	Goederenproducenten
3,2	3,6	3,0	0,2	2,7	1,1	-0,1	Commerciële dienstenproducenten
0,8	0,8	0,8	0,1	0,7	-0,6	-0,7	Niet-commerciële dienstenproducenten

Door het gunstige weer waren de oogsten in de akkerbouw redelijk goed, hoewel overwegend onder het niveau van een jaar eerder. Ook in de tuinbouw werd iets minder geproduceerd. Het productievolume van bloemen en planten was duidelijk lager. Dit kwam vooral door een daling van de export van snijbloemen naar het belangrijkste afzetland Duitsland. Het productievolume van groenten kende een lichte groei door een stijging van de export van komkommers, tomaten en paprika's. Door een grotere vraag uit het Verenigd Koninkrijk nam vooral de export van paprika's fors toe. Per saldo steeg de toegevoegde waarde van de landbouw in 2005 met ongeveer 1 procent. Dat was iets onder de groei van de economie als geheel. In de twee jaren ervoor was de groei van de landbouw gemiddeld 3,5 procentpunt hoger dan de groei van de totale economie.

Naast de geringe toename van de productie leidden vooral de hogere afzetprijzen van agrarische producten tot hogere inkomens in de landbouw. Door de sterk wisselende weerssituatie was het aanbod van agrarische producten op de Europese markten kleiner dan normaal. Hierdoor stond er meer druk op de prijzen van de meeste land- en tuinbouwgewassen. Bloemen en planten werden gemiddeld 6 procent duurder. Ook de prijs van vleesrundvee steeg als gevolg van de afgenomen consumptie van pluimveevlees door de dreigende vogelgriep. De prijs van varkens steeg eveneens, door een sterk oplevende vraag uit Duitsland en Hongarije. De melkprijzen voor boeren waren lager dan een jaar eerder, maar deze daling is ruimschoots gecompenseerd door de melkpremie van de EU ter compensatie van de daling van de zuivelprijzen. De afzetprijzen in de landbouw lagen gemiddeld 2,5 procent boven het niveau van 2004.

De prijzen van het verbruik lagen gemiddeld 1,9 procentpunt hoger. Door schaalvergroting en lagere loonkosten daalden de personeelskosten in de agrarische sector. Veehouders profiteerden daarnaast van sterk gedaalde prijzen voor veevoer. De energieprijzen stegen echter wel explosief. Dit zette de inkomens van vooral telers in de glastuinbouw onder druk. Het exploitatieoverschot, een indicatie voor het inkomen van boeren, steeg in 2005 per saldo met ongeveer 6 procent. Dit is een sterke verbetering ten opzichte van 2004, toen het inkomen van de Nederlandse landbouw het meeste kromp van alle 25 EU-lidstaten.

Productie aardgas daalt fors

Door de afgenomen binnenlandse en buitenlandse vraag is er in Nederland in 2005 veel minder aardgas gewonnen dan een jaar eerder. Het productievolume van de *delfstoffenwinning* is hierdoor met ruim 8 procent gedaald. De sterke daling van de aardgasproductie verlaagde de economische groei in Nederland met 0,2 procentpunt. Het productievolume van aardgas zakte in 2005 naar een niveau dat vergelijkbaar is met de productie in de jaren 1999 tot en met 2003. De daling van de aardgasproductie volgde op een sterke stijging in 2004. Deze stijging was het gevolg van het aantrekken van de economie in de landen die

gas uit Nederland afnemen. De hogere groei leidde tot een grotere vraag naar aardgas waardoor de prijs op de vrije markt sterk steeg. De eerder vastgelegde contractprijzen lagen hierdoor lager dan de marktprijs, waardoor het voor afnemers extra aantrekkelijk werd gas uit Nederland te importeren.

Door de verwerking van de hogere marktprijzen in de nieuwe contractprijzen in 2005 verloor het Nederlandse gas een deel van zijn aantrekkingskracht. De volumes in de exportcontracten met Frankrijk, België en Italië daalden in 2005 met gemiddeld 5,5 procent. De contractuele export naar Duitsland, de belangrijkste afnemer, nam ruim 2 procent af. Tegelijkertijd steeg de import van gas in Nederland sterk. De gedaalde export en toegenomen import van aardgas zorgden voor een relatief groot negatief effect op de economische groei. Uit de aardgasbalans blijkt dat de netto-uitvoer van aardgas in 2005 daalde met 5,2 miljard kubieke meter naar 27,7 miljard kubieke meter, een daling van bijna 16 procent.

Omslag in de industrie

Het volume van de toegevoegde waarde van de *industrie* groeide in 2005 met slechts 0,2 procent. In geen enkele branche van de industrie was de volumegroei hoger dan 2 procent. Daarmee bleef de groei in deze bedrijfstak opvallend achter bij eerdere perioden van economisch herstel. Dat was vooral het gevolg van de ontwikkelingen in de elektrotechnische en transportmiddelenindustrie, waar het productievolume een stuk kleiner was dan in 2004. Ook in de textiel- en lederindustrie daalde het productievolume. De basismetalaalindustrie, die in 2004 met 9 procent de grootste stijging boekte, zag zijn productie in 2005 stabiliseren. Andere branches waar het productievolume ten opzichte van het voorgaande jaar sterk terugviel, waren de machine-industrie en de rubber- en kunststofindustrie.

De omzet van de Nederlandse industrie was in 2005 op zowel de binnenlandse als de buitenlandse markt ongeveer 6 procent hoger. Deze toename viel geheel toe te schrijven aan de stijging van de afzetprijzen. De prijsstijgingen waren het hoogst in de aardolie- en chemische basisindustrie. De gemiddelde prijsstijging van de verbruikte grond- en hulpstoffen lag echter iets hoger, waardoor de ontwikkeling van de toegevoegde waarde werd afgeremd. Het gevormde inkomen stond het meest onder druk in de chemische eindproductenindustrie en de elektrotechnische industrie, waar dalingen van ongeveer 7 procent werden gemeten. De export van Nederlandse goederen naar de afzetmarkten in Europa werd in 2005 belemmerd door de groeivertraging van de Europese economie. De Nederlandse industrie kampt bovendien al enkele jaren met een verslechtering van de concurrentiepositie als gevolg van de duurdere euro en een relatief ongunstige ontwikkeling van de arbeidskosten.

Hieronder volgt een overzicht van de ontwikkelingen in enkele belangrijke branches van de Nederlandse industrie. De transportmiddelen- en de elektrotechnische industrie worden nader belicht in paragraaf 3.2.

- Het productievolume van de *voedings- en genotmiddelenindustrie* was in 2005 2 procent groter dan in 2004. De meeste groei is gerealiseerd door de slachterijen en vleesverwerkende industrie, de aardappelen-, groente- en fruitverwerkende industrie, de overige voedingsmiddelenindustrie en de drankenindustrie. Dankzij een toename in de productie van bier en gedistilleerd wist de drankenindustrie het almaar dalende productievolume van de afgelopen jaren om te buigen in groei.

Door de lagere afzetprijzen steeg de toegevoegde waarde van de voedings- en genotmiddelenindustrie slechts met 0,4 procent. Dit was de laagste toename in de afgelopen vijf jaar. De groei werd voornamelijk geremd door de aardappelen-, groente- en fruitverwerkende industrie, waar de nominale toegevoegde waarde mede onder druk van de voortdurende prijzenoorlog met 17 procent afnam.

- De prijsstijging van ruwe aardolie was in 2005 nog groter dan in 2004. Hierdoor was de gemiddelde afzetprijs van aardolieproducten in 2005 ruim 33 procent hoger dan in 2004. Het productievolume van de *aardolie-industrie* groeide met slechts 1 procent zodat de productiewaarde bijna 35 procent hoger uitviel. Dit is de grootste stijging binnen de industrie. Dat geldt ook voor het gevormde inkomen, dat met ruim 40 procent toenam.
- De productiewaarde van de *chemische basisindustrie* steeg in 2005 met bijna 12 procent. Deze stijging kwam vrijwel geheel voor rekening van hogere afzetprijzen, aangezien het productievolume met slechts 0,9 procent groeide. Een toename van de buitenlandse afzet, verantwoordelijk voor bijna driekwart van de afzet van de chemische basisindustrie, zorgde wel voor een omslag in de tweede helft van het jaar, vooral in de petrochemie. De productie in de petrochemie kon ook verder toenemen doordat enkele grote kraakinstallaties in de aardolieraffinage na een lange periode van onderhoud weer in gebruik zijn genomen.

De hogere afzetprijzen in de basischemie werden overtroffen door nog hogere prijzen van grond- en hulpstoffen, zodat het gevormde inkomen nagenoeg gelijk bleef ten opzichte van 2004. In de *chemische eindproductenindustrie* daalde het gevormde inkomen zelfs met 7 procent, als gevolg van het ontbreken van groei van het productievolume en de matige ontwikkeling van de afzetprijzen, die minder hard stegen dan de prijzen van de grond- en hulpstoffen. Vooral de prijzen van grondstoffen uit de basischemie stegen sterk. De gang van zaken in de *rubber- en kunststofindustrie* was vrijwel identiek. Bij een geringe groei van het productievolume daalde het gevormde inkomen

met ongeveer 5 procent. De productie van zowel de chemische eindproductenindustrie als de rubber- en kunststofindustrie nam in de tweede helft van 2005 wel weer toe.

- De productiewaarde van de *metaalindustrie* groeide in 2005, onder invloed van hogere afzetprijzen, met 6 procent. De stijging van het gevormde inkomen (4 procent) bleef hierbij achter, omdat de prijzen van de grond- en hulpstoffen iets harder stegen. De metaalindustrie bestaat voor ongeveer een derde uit de basismetaalindustrie (ferro-industrie en non-ferro-industrie) en twee derde uit de metaalproductenindustrie. Deze laatste branche produceert bijvoorbeeld metalen constructiewerken voor de industrie en bouwnijverheid. Het productievolume van de metaalindustrie kende in 2005 een nulgroei. Met name de basismetaalindustrie stond in 2005 in schril contrast met 2004, waarin nog een groei van ongeveer 10 procent werd geboekt. De basismetaalindustrie in Nederland is sterk afhankelijk van de vraag uit Europa. In de loop van 2005 sloeg de staalmarkt om onder invloed van een teruglopende vraag vanuit de bouwnijverheid en de autoindustrie in Europa.

Herstel productie bouwnijverheid

Na twee slechte jaren in 2002 en 2003 en een stabiel jaar in 2004 was er in 2005 sprake van een krachtig herstel in de *bouwnijverheid*. Het productievolume steeg met 2,4 procent. De productiegroei concentreerde zich bij de nieuwbouw van woningen en de grond-, weg- en waterbouw (gww). Het volume van de nieuwbouwgebouwen bleef echter dalen, zij het dat de daling in 2005 veel beperkter was dan in 2004. Deze daling werd vooral veroorzaakt door een sterke afname van de vraag naar nieuwe kantoren in de zakelijke dienstverlening. De gemiddelde bouwvoorwaarden stegen in 2005 met 1,8 procent. Ten opzichte van 2004 viel de prijsstijging iets lager uit. Tussen de bouwproducten waren er wel verschillen in prijsontwikkeling. De prijs van nieuwbouwwoningen en -gebouwen steeg gemiddeld met 2,6 procent, terwijl de prijs in de gww met maar 0,6 procent steeg. Mede door de geconstateerde bouwfraude was er een neerwaartse druk op de prijzen. Deze prijsdruk was vooral zichtbaar in de eerste twee kwartalen van 2005. In de tweede helft van het jaar was er een herstel van de gww-prijzen. Dit herstel zet door in 2006. De stijging van de afzetprijzen was niet voldoende om de toename van de verbruikskosten te compenseren, waardoor de winstmarge onder druk stond.

3.1.2 Commerciële dienstenproducenten: hoogste groei

In de *commerciële dienstverlening* zijn in 2005 de hoogste groeicijfers gemeten. Het volume van de toegevoegde waarde was 3,0 procent groter dan in 2004. Daarmee werd 1,4 procentpunt bijgedragen aan de groei van de toegevoegde waarde van 1,6 procent. De werkgelegenheid steeg met 0,2 procent nauwelijks, maar in vergelijking met de daling van 1,3 procent in 2004 was er sprake van een fors herstel. Binnen de commerciële dienstverlening leverde de financiële en zakelijke dienstverlening de grootste bijdrage aan de economische groei. De hoogste groei is gemeten bij de uitzendbranche. In Nederland nemen de commerciële dienstverleners ongeveer de helft van de totale toegevoegde waarde voor hun rekening.

3.5 Commerciële dienstenproducenten

Aandeel in BBP	Gemiddeld 1996–1999	Gemiddeld 2000–2003	2004*	2005*	2005*
49,0%	<i>mutaties in %</i>				<i>mld euro</i>
Bruto toegevoegde waarde (bp); waarde	8,3	4,8	2,3	2,7	220,1
Bruto toegevoegde waarde (bp); volume	6,4	1,7	2,6	3,0	
Exploitatie-overschot (bruto); waarde	8,3	4,0	3,1	4,2	104,5
Uitvoerquote					<i>1 000 arbeidsjaren</i>
14,0%					
Arbeidsvolume (werkzame personen)	4,1	0,0	-1,3	0,2	2 910,7

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005.

Gemengd beeld in de Nederlandse handel

De prestaties van de Nederlandse *handel* zijn sterk afhankelijk van de consumptieve bestedingen en van de in- en uitvoer. De groothandel profiteerde in 2005 van de toegenomen bedrijvigheid door de stijging van de buitenlandse handel. De groei van de in- en uitvoer viel wel iets terug door de vertraging van de economische groei in Europa. Hierdoor bleef de volumegroei van de toegevoegde waarde van de groothandel in 2005 (5,4 procent) iets achter bij die in 2004 (7,0 procent). De detailhandel liet in de loop van het jaar een herstel van de omzet zien. In het derde kwartaal van 2005 is een omzetstijging geboekt na negen kwartalen met omzetverlies. Dit herstel, dat vooral was te zien in de non-foodwinkels, zette door in het vierde kwartaal van 2005 en in de eerste maanden van 2006. Mede door de prijzenoorlog in de supermarkten stonden de marges in de detailhandel onder druk; de toegevoegde waarde daalde met 8 procent. De verkoop van nieuwe personenauto's lag in 2005 3,8 procent lager. Na het topjaar 1999, waarin meer dan 600 duizend nieuwe personenauto's werden verkocht, namen de verkopen ieder jaar af tot 465 duizend stuks

in 2005. Net als in 2004 lieten de zakelijke en privé-markt een tegengesteld beeld zien. De zakelijke verkopen trokken in 2005 aan met 4,5 procent, terwijl de verkopen in het privé-segment met ruim 12 procent daalden.

Met de *horeca* lijkt het enigszins beter te gaan. De omzet lag in 2005 ruim 2 procent hoger dan in 2004. Voor het eerst sinds 2001 groeide ook het volume van de productie weer, zij het met een bescheiden 0,5 procent. De restaurants profiteerden het meest van het herstel. Hier steeg het productievolume met 1,5 procent, terwijl ook hogere prijzen in rekening werden gebracht. Ondanks het lichte herstel nam de werkgelegenheid in de *horeca* in 2005 verder af.

Hogere brandstofprijzen drukken de resultaten van vervoer en opslag

Hoge brandstofprijzen drukten in 2005 een stempel op de prestaties van de *vervoer- en opslagbedrijven*. Brandstofvoetstukken en het vooraf tegen een lagere prijs inkopen van brandstof compenseerden de toegenomen kosten voor een deel, maar konden niet voorkomen dat het gevormde inkomen afnam. De reële groei was in 2005 het hoogst bij het wegvervoer en de zeevaart. De luchtvaart profiteerde ook van de opleving van de conjunctuur, maar groeide minder dan in 2004. In dat jaar was een fors herstel te zien na enkele jaren van malaise als gevolg van de dreiging van het terrorisme en de uitbraak van SARS. Het passagiersvervoer groeide fors verder in 2005, maar het vrachtvervoer presteerde minder goed. Net als in het voorgaande jaar zagen de reisbureaus het productievolume met ongeveer 2 procent dalen. Omdat de marges onder druk stonden, daalde het gevormde inkomen nog sterker.

De toegevoegde waarde van de *post- en telecombedrijven* daalde in 2005 met ongeveer 2 procent. De telecombedrijven zorgden ervoor dat het productievolume nog wel licht steeg. De vaste telefonie van KPN staat wel steeds meer onder druk vanwege de toenemende concurrentie van aanbieders van digitale telefonie en de snel groeiende populariteit van bellen via het internet. De post liet een krimp zien van 2 procent. Vanwege het nog altijd toenemende gebruik van internet en e-mail versturen particulieren en bedrijven steeds minder post.

Financiële en zakelijke dienstverlening: herstel zet door

De opleving van de *financiële en zakelijke dienstverlening* in 2004 kreeg een krachtig vervolg in 2005. Dit was vooral te danken aan de sterk gestegen vraag naar uitzendkrachten. Daarnaast trok de markt voor de ICT-dienstverlening aan. De groei van bankdiensten bleef onveranderd hoog. Deze laatste twee bedrijfstakken worden nader belicht in paragraaf 3.2.

Sterk herstel van de flexmarkt in 2005

Het herstel van de markt voor flexibele arbeid zoals uitzendwerk en payroll, dat zich al in 2004 aarzelend aandiende, zette in 2005 in versterkte mate door (zie ook paragraaf 3.4). Terwijl de uitzendmarkt het hele jaar door een

Het groeitempo in de zorg blijft afnemen

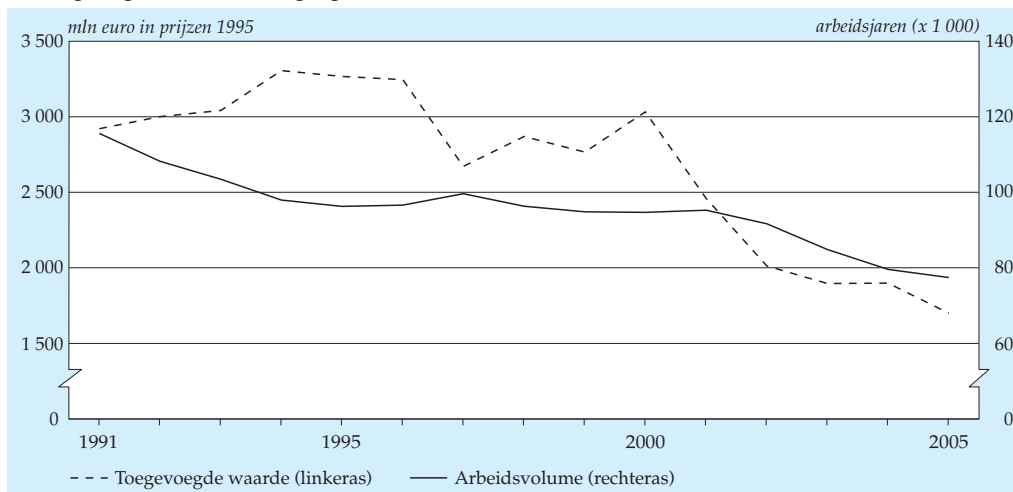
In 2005 werd er voor 53,6 miljard euro aan gezondheids- en welzijnszorg verleend (exclusief genees- en hulpmiddelen). Gecorrigeerd voor prijsveranderingen komt dat neer op een groei van 1,0 procent ten opzicht van 2004. Hiermee zette de daling in de groei van de *zorg en overige dienstverlening* door, afgezien van een korte onderbreking in 2004. In 2002 bereikte de toename van zorgverleningsdiensten nog een top van 5,1 procent. De loonkostenstijging in de zorginstellingen was in 2005 beperkt. Daarnaast waren de tarieven van de meeste vrije beroepsbeoefenaren nauwelijks hoger. Die van de medisch specialisten daalden zelfs. Een uitzondering hierop waren de fysiotherapeuten die een prijsstijging lieten zien van 9 procent. Verder hebben de zorginstellingen in convenanten met de overheid afgesproken om doelmatiger te gaan werken.

Binnen de zorg vormen de ziekenhuizen en specialistenpraktijken (medisch-specialistische zorg) verreweg de grootste zorgverleners. Zij verleenden vorig jaar 1,1 procent meer zorg. Deze mutatie is laag door de incidentele extra uitgaven in 2004 voor het inlopen van eerder ontstane achterstanden in de financiering van de medisch-specialistische zorg. Als gevolg van de nieuwe Wet op de kinderopvang nam het productievolume van de kinderopvang, na jaren met grote stijgingen, in 2005 met 1,5 procent af. Binnen de welzijnszorg groeiden de gehandicaptenzorg en de geestelijke gezondheidszorg met 3 procent het hardst. Beide kregen relatief veel extra geld toebedeeld uit de AWBZ.

Overheid groeit weer

Na een stabilisatie in 2004 nam het volume van de toegevoegde waarde van de *overheid* in 2005 weer toe. De groei was met 0,6 procent echter gering en staat niet in verhouding tot de periode 2000-2003 waarin de jaarlijkse stijging gemiddeld 1,9 procent bedroeg. In 2005 kwam de groei voor rekening van zowel het openbaar bestuur (0,7 procent) als het gesubsidieerd onderwijs (0,8 procent). Bij defensie nam de toegevoegde waarde af met 0,3 procent. Binnen het openbaar bestuur was de groei het hoogst bij de gemeenten en het overig algemeen bestuur (o.a. waterschappen en provincies). Deze stijging kwam vooral doordat de afschrijvingen relatief hoog waren. Bij het overig algemeen bestuur is in 2005 veel geïnvesteerd in grond. De hierop rustende overdrachtskosten worden direct in hetzelfde jaar afgeschreven. Bij de gemeenten is de groei van de afschrijvingen van meer structurele aard, aangezien de kapitaalgoederenvoorraad hier jaarlijks flink toeneemt. Bij de sociale verzekeringsinstellingen was sprake van een grote daling (-3,3 procent). Dit komt doordat de taak van het innen van premies voor de werknemersverzekeringen in het kader van de 'Walvis-operatie' door de Belastingdienst is overgenomen van het UWV. Bij het Rijk namen de uitgaven aan de Belastingdienst verder toe vanwege de nieuwe taken die de dienst kreeg toebedeeld, zoals het uitbetalen van de zorg- en huurtoeslag. In 2005 bedroeg de toegevoegde waarde van de bedrijfstak overheid 53,0 miljard euro. Dit komt overeen met 11,8 procent van het BBP. Het aandeel van de overheid is daarmee gelijk aan dat in 2003 en 2004.

3.8 Toegevoegde waarde en werkgelegenheid elektrotechnische industrie

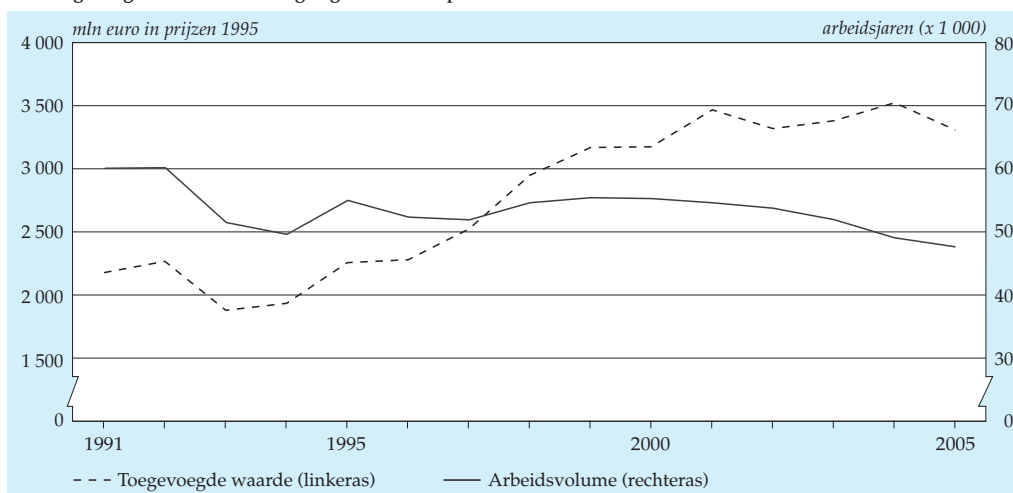

Bron: CBS, Nationale rekeningen, 2005.

De transportmiddelenindustrie

Aan de forse groei van de transportmiddelenindustrie gedurende de tweede helft van de jaren negentig is na 2001 een einde gekomen. Dit is samengegaan met een geleidelijke afname van het arbeidsvolume, die overigens wel gelijke tred houdt met de geleidelijke afname van het arbeidsvolume in de industriële sector als geheel.

3.9 Toegevoegde waarde en werkgelegenheid transportmiddelenindustrie

Bron: CBS, Nationale rekeningen, 2005.

Het einde van de forse groei in de transportmiddelenindustrie is vooral toe te schrijven aan de autoindustrie. Deze branche groeide sterk in de tweede helft van de jaren negentig, maar daarna vlakke de groei af. In 2004 werd weliswaar nog een piek bereikt, maar dit kwam door een tijdelijk hogere productie van

personenauto's. De daarna weer afgenomen productie van personenauto's zorgde voor een daling van de toegevoegde waarde van de auto- en de transportmiddelenindustrie in 2005.

De daling van de autoproductie had geen negatieve invloed op de productie van auto-onderdelen. Deze productie kende wel een lichte toename, doordat de afzet slechts voor een beperkt deel naar de Nederlandse autoproductie gaat. Het merendeel van de producten wordt verkocht aan grote autofabrikanten in het buitenland. Het betreft hier vaak specialistische onderdelen zoals banden, materialen en motoronderdelen, of luxe producten zoals routeplanners. De productie hiervan past niet goed in de productielijn van autofabrikanten en wordt door hen daarom veelal uitbesteed.

Bouwproductie groter, maar utiliteitsbouw daalt

Na jarenlange dalingen steeg in 2004 het aantal opgeleverde woningen weer: van 60 duizend naar 65 duizend. In 2005 zette de stijging door, maar wel in een lager tempo. In 2005 zijn er 67 duizend woningen opgeleverd; bijna 17 duizend huurwoningen en 50 duizend koopwoningen. Het eerste kwartaal van 2006 toonde een verder herstel van de woningbouw naar een jaarproductie van ongeveer 70 duizend woningen.

3.10 Bouwnijverheid

Aandeel in BBP	Gemiddeld 1996-1999	Gemiddeld 2000-2003	2004*	2005*	2005*	
5,5%	<i>mutaties in %</i>				<i>mld euro</i>	
Bruto toegevoegde waarde (bp); waarde	6,3	5,5	1,2	2,6	24,5	
Bruto toegevoegde waarde (bp); volume	2,4	-0,9	-1,7	1,8		
Exploitatie-overschot (bruto); waarde	8,4	7,9	7,5	9,9	9,4	
Uitvoerquote					<i>1 000 arbeidsjaren</i>	
3,0%	Arbeidsvolume (werkzame personen)	3,0	0,0	-4,7	-0,7	435,4

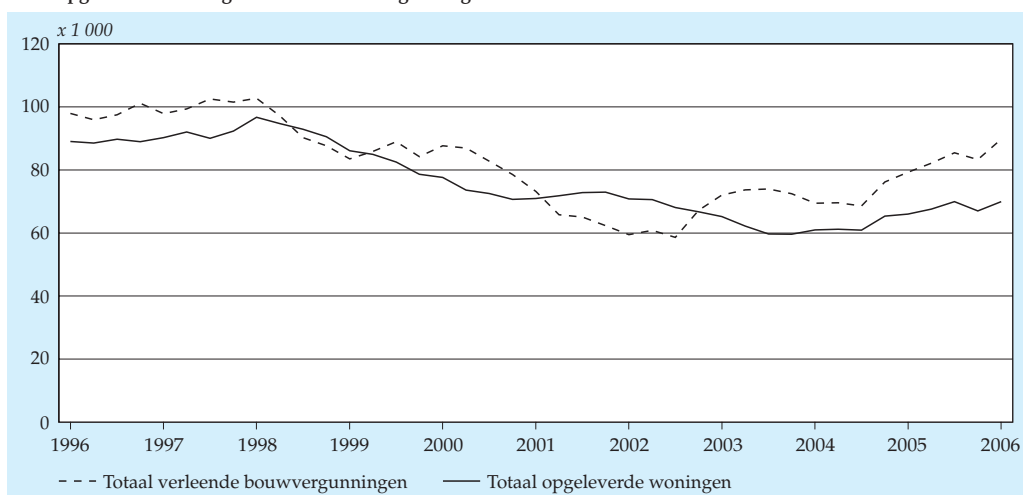
Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005.

De ontwikkelingen in de huur- en koopsector verschillen. Het aantal opgeleverde koopwoningen daalde in 2005 met meer dan duizend, terwijl het aantal opgeleverde huurwoningen juist steeg met bijna 2 800. Het productieniveau van het aantal huurwoningen lag ook in de eerste helft van 2006 met bijna 18 duizend op jaarbasis aanzienlijk hoger dan tijdens het dieptepunt in 2002-2004,

toen er gemiddeld maar 12,5 duizend huurwoningen per jaar werden opgeleverd. Hoewel de nieuwbouw van huurwoningen toenam, werden er in 2005 door sloop tegelijkertijd bijna 15 duizend huurwoningen aan de voorraad onttrokken. Deze combinatie van nieuwbouw en sloop weerspiegelt de herstructurering van de huurwoningenvoorraad door woningbouwcorporaties.

Ook het aantal verleende bouwvergunningen nam toe. In 2004 werd er in totaal voor ruim 76 duizend woningen een vergunning verleend; in 2005 is dit aantal gestegen naar ruim 83 duizend. Zoals grafiek 3.11 laat zien, ligt het aantal verleende vergunningen sinds eind 2002 hoger dan het aantal opgeleverde woningen. Het aantal nog te bouwen woningen neemt toe.

3.11 Opgeleverde woningen en verleende vergunningen

Bron: CBS, Vergunningen Statistiek.

In tegenstelling tot de nieuwbouw van woningen staat de nieuwbouw van gebouwen in 2005 nog steeds onder druk. Dit doet zich met name voor bij de nieuwbouw van kantoren. In de jaren van hoogconjunctuur, rondom de eeuwwisseling, is het aanbod van kantoorruimte door nieuwbouw sterk gestegen. Door reorganisaties van grote ondernemingen, verslechterde economische omstandigheden en verplaatsing van kantoorwerk naar het buitenland is de vraag naar kantoorruimte sindsdien echter fors teruggelopen. Hierdoor is er een grote overcapaciteit op de kantorenmarkt ontstaan. In totaal stond eind 2005 zo'n 2,5 miljoen vierkante meter kantoorruimte leeg. Bij 15 procent van deze ruimte is sprake van structurele leegstand van minimaal twee jaar. Dit betreft voornamelijk oude kantoorpanden die niet meer aan de eisen van deze tijd voldoen. De nieuwbouw die in 2005 wel werd uitgevoerd, komt voor het grootste deel voort uit een vervangingsvraag. Hierdoor was er nog geen sprake van groei van de nieuwbouw van gebouwen.

3.12 Bruto productie bouwnijverheid- en bouwinstallatiebedrijven

	2001	2002	2003	2004*	2005*
	<i>mld euro</i>	<i>% volumemutaties</i>			
Woningen	15,4	-7,5	-5,0	8,7	7,0
nieuwbouw	9,8	-7,3	-5,6	10,6	7,7
groot onderhoud	5,6	-7,7	-4,0	5,2	5,7
Gebouwen	11,5	-6,2	-6,0	-9,4	-2,8
nieuwbouw	7,9	-9,0	-8,4	-11,3	-3,5
groot onderhoud	3,6	-0,3	-1,2	-6,0	-1,5
Grond-, water- en wegenbouw (GWW)	6,8	-5,7	-5,6	-9,0	-1,4
Machines en overige investeringen	0,5	-8,0	-29,3	18,7	-6,3
Subtotaal investeringen uit productie bouwnijverheid	34,3	-6,7	-5,8	-0,8	2,4
Klein onderhoud en overige activiteiten	13,3	2,2	0,0	0,4	-0,1
Interne leveringen	14,8	-3,4	-5,6	1,6	2,7
Handelsmarge	0,3	2,0	0,0	2,3	1,7
Productie binnenland	62,7	-4,0	-4,5	0,0	1,8
Saldo uitvoer diensten	1,9	-15,3	-8,4	2,8	23,5
Productie totaal	64,6	-4,3	-4,6	0,1	2,4
	<i>1 000 arbeidsjaren</i>				
Arbeidsvolume	484,3	-1,3	-3,7	-4,7	-0,7

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005.

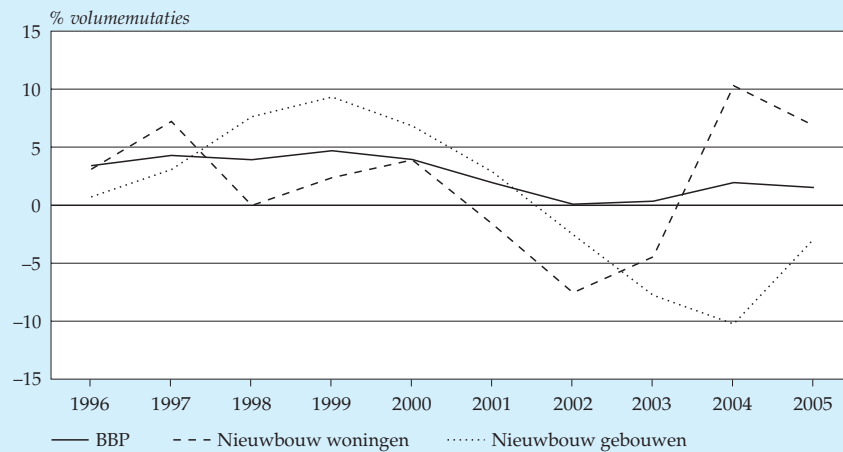
De daling van de werkgelegenheid, die werd ingezet in 2002, kwam in 2005 bijna tot stilstand. Het aantal werknemers van bouwbedrijven nam weliswaar verder af, maar dit werd gecompenseerd door de toename van het aantal zelfstandigen. In de eerste helft van 2006 sloeg de daling van de werkgelegenheid om in een stijging.

Kader 3.b

De conjunctuur en de nieuwbouw van woningen en gebouwen

Een toename van de economische groei gaat na verloop van tijd gepaard met hogere investeringen in de nieuwbouw van gebouwen. Bouwondernemingen hebben in voorspoedige economische omstandigheden een voorkeur voor het realiseren van gebouwen vanwege de hogere marges die daarmee te behalen zijn. Een stijging in de nieuwbouw van gebouwen gaat veelal ten koste van de productie van nieuwe woningen. Tijdens laagconjunctuur wordt bij het terugvallen van de vraag naar nieuwbouwwoningen overgeschakeld op de productie van woningen. De nieuwbouw van woningen is hierdoor minder conjunctuurgevoelig dan de nieuwbouw van gebouwen.

Ontwikkeling BBP en nieuwbouw van woningen en gebouwen

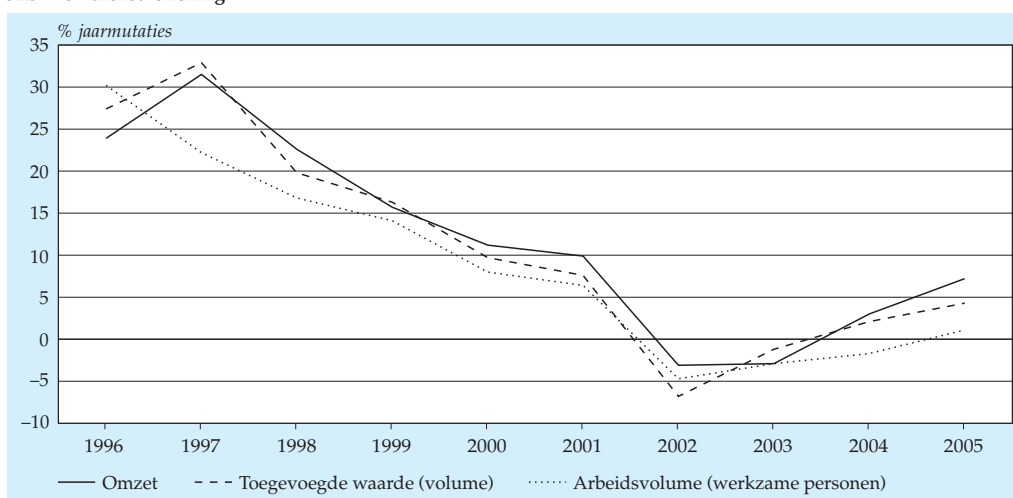
Net zoals in 2004 daalde het productievolume van nieuwbouwwoningen in 2005. De daling was wel een stuk kleiner dan in 2004. Uit de kwartaalcijfers blijkt dat de daling in 2005 alleen te wijten is aan het slechte eerste kwartaal; vanaf het tweede kwartaal is de productie van gebouwen toegenomen. Deze stijging deed zich ook voor in de eerste helft van 2006. De nieuwbouw van woningen blijft in 2005 en de eerste helft van 2006 stijgen, zij het dat het groeitempo sinds het tweede kwartaal van 2005 geleidelijk terugzakt. Van een echte omslag in de bouwnijverheid van nieuwbouw van woningen naar nieuwbouw van gebouwen is echter nog geen sprake. De productiestijging wordt ook in de eerste helft van 2006 immers nog sterk bepaald door de woningbouw; nieuwbouw van kantoren vindt alleen plaats als er op voorhand huurders zijn.

Verder herstel van de ICT-dienstverlening in 2005

Na een voorzichtig begin in 2004 heeft de ICT-dienstverlening zich in 2005 verder hersteld van de magere jaren 2002 en 2003. De omzet van de computerservicebureaus steeg in 2005 met bijna 7 procent ten opzichte van 2004. Hierdoor is het volume van de toegevoegde waarde in 2005 met 4,3 procent toegenomen. Het arbeidsvolume was 1,1 procent groter dan in 2004 en vertoonde daarmee de eerste groei sinds 2001. Het aantal vaste banen binnen de computerservicebureaus nam in 2005 met ongeveer 2 duizend toe tot 136 duizend.

Vooral de jaren 1995 tot en met 1999 werden gekenmerkt door een uitbundige groei van de ICT-dienstenmarkt. In deze jaren nam zowel de omzet, de toegevoegde waarde als het arbeidsvolume zeer fors toe. Het aantal banen bij de computerservicebureaus steeg van 58 duizend in 1995 naar 122 duizend in 1999. Ook in 2000 en 2001 groeide de ICT-dienstenmarkt flink door, zij het iets minder uitbundig dan in de voorgaande jaren. Het aantal vaste banen bij de ICT-dienstverleners nam in die periode met 10 duizend per jaar toe tot 142 duizend in 2001.

3.13 ICT-dienstverlening

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005.

De omslag in de ICT-dienstverlening trad eind 2001 op en kwam tot uiting in een omzetsdaling van 3 procent in 2002. Daarbij daalde het volume van de toegevoegde waarde met 7 procent en nam het exploitatieoverschot zelfs met ruim 15 procent af. De omzetsdaling zette door in 2003, maar dankzij efficiëntie maatregelen bleef de afname van het volume van de toegevoegde waarde in dat jaar beperkt tot 1 procent. Tussen eind 2001 en eind 2003 nam het aantal vaste banen bij de ICT-dienstverleners met 8 duizend af.

Vanaf eind 2003 gaat het weer beter op de ICT-dienstenmarkt. Het tempo van de omzetsdaling nam af en sinds midden 2004 is er weer sprake van groei bij de computerservicebureaus.

Door het herstel van de vraag nam de omzet in 2004 met 3 procent toe, de eerste groei sinds 2001. Ook de toegevoegde waarde nam in 2004 met een bescheiden 2,1 procent toe. Hoewel per saldo het aantal vaste banen in 2004 niet verder afnam, kromp het arbeidsvolume voor het derde opeenvolgende jaar op rij.

Toename langlopend krediet bij banken

In 2005 is de kredietverlening van het bankwezen fors gestegen. Vooral woninghypotheken en bedrijfskredieten namen sterk in omvang toe. De stijging van de woninghypotheken kan worden verklaard doordat veel huishoudens in verband met de verwachte stijging van de kapitaalmarktrente hun hypotheek nog tegen een laag rentetarief oversloten. Ook de onzekerheid over de toekomstige fiscale behandeling van de hypotheken is aanleiding geweest voor de toename van de vraag naar lange hypotheken. In 2004 ontwikkelden de korte hypothecaire leningen (looptijd tot 5 jaar) zich nog tot de meest populaire vorm onder de nieuw afgesloten hypotheken. In 2005 is het volume aan nieuwe maandelijkse hypotheken met een rentevaste periode van 5 tot 10 jaar flink gegroeid en vormen ook de hypotheken met een rentevaste periode van meer dan tien jaar een substantieel deel van het totaal aan nieuw afgesloten hypotheken.

De stijging van de bedrijfskredieten is voor een groot deel het gevolg van de financiering van fusies en overnames. Daarnaast hebben de opleving van de conjunctuur en een versoepeling van de criteria voor kredietverlening aan bedrijven geleid tot een toenemende vraag naar bedrijfskredieten. Ook hierbij zijn door de lage rentestand vooral de leningen met een lange looptijd en een rentevaste periode van meer dan vijf jaar in trek geweest.

Hoewel de stijging achterblijft bij die van bedrijfskredieten en woninghypotheken, vertoonden ook de consumptieve kredieten in 2005 een blijvende groei. In 2005 nam het volume van de consumptieve kredietverlening toe met 7,1 procent. In 2003 en 2004 waren hierbij volumestijgingen te zien van respectievelijk 4,0 en 6,8 procent.

Toename van spaargelden

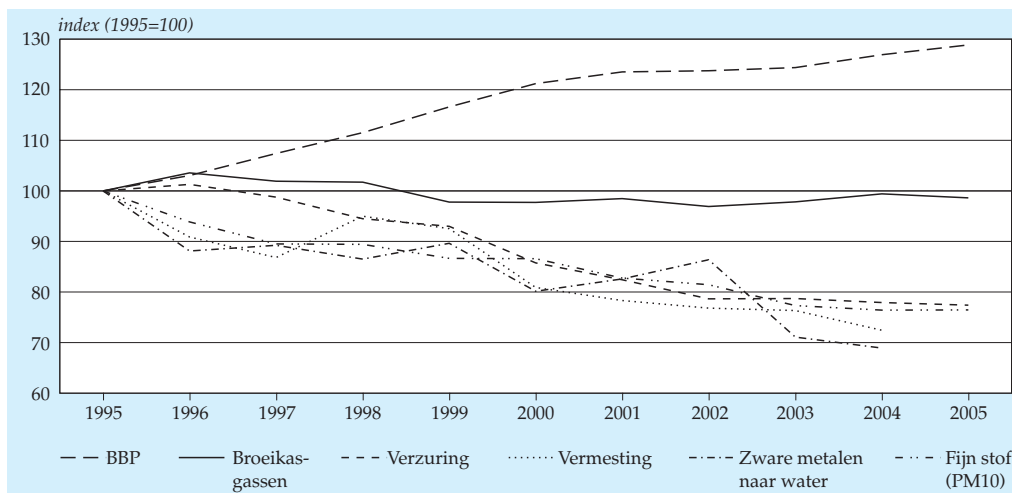
Naast een sterke stijging van de door de banken uitgezette gelden, stegen in 2005 ook de bij banken aangehouden spaartegoeden sterk. Vooral bij het bezit van de overheid, de bedrijven en het buitenland was een stijging te zien. De omvang van de spaargelden van huishoudens nam slechts licht toe ten opzichte van 2004. De omvang van deze spaargelden steeg met 4,5 procent.

3.3 Milieu en economie

Uitstoot broeikasgassen neemt af

De groei van de economie in 2005 ging gepaard met een daling in de uitstoot van broeikasgassen. Terwijl de economie met 1,5 procent groeide, nam de emissie van broeikasgassen af met 0,8 procent (volgens de definities van de Milieurekeningen). Deze daling is het gevolg van een afname in de emissies van koolstofdioxide (CO₂) met 0,9 procent. De uitstoot van de broeikasgassen lachgas (N₂O) en methaan (CH₄) bleef vrijwel gelijk.

3.15 Volumeontwikkeling bruto binnenlands product en milieu-indicatoren

Bron: CBS, Milieurekeningen 2005.

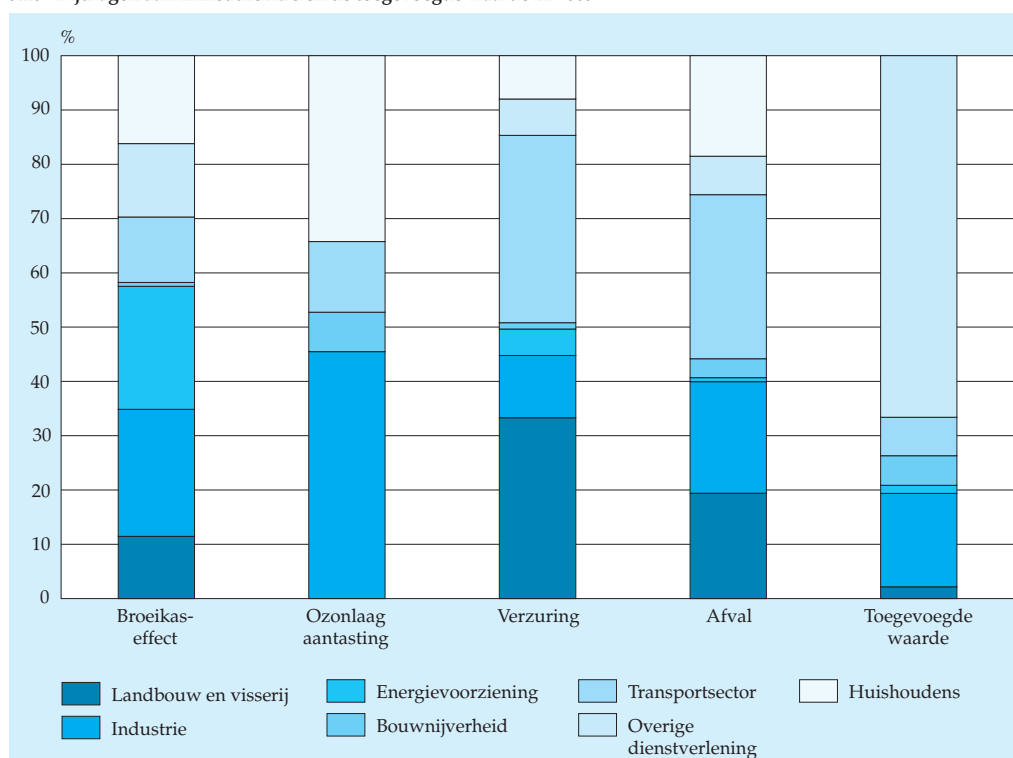
De toestand van het milieu wordt sterk beïnvloed door de economische ontwikkelingen. De milieurekeningen, een module van de Nationale rekeningen, kwantificeren de relatie tussen economie en milieu en geven emissies van verschillende verontreinigende stoffen per bedrijfstak (of huishoudens) weer. Alle vervuilende stoffen worden verdeeld naar milieuthema's zoals broeikas-effect, ozonlaagaantasting, verzuring, vermesting, afval en waterverontreiniging. Deze milieuthema's sluiten aan bij het nationale milieubeleid en zijn vergelijkbaar met de macro-economische indicatoren uit de Nationale rekeningen. Bij de samenstelling van de emissies volgens de milieurekeningen wordt aangesloten op de definities van de Nationale rekeningen. Hierdoor wijken de gepresenteerde emissiegegevens enigszins af van de cijfers in de Milieubalans (zie kader 3.c).

Voor de uitstoot van CO₂ is vooral de ontwikkeling in de energie-intensieve sectoren van belang. In Nederland zijn dit met name de zware industrie, de energiebedrijven en de transportsector. In 2005 werd 2,5 procent minder elektriciteit geproduceerd, waardoor de emissie van CO₂ door de energiebedrijven afnam met 2,1 procent. Deze daling van de productie wordt verklaard door een grotere import van elektriciteit. In de transportsector nam de uitstoot van CO₂ licht toe (1,6 procent). Zowel bij het wegverkeer als in de luchtvaart groeiden de emissies met 2 procent. Bij huishoudens, verantwoordelijk voor 16 procent van de broeikasemissies, nam de uitstoot met 1,0 procent af. In 2005 was het aardgasverbruik voor ruimteverwarming lager door de relatief iets warmere winter. Het autoverbruik door consumenten blijft echter elk jaar toenemen, waardoor de CO₂ emissie door personenauto's steeg met 1 procent.

Afspraken binnen het Kyoto-protocol

Sinds 1990 zijn de broeikasemissies volgens de definities van milieurekeningen gestegen met 4,4 procent. Volgens de IPCC-definities (zie kader 3.c) is de uitstoot van broeikasgassen tussen 1990 en 2005 echter met slechts 0,3 procent toegenomen. Dit is een forse verbetering ten opzichte van 2004, toen de broeikasgasemissies zich nog 2,3 procent boven het niveau van 1990 bevonden. De belangrijkste oorzaak van deze daling is de hogere inzet van biomassa bij de opwekking van elektriciteit. Biomassa wordt tot de zogenaamde kort-cyclische CO₂ gerekend en wordt voor de berekening van het Kyoto-protocol niet meegenomen. Nederland moet in 2010 volgens de Kyoto-afspraken een emissiereductie realiseren van 6 procent ten opzichte van het niveau van 1990. Om de gehele Kyoto-doelstelling te halen gaat Nederland gebruik maken van de zogenaamde 'flexibele Kyoto-mechanismen', te weten Joint Implementation en Clean Development mechanism. Bij Joint Implementation gaat het om het realiseren van emissiereducties in andere geïndustrialiseerde landen en bij Clean Development mechanisms om maatregelen in ontwikkelingslanden. Voorbeelden zijn projecten in Brazilië en Zuid-Afrika voor de afvang van methaan, de opwekking van elektriciteit uit windenergie in Panama en Costa Rica, en het moderniseren van waterkrachtcentrales in Roemenië.

3.16 Bijdragen aan milieuthema's en de toegevoegde waarde in 2005*

Bron: CBS, Milieurekeningen 2005.

Verzuring milieu neemt verder af

De uitstoot en depositie van stikstofoxiden (NO_x), zwaveldioxide (SO₂), en ammoniak (NH₃) veroorzaakt verzuring. Verzuring leidt tot schade aan ecosystemen en dit kan weer leiden tot negatieve effecten voor de volksgezondheid. De belangrijkste bronnen van verzurende stoffen zijn de veehouderij (27 procent), het transport over water (24 procent) en de huishoudens (8 procent). De milieudruk van verzurende stoffen is geleidelijk afgenomen tot 77 procent van het niveau van 1995. Ook in 2005 is deze uitstoot weer verder gedaald, met 0,7 procent. Deze daling komt door een lagere uitstoot van NO_x door huishoudens, die met name te danken is aan het gebruik van steeds schonere personenauto's.

Zware metalen emissies naar water omlaag ondanks economische groei

In de periode 1995 tot en met 2004 zijn de emissies naar water van zware metalen, gewogen naar milieudruk, met bijna 30 procent afgenomen. De daling is vooral gerealiseerd door het toepassen van composietvullingen en het gebruik van kwikafscidders in tandartspraktijken, het terugdringen van verontreiniging door koperhoudende verf in de recreatievaart en de sanering van de kunstmestindustrie waardoor er minder cadmium in de grond komt. De daling is gerealiseerd terwijl de economie in dezelfde periode met een kwart groeide. In alle sectoren zijn de emissies van zware metalen per eenheid toegevoegde waarde tussen 1995 en 2004 afgenomen. De geringste daling is te zien in de agrarische sector en de transportsector. Deze sectoren genereren een relatief lage toegevoegde waarde bij een relatief hoge emissie van zware metalen.

Milieubelastingen fors gestegen

Bij de milieubelastingen wordt een onderscheid gemaakt tussen zogenaamde groene belastingen en milieuheffingen. Groene belastingen zijn heffingen die het afremmen van milieubelastende activiteiten beogen via een verhoging van de prijs. De opbrengst van deze heffingen gaat naar de algemene middelen en wordt door de overheid dus niet speciaal gebruikt voor de financiering van milieumaatregelen. Voorbeelden van groene belastingen zijn de brandstofaccijns, de motorrijtuigenbelasting, de belastingen op personenauto's en motorrijwielen (BPM) en de energiebelasting. Milieuheffingen zijn heffingen die zijn ingevoerd voor de financiering van specifieke milieumaatregelen die door de overheid worden uitgevoerd. Voorbeelden hiervan zijn de WVO-heffing voor de zuivering van afvalwater en de afvalstoffenheffing voor de verwerking van huisvuil.

In 2005 stegen de opbrengsten uit groene belastingen met 7,5 procent tot 17,3 miljard euro. Deze stijging wordt vooral veroorzaakt door tariefsverhogingen van de energiebelasting op het grootverbruik van aardgas en elektriciteit. Producenten in de tuinbouw zagen hun uitgaven aan energiebelastingen dan ook flink stijgen. Ruim de helft van alle groene belastingen wordt betaald door huishoudens. Een gemiddeld huishouden betaalt ongeveer 1 400 euro per jaar, met name in de vorm van de motorrijtuigenbelasting, de BPM en de energiebelasting. Voor huishoudens stegen de groene belastingen in 2005 met gemiddeld 1 procent.

De milieueffingen namen in 2005 ten opzichte van het voorgaande jaar met ruim 4 procent toe, tot 3,8 miljard euro. Voor een gemiddeld huishouden bedroeg de bijdrage aan milieueffingen circa 400 euro.

Kader 3.c

Verschillen in de definities van de CO₂-uitstoot

In Nederland worden volgens verschillende definities CO₂-emissies gepubliceerd. Hieronder worden deze verschillen kort toegelicht.

CO₂ volgens het Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC)

Voor het voeren van internationaal beleid (zoals de Kyoto-afspraken) is door het IPCC een voorschrift opgesteld om per land de emissie van broeikasgassen vast te stellen. In het IPCC-totaal blijft de zogenaamde korte koolstofkringloop, zoals het verbranden van biomassa in houtkachels en biochemische processen, buiten beschouwing. Hiervan wordt verondersteld dat deze niet structureel bijdraagt aan de toenemende concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer. De vervuiling door het verkeer wordt berekend aan de hand van de totale hoeveelheid in het binnenland afgeleverde motorbrandstof, ongeacht de nationaliteit van de gebruiker of de locatie van het daadwerkelijke gebruik en de hiermee samenhangende emissie.

Aansluitingstabel koolstofdioxide-emissies (CO₂) in Nederland

	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
	<i>mld kg</i>							
1. Stationaire bronnen ¹⁾	135	143	140	146	146	148	151	148
2. Mobiele bronnen volgens CBS	33	37	41	42	42	43	44	44
3. Mobiele bronnen volgens IPCC	30	33	37	37	38	38	39	39
4. Kort-cyclische CO ₂	6	6	8	8	8	8	9	11
5. Totaal, IPCC = 1 + 3 – 4 (Kyoto-protocol)	159	171	169	175	175	178	181	177
6. Temperatuurcorrectie	4	0	3	0	2	-1	0	1
7. Totaal, Milieubalans (RIVM) = 5 + 6	163	171	172	175	176	178	180	177
8. CBS actuele emissie in Nederland = 1 + 2	168	180	182	188	188	191	195	192
9. Ingezetenen in het buitenland	19	20	23	24	22	23	24	24
Wegverkeer	4	5	5	4	4	5	5	5
Luchtvaart	9	10	12	14	12	13	13	13
Scheepvaart	5	6	6	6	5	6	6	6
10. Niet-ingezetenen in Nederland	5	5	7	7	8	8	8	8
Wegverkeer	1	1	2	2	2	2	2	2
Luchtvaart	0	0	0	0	0	0	0	0
Scheepvaart	4	4	4	5	5	5	5	5
11. Totale emissie door ingezetenen, NAMEA (CBS) = 8 + 9 – 10	182	195	199	204	202	207	211	209

¹⁾ Stationaire bronnen is inclusief kort-cyclische CO₂.

Bron: CBS, detailgegevens.

CO₂ volgens de Milieubalans

Het RIVM publiceert jaarlijks de Milieubalans. De hierin gepresenteerde totale CO₂-uitstoot voor Nederland is gebaseerd op het IPCC-getal waarop het RIVM vervolgens een zogenaamde temperatuurcorrectie toepast. Hiermee wordt het verbruik van aardgas voor ruimteverwarming gecorrigeerd voor een bovengemiddeld koud of warm jaar om zo de trendmatige ontwikkeling van CO₂-emissies zichtbaar te maken.

Actuele emissies volgens het CBS

Het CBS publiceert jaarlijks de actuele emissie van CO₂ in Nederland. Hierbij gaat het om de daadwerkelijke uitstoot van CO₂ binnen de landsgrenzen. In tegenstelling tot het IPCC-voorschrift en de Milieubalans wordt hierbij gekeken naar de uitstoot van verkeer en andere mobiele bronnen in Nederland ongeacht waar de brandstof is getankt. Net als bij het IPCC-totaal wordt geen temperatuurcorrectie uitgevoerd. Wanneer een jaar met een hoge gemiddelde jaartemperatuur wordt gevolgd door een jaar met een lage gemiddelde jaartemperatuur kunnen de actuele emissie (CBS-cijfer) en het IPCC-cijfer een stijging vertonen terwijl de indicator in de Milieubalans juist afneemt of gelijk blijft.

CBS-milieurekeningen

De actuele emissie zoals berekend door het CBS wordt in aangepaste vorm gepresenteerd in de milieurekeningen (NAMEA), de milieumodule bij de Nationale rekeningen. De milieurekeningen geven de milieudruk weer in relatie tot de Nederlandse economie, verdeeld naar bedrijfstakken en consumptiedoeleinden. Bij de aansluiting van milieugegevens op de economische kerngegevens van de nationale rekeningen is het onderscheid tussen ingezetenen en niet-ingezetenen van belang. In de nationale rekeningen wordt de totale productie bepaald als de som van de productie door alle ingezeten producenten. De productie en de hiermee samenhangende vervuiling kan echter ook in het buitenland plaatsvinden. Hierbij gaat het voornamelijk om internationaal transport zoals wegverkeer, luchtvaart en scheepvaart. Omgekeerd veroorzaken niet-ingezetenen enige vervuiling binnen de landsgrenzen van Nederland. Het verschil tussen de vervuiling samenhangend met de Nederlandse economie en de totale CO₂-uitstoot op Nederlands grondgebied wordt dus bepaald door de vervuiling van ingezetenen in het buitenland (regel 9 in de aansluitingstabel) minus de vervuiling van niet-ingezetenen in Nederland (regel 10).

3.4 Het belang van uitzendwerk

Inleiding

De uitzendbranche speelt een belangrijke rol in het herstel van de werkgelegenheid in Nederland. Sinds de tweede helft van 2005 is er sprake van een omslag op de Nederlandse arbeidsmarkt. Het aantal banen neemt weer toe en de werkloosheid is sinds het vierde kwartaal van 2005 aan het dalen. Het herstel van de werkgelegenheid wordt vooral gedragen door de grote toename van het aantal uitzenduren. Na een voorzichtig herstel in 2004 nam het aantal uitzenduren in 2005 met maar liefst 17,5 procent toe. Deze uitbundige groei zette met een toename van 21 procent in het eerste kwartaal van 2006 verder door. In dit artikel worden de motieven voor het inhuren en uitvoeren van uitzendwerk uiteengezet. Daarvoor komt eerst de geschiedenis van de uitzendbranche en de ontwikkeling van de wetgeving op dit gebied aan de orde.

Historische ontwikkeling

De eerste uitzendbureaus in Nederland worden in de jaren veertig opgericht, maar pas na de economische expansie van de jaren zestig begint uitzendwerk een voorname rol op de Nederlandse arbeidsmarkt te spelen. In 1965 treedt de Wet op de Terbeschikkingstelling van Arbeidskrachten in werking, met gedetailleerdere regelgeving over het in dienst nemen van uitzendkrachten. De eerste collectieve arbeidsovereenkomst voor uitzendkrachten treedt in 1971 in werking. Achtereenvolgens komen, mede ingegeven door de roep van de overheid om een flexibelere economie, de Arbeidsvoorzieningswet (1991), de Wet Allocatie Arbeidskrachten door Intermediairs (1998) en de Wet Flexibiliteit en Zekerheid (1999) tot stand.

In de Arbeidsvoorzieningswet uit 1991 is het sinds 1965 toenemende aantal regels ten aanzien van uitzendwerk vastgelegd. De tweede wet, uit 1998, zorgt voor meer vrijheden voor de uitzendbureaus. De derde wet, ook wel de Flexwet genoemd, zorgt voor meer flexibiliteit voor werkgevers en meer zekerheid op het gebied van werk en inkomen voor uitzendkrachten en andere flexwerkers. Concrete veranderingen zijn de betere secundaire arbeidsvoorwaarden en het toestaan van uitzendwerk binnen alle sectoren. Uitzendkrachten zijn nu in dienst van het uitzendbureau en vallen onder het arbeidsrecht. Uitzendbureaus kunnen uitzendkrachten beletten naar andere werkgevers te gaan en hebben geen vergunning meer nodig voor het uitlenen van uitzendkrachten. Daarentegen blijft gehandhaafd dat de cao van het inlenende bedrijf onder bepaalde voorwaarden voorrang geniet boven de cao voor uitzendkrachten¹⁾.

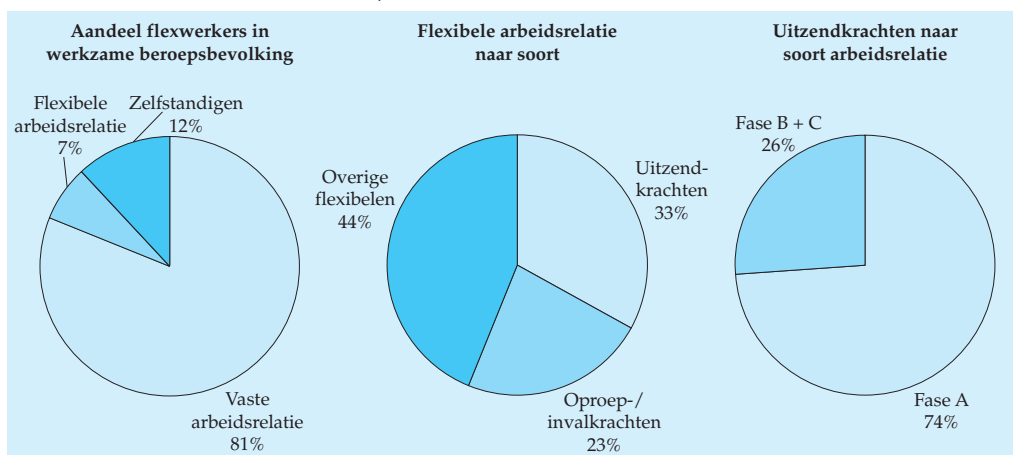
De Flexwet biedt daarnaast nog een groot voordeel voor uitzendkrachten: uitzicht op een vast contract. De kans om via het uitzendbureau een vast contract af te dwingen hangt samen met de lengte van de periode waarin voor een uitzendbureau wordt gewerkt. Dit is vastgelegd in het fasensysteem. Hoe meer fasen de uitzendkracht doorloopt, des te meer rechten er worden verworven en des te vaster de relatie met de uitzendonderneming wordt. Er zijn drie fasen. Fase A duurt 78 gewerkte weken. In deze fase werkt de uitzendkracht meestal op basis van het uitzendbeding. Dit betekent dat de uitzendovereenkomst stopt zodra de opdracht is beëindigd, of zodra de uitzendkracht zelf stopt met werken. Het loon wordt daarbij per opdracht vastgesteld. Na het doorlopen van deze fase komt de uitzendkracht in fase B, die twee jaar of acht contracten duurt. In fase B worden zolang de uitzendovereenkomst loopt ook niet-gewerkte uren, bijvoorbeeld bij ziekte, uitbetaald. Uiteindelijk komt de uitzendkracht in fase C. Deze fase is voor onbepaalde tijd. Hierbij moet de inlener een gedeelte van het loon doorbetalen als de opdracht met de uitzendonderneming wordt beëindigd. In de eerste fase komen de rechten van de uitzendkracht nauwelijks overeen met de rechten van een vaste werknemer. In een later stadium nemen de rechten van de uitzendkracht toe, maar neemt de flexibiliteit van de werknemer af.

¹⁾ Moolenaar, D. (2002), *The Dutch Market For Agency Work*, Amsterdam.

Uitzendwerk nader bekeken

Uitzendwerk is na de economische expansie in de jaren zestig steeds belangrijker geworden. Dit is terug te zien in een geleidelijke en soms sterke stijging van het arbeidsvolume van de uitzendbranche sinds begin jaren zeventig. Vanaf het midden van de jaren negentig is sprake van een relatief sterke stijging van het arbeidsvolume van de uitzendbranche ten opzichte van het totale arbeidsvolume. Uitzendkrachten behoren samen met oproep- en invalkrachten en overige flexibele werknemers tot de groep van flexibele werknemers²⁾. Na de stijging in de jaren negentig was het aandeel flexibele werknemers in de totale groep werknemers 8,8 procent in 1996. In 2004 is dit percentage gedaald naar 6,8 procent, terwijl het in 2005 licht steeg naar 7,4 procent. In vergelijking met andere Europese landen is het aandeel van flexibele werknemers in Nederland groot. Alleen Spanje, Polen, Portugal en Slovenië hebben in 2005 een groter aandeel flexibele werknemers. Figuur 3.17 geeft een onderverdeling van flexibele arbeid in Nederland weer. In de linker afbeelding staat het aandeel van flexibele werknemers in de totale werkzame beroepsbevolking. Deze flexibele werknemers worden verder onderverdeeld in de middelste afbeelding, waarin zichtbaar is dat uitzendkrachten een derde van het totale aantal flexibele werknemers vormen. Deze component bestaat voor bijna driekwart uit uitzendkrachten in fase A; de uitzendfase waarin de uitzendkracht de minste rechten heeft. Ruim een kwart bestaat uit uitzendkrachten in fase B en C.

3.17 Flexibele arbeidsrelaties in Nederland, 2005

Bron: CBS, StatLine.

Tabel 3.18 geeft enkele kenmerken van uitzendkrachten tussen 2003 en 2005 weer in vergelijking met de totale werkzame beroepsbevolking. In 2005 bestond 39 procent van de uitzendkrachten uit vrouwen. Dit is iets lager dan het aandeel vrouwen in de werkzame beroepsbevolking.

²⁾ De overige flexibele werknemers zijn vooral werknemers met tijdelijke contracten.

De gemiddelde leeftijd van uitzendkrachten is lager dan die van de totale werkzame beroepsbevolking. Vooral de categorieën 15–24 jaar en 25–34 jaar zijn ruimer vertegenwoordigd onder uitzendkrachten. Het gemiddelde opleidingsniveau van de uitzendkrachten is lager dan het gemiddelde opleidingsniveau van de totale werkzame beroepsbevolking. In het bijzonder de hogeropgeleiden, die 17 procent van de totale groep uitzendkrachten vormen, zijn aanzienlijk minder vertegenwoordigd dan in de totale werkzame beroepsbevolking. Tot slot is 33 procent van de uitzendkrachten allochtoon, wat twee keer zo hoog is als bij de totale werkzame beroepsbevolking.

3.18 Demografische kenmerken uitzendkrachten

	Totale werkzame beroepsbevolking			Uitzendkrachten		
	2003	2004	2005	2003	2004	2005
	%					
Man	59	58	58	62	63	61
Vrouw	41	42	42	38	37	39
15–24-jarigen	11	11	11	40	36	32
25–34-jarigen	26	25	25	27	33	37
35–44-jarigen	29	29	29	18	19	18
45–54-jarigen	24	24	24	11	8	9
55–64-jarigen	10	11	11	4	3	3
Basisonderwijs	6	5	5	11	10	8
VMBO	7	7	7	10	9	11
VBO	13	13	12	18	17	16
HAVO/VWO	9	9	9	15	17	15
MBO	35	34	35	30	30	32
HBO/WO	30	32	32	16	16	17
Autochtonen	83	84	83	65	64	67
Allochtonen	17	17	17	35	36	33

Bron: CBS, StatLine.

De wetswijzigingen in 1998 en 1999 hebben onder andere tot gevolg gehad dat uitzendwerk in alle sectoren toegestaan is. In tabel 3.19 is een onderverdeling gemaakt naar de verschillende sectoren waarin uitzendkrachten actief zijn. De meeste uitzendkrachten waren op het moment van enquêteren werkzaam in de industriële sector. Daarnaast zijn ook de horeca, de handel, transport-, opslag- en communicatiebedrijven belangrijke werkgevers voor uitzendkrachten. De uitzendkrachten vervullen binnen deze sectoren vooral de functie van administratief, productie- of magazijnmedewerker.

3.19 Uitzendwerk naar sectoren in 2004

	%
Landbouw en visserij	1
Industrie	31
Bouw- en installatiebedrijven	3
Handel, horeca, reparatiebedrijven voor gebruiksgoederen	18
Transport-, opslag- en communicatiebedrijven	12
Informatie- en communicatietechnologie	2
Bank- en verzekeringswezen, zakelijke dienstverlening	9
Schoonmaakbedrijven	1
Overige zakelijke dienstverlening (profit)	4
Overheid, openbaar bestuur en onderwijs	9
Zorg, welzijn en cultuur	10

Bron: Ecorys-NEI, Instroom uitzendkrachten 2004.

De toegevoegde waarde van de uitzendbranche

De waarde van de productie van de uitzendbranche is in 2005 met 13 procent gestegen naar ruim 13 miljard euro. Ondanks deze stijging is het aandeel van de toegevoegde waarde van de branche in het bruto binnenlands product (BBP) slechts 2,0 procent. Dit aandeel ligt de laatste tien jaar steeds rond de 2 procent. De bijdrage van de uitzendbranche aan het BBP bestaat alleen uit de directe toegevoegde waarde van de uitzendbranche die in de branche zelf tot stand komt. De toegevoegde waarde van de uitzendkrachten wordt meegenomen in de bijdragen van de sectoren waarin zij werkzaam zijn.

3.20 Aandeel toegevoegde waarde van de uitzendbranche in het BBP

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004*	2005*
<i>mln euro</i>											
Productie	5 961	7 358	8 525	10 107	10 902	11 762	12 445	11 905	11 325	11 536	13 034
Intermediair Verbruik	931	1 128	1 415	1 818	2 017	2 203	2 325	2 266	2 161	2 164	2 448
Toegevoegde Waarde (TW)	5 030	6 230	7 110	8 289	8 885	9 559	10 120	9 639	9 164	9 372	10 586
%											
Aandeel TW in BBP	1,6	1,9	2,1	2,3	2,3	2,3	2,3	2,1	1,9	1,9	2,0

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005.

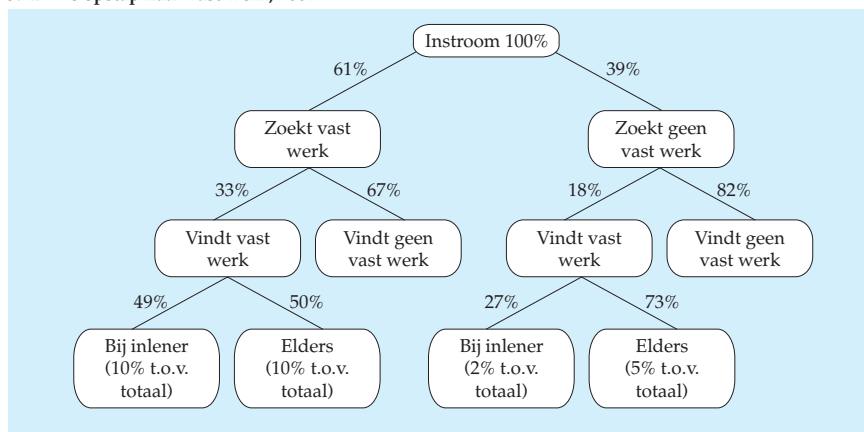
De voordelen van uitzendwerk voor de werknemer

Aan het doen van uitzendwerk kunnen voor de uitzendkracht verschillende motieven ten grondslag liggen, die ieder hun specifieke voordelen kunnen bieden. Het springplankmotief beschrijft de mogelijke opstap naar vast werk via uitzendwerk. Het vrijheidsmotief staat voor de voordelen van het flexibele karakter van uitzendwerk. Het verkenningmotief beschrijft de voordelen van het contact met de arbeidsmarkt en het reïntegratiemotief staat ten slotte voor de mogelijkheid tot herintreding voor personen in bepaalde doelgroepen die veel moeite hebben om een plaats op de arbeidsmarkt te verwerven. Tot deze doelgroepen behoren etnische minderheden, personen ouder dan 45 jaar, arbeidsongeschikten en langdurig werklozen.

Het springplankmotief

Een veelgehoorde kritiek over flexibilisering van de arbeidsmarkt is dat een flexibele baan minder opleidings- en carrièremogelijkheden biedt dan een vaste aanstelling en niet tegemoet komt aan de behoefte aan baanzekerheid. De belangrijkste functie van uitzendarbeid voor de werknemer is echter dat flexibele arbeid doorstroommogelijkheden van een tijdelijk naar een vast contract biedt. Dit geldt echter alleen als het uitzendwerk de sprong naar vast werk daadwerkelijk mogelijk maakt³⁾.

3.21 De opstap naar vast werk, 2004

Bron: Ecorys-NEI, 2005.

Figuur 3.21 laat zien dat in 2004 maar liefst 61 procent van de uitzendkrachten die met een uitzendbaan begonnen, op zoek was naar vast werk. Van de uitzendkrachten die getrouwd zijn of samenwonen was 81 procent op zoek naar vast werk en van de uitzendkrachten die behoren tot een van de eerder genoemde doelgroepen (etnische minderheden, ouderen, arbeidsongeschikten

³⁾ Zijl, M., M.J. van Leeuwen (2004), Tijdelijk werk: tussenstap of springplank, Amsterdam.

en langdurig werklozen) zocht 66 procent een vaste baan. Studenten en scholieren die als uitzendkracht gingen werken waren slechts in 20 procent van de gevallen op zoek naar vast werk.

In 2004 vond 27 procent van de uitzendkrachten een baan met een vast contract. Uitzendkrachten die daadwerkelijk op zoek waren naar vast werk, vonden vaker dan gemiddeld een baan met een vast contract. Waarschijnlijk komt dit omdat tot de groep die geen vast werk zocht, veel studenten en scholieren behoren waarvoor uitzendwerk louter als extra inkomstenbron dient. Ongeveer 12 procent van het totale aantal uitzendkrachten vond vast werk bij de inlener. Van de uitzendkrachten die tot een van de hierboven gespecificeerde doelgroepen behoorden vond 18 procent een vaste baan⁴⁾.

De functie van uitzendwerk als springplank naar vast werk wordt ook duidelijk uit een vergelijking tussen de kans op het vinden van een vaste baan vanuit een positie als uitzendkracht of vanuit werkloosheid. Uit onderzoek is gebleken dat een uitzendkracht op het moment dat hij in dienst treedt een even grote kans heeft op het vinden van een vaste baan als iemand die werkloos is. Mede doordat de uitzendkracht via het werk kennis en kapitaal opbouwt neemt de kans op vast werk voor een uitzendkracht na verloop van tijd echter substantieel toe, terwijl de kans op een baan vanuit werkloosheid daalt⁵⁾.

Het vrijheids- en verkenningmotief

Het vrijheidsmotief reflecteert het flexibele karakter van uitzendwerk. De uitzendkracht heeft een flexibele keuze in het aantal uren dat hij werkt. Daarnaast biedt uitzendwerk de mogelijkheid om werk en privé, zoals het zorgen voor een gezin of het afronden van een studie, te combineren. Ook kan uitzendwerk voor een gezin additioneel inkomen opleveren. Het verkenningmotief is meer direct op de arbeidsmarkt gericht. Door uitzendwerk komt de uitzendkracht in contact met de arbeidsmarkt. Daarnaast kan via uitzendwerk werkervaring opgedaan worden. Tot slot biedt uitzendwerk vaak een grotere diversiteit aan werk, waardoor snel veel verschillende aspecten van de arbeidsmarkt ontdekt kunnen worden.

Het reïntegratiemotief

Het percentage allochtonen dat als uitzendkracht werkt, is tweemaal zo hoog als in de totale werkzame beroepsbevolking. Samen met langdurige werklozen, personen ouder dan 45 jaar en arbeidsgehandicapten behoren de allochtonen tot de doelgroepen die reïntegratie behoeven. In 2004 stroomden bijna 160 duizend uitzendkrachten in die tot één van deze doelgroepen behoren. Er zijn verschillende manieren waarop de uitzendbranche een reïntegratierol kan vervullen.

⁴⁾ Ecorys-NEI (2005), Instroom uitzendkrachten 2004.

⁵⁾ Zijl, M., G.J. van den Berg, A. Heyma (2004), Stepping-stones for the unemployed: the effect of temporary jobs on the duration until regular work, Amsterdam.

De uitzendbureaus kunnen helpen bij het doorbreken van barrières, het opdoen van werkervaring en het verhogen van de inzetbaarheid, de ontsnapping aan een spiraal van uitsluiting, het vergroten van de sociale vaardigheden en het opdoen van positieve referenties bij werkgevers⁶⁾. De opbrengst van deze vormen van reïntegratie is lastig te kwantificeren. De reïntegratie van specifieke doelgroepen op de arbeidsmarkt heeft echter een indirect effect voor de maatschappij dat wel gekwantificeerd kan worden. Onderzoek wijst uit dat de reïntegratie leidt tot besparing aan WW- en WAO-uitkeringen. In 2002 heeft de reïntegratie van doelgroepen de overheid naar schatting tussen de 173 tot 280 miljoen euro aan WW-uitkeringen en tussen de 87 tot 130 miljoen euro aan WAO-uitkeringen bespaard⁷⁾.

3.22 Werknemersmotieven voor uitzendwerk

Springplankmotief	Vergroten van de kans op vast werk Versnelling van het zoekproces naar vast werk
Vrijheidsmotief	Flexibiliteit in het aantal te werken uren Verzorgen van een additioneel inkomen zonder full-time te werken
Verkenningmotief	Verkennen van de arbeidsmarkt Opdoen van werkervaring Grottere diversiteit in werkzaamheden
Reïntegratiemotief	Het herstellen van het contact met de arbeidsmarkt Ontsnapping aan sociale uitsluiting Doorbreken van barrières Maatschappelijke besparingen uitgaven WW en WAO

Wat maakt uitzendarbeid aantrekkelijk voor de werkgever?

Oorspronkelijk wordt het bestaansrecht van de uitzendbranche ontleend aan het feit dat zij door het uitzenden van personeel in kan springen op situaties die door het inlenende bedrijf niet zijn voorzien. Dit eerste en belangrijkste werkgeversmotief wordt vaak aangeduid als het flexibiliteitsmotief. In verschillende studies naar motieven van werkgevers om gebruik te maken van diensten aangeboden door de uitzendbranche komen steeds vaker ook andere motieven naar voren als het kostenmotief, het screeningsmotief en het professionaliteitsmotief.

Het flexibiliteitsmotief

Het flexibiliteitsmotief komt voort uit het streven van werkgevers om geen arbeidsinzet onbenut te laten en tegelijkertijd onderbezetting te voorkomen. Bedrijven geven er de voorkeur aan om de arbeidsvraag aan te passen aan fluctuaties in werklast per dag, per seizoen of per jaar. Door voortdurend werknemers te werven en te ontslaan zou een over- of ondercapaciteit aan ar-

⁶⁾ Heather, P., J. Rick, J. Atkinson, S. Morris (1996), Employers' use of temporary workers, Labour Market.

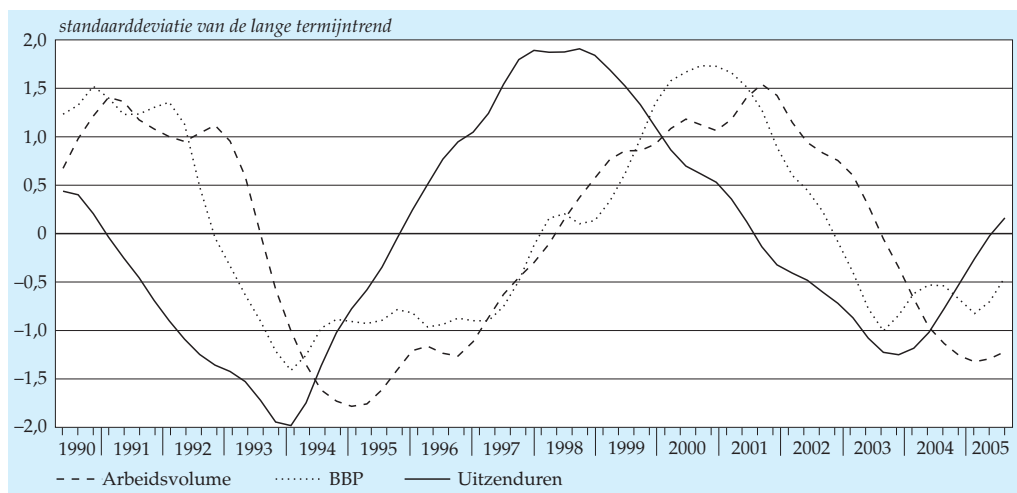
⁷⁾ Boer, de T., A. van der Gaag, P.C.A. Hustinx (2003). De opbrengsten van uitzendwerk, Lijnden.

beid voorkomen kunnen worden. Het werven en ontslaan van werknemers is echter kostbaar door hoge wervings- en ontslagkosten. Door gebruik te maken van uitzendarbeid kunnen deze kosten worden vermeden. In Nederland zijn werknemers relatief sterk beschermd tegen ontslag. Om deze reden is het flexibiliteitsmotief in Nederland in vergelijking met andere landen als bijvoorbeeld de Verenigde Staten een belangrijk motief voor werkgevers om te kiezen voor inzet van uitzendarbeid. Het voordeel van de flexibiliteit verklaart ook de inzet van uitzendkrachten bij een tijdelijke ondercapaciteit door ziekte of verlof van vaste medewerkers. Daarnaast worden uitzendkrachten vaak ingezet om in te spelen op vraagschommelingen veroorzaakt door seizoens- en conjunctuurinvloeden. Overigens verliest het klassieke flexibiliteitsmotief, waarbij op ad hoc basis uitzendkrachten worden ingezet bij een plotselinge arbeidsbehoefte, langzaam terrein ten opzichte van een meer structureel flexibiliteitsmotief. Vooral grotere werkgevers sluiten langetermijncontracten af met uitzenders in een poging om de risico's van vraagschommelingen te spreiden en te verkleinen door een grotere buffer van flexibele werknemers te creëren.

Het flexibiliteitsmotief gedurende de conjunctuurcyclus

Figuur 3.23 toont de ontwikkeling van het BBP, het arbeidsvolume en het aantal uitzenduren tussen 1990 en 2005. Om de conjuncturele eigenschappen van tijdreeksen van deze variabelen goed met elkaar te kunnen vergelijken is er voor gekozen om uit de verschillende reeksen de cyclische component te filteren. Hierbij worden seizoensinvloeden, ruis en langetermijntrend uit de tijdreeks verwijderd. In de figuur is een duidelijke conjuncturele beweging van de verschillende variabelen waar te nemen, waarvan de omslagpunten hieronder nader beschouwd zullen worden.

3.23 Uitzenduren versus BBP en Arbeidsvolume

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005, detailgegevens, StatLine.

Bij het eerste herstel van de groei van het BBP neemt het aantal uitzenduren eerder toe dan het arbeidsvolume. Bedrijven hebben in de eerste fase van economisch herstel een voorkeur voor tijdelijke werknemers, omdat op dat moment nog onzeker is of de productiegroei zal doorzetten. Daarbij is de wervings- en selectieprocedure van uitzendkrachten kort, zodat meteen op de verandering in de vraag kan worden ingesprongen. Vanaf het vierde kwartaal van 1993 vertonen daardoor zowel het BBP als het aantal uitzenduren een stijgende lijn. Het arbeidsvolume nam op dat moment nog altijd af, vooral in sectoren die later reageren op een eerste economische opleving. Pas vier kwartalen later, in het vierde kwartaal van 1994, toen de economische groei ook in deze sectoren was te zien, werden er weer vaste contracten aangeboden en nam het totale arbeidsvolume toe.

Het aantal uitzenduren vertoont eerder een dalende lijn dan het BBP en het arbeidsvolume. Hoewel het BBP en het arbeidsvolume nog een positieve ontwikkeling lieten zien, begon het aantal uitzenduren na het derde kwartaal van 1998 af te nemen. De stagnatie in de groei van het aantal uitzenduren en de latere afname van het aantal uitzenduren werd dan ook niet veroorzaakt doordat de economische groei terugviel. Het aantal uitzenduren nam af omdat een gedeelte van de uitzendcontracten werd omgezet in vaste contracten. Dit komt doordat bij een toenemende krapte op de arbeidsmarkt de onderhandelingspositie van de uitzendkracht toeneemt. Hierdoor is de werkgever eerder geneigd de werknemer een vast contract aan te bieden. Nadat de eerste toename van de vraag is opgevangen, selecteren werkgevers de beste uitzendkrachten voor een vast contract⁸⁾. Vanaf het derde kwartaal van 2000 begon pas de groei van het BBP af te nemen. Sinds dat moment is een verdere afname van het aantal uitzenduren wel te verklaren door een daadwerkelijke afname van de werkgelegenheid. Het totale arbeidsvolume nam echter nog niet af omdat werknemers met vaste contracten en ontslagbescherming langer hun baan behouden. Pas vanaf het derde kwartaal van 2001, daalde ook het arbeidsvolume.

Sinds het eerste kwartaal van 2004 neemt het aantal uitzenduren weer toe. Hierbij herhaalt zich hetzelfde patroon met betrekking tot de groei van het BBP en het arbeidsvolume.

Het screenings- en het kostenmotief

Een andere reden waarom werkgevers gebruik maken van uitzendarbeid is dat zij graag vaste krachten werven door de beste uitzendkrachten een vast contract aan te bieden. Dit is een relatief goedkope manier om goede vaste krachten te werven. Dit motief, dat aangeduid kan worden als het screeningsmotief, kan de arbeidsproductiviteit van een bedrijf verhogen en de arbeidskosten verlagen.

⁸⁾ Er moet voorzichtig omgegaan worden met het trekken van conclusies met betrekking tot de omslag in het aantal uitzenduren in 1998 en het begin van 1999. Het is mogelijk dat de omslag van het aantal uitzenduren gedeeltelijk is te verklaren door de in deze periode ingevoerde wetten.

Aangenomen wordt dan dat de arbeidsproductiviteit van een uitzendwerker die na selectie een vast contract krijgt aangeboden, hoger is dan de arbeidsproductiviteit van een op andere wijze geselecteerde werknemer. Ook wordt in een aantal studies aangegeven dat werkgevers uitzendkrachten inhuren, omdat uitzendarbeid goedkoper is dan reguliere arbeid. De kosten van een uitzenduur zijn over het algemeen hoger dan de kosten van een gewoon arbeidsuur, maar wanneer ook ziektekosten, pensioenkosten en overige arbeidskosten in ogenschouw worden genomen dan is het mogelijk dat uitzendarbeid goedkoper is dan reguliere arbeid⁹⁾. Dit kostenmotief is in de Nederlandse literatuur minder prominent aanwezig dan in de internationale literatuur over werkgeversmotieven.

Het professionaliseringsmotief

Daarnaast is er een serie van motieven voor werkgevers om gebruik te maken van diensten van de uitzendbranche die samengevat kunnen worden onder de noemer professionaliseringsmotieven. Steeds meer bedrijven besluiten taken die niet tot hun kernactiviteit behoren, zoals personeelsbeleid en werving en selectie, af te stoten. Een belangrijk voorbeeld hiervan is *payrolling*; het uitbesteden van de personeels- en salarisadministratie. Hierbij is een bedrijf wel zelf verantwoordelijk voor het werven van personeel, maar stelt het nieuwe medewerkers onder contract bij een uitzendbureau. Het uitzendbureau is vervolgens verantwoordelijk voor de personeels- en salarisadministratie. Het uitzendbureau zorgt dus niet voor de plaatselijke werving van het personeel van het betreffende bedrijf en kan de payrollingdiensten vanuit een centrale vestiging aanbieden, zodat de kosten relatief laag blijven. Gebruikmakend van hun uitgebreide netwerk van inleners bieden uitzendbureaus een steeds breder scala aan diensten aan. Het uitbesteden van taken aan uitzendbureaus vanuit het professionaliseringsmotief levert de werkgevers voornamelijk een efficiencywinst op¹⁰⁾.

3.24 Werkgeversmotieven voor uitzendwerk

Flexibiliteitsmotief	Overcapaciteit bij inlener wordt voorkomen Ondercapaciteit welke kan leiden tot onderproductie wordt voorkomen Werving- en ontslagkosten worden vermeden
Screeningsmotief	Werving- en ontslagperiode wordt verwaarloosbaar De beste uitzendkrachten worden vaste werknemer Hogere productiviteit of lagere arbeidskosten inlener
Kostenmotief	Lagere arbeidskosten voor inlener
Professionaliseringsmotief	De gebruiker van diensten uitzendbranche kan zich richten op kerntaak De inlener bereikt een hogere efficiency

⁹⁾ Houseman, S. (2001), Why employers use flexible staffing arrangements: Evidence from an establishment survey, *Labor Relations Review*, Vol. 55 No. 1, pp. 149–170.

¹⁰⁾ Zijl, M., E. Berkhout, J.A. Korteweg, M. Aerts en E. Sol (2003), *Uitzendwerk en conjunctuur*, SEO-rapport No. 704.

Conclusie

De belangrijke functie van de uitzendbranche in de Nederlandse arbeidsmarkt kan zowel vanuit het oogpunt van de werkgever als vanuit het oogpunt van de werknemer door verschillende motieven worden verklaard. Voor de werknemer biedt uitzendwerk de voordelen van een verbeterd uitzicht op een vaste baan, de mogelijkheid van het flexibel indelen van de werktijden en het verkennen van de verschillende mogelijkheden die de arbeidsmarkt biedt. Voor verschillende doelgroepen waarvan bekend is dat zij moeite hebben met het vinden van een vaste baan biedt uitzendwerk een goede mogelijkheid tot reïntegratie op de arbeidsmarkt. Tot deze doelgroepen behoren onder meer etnische minderheden, ouderen, arbeidsongeschikten en langdurig werklozen.

Voor werkgevers ligt het grootste voordeel van het inzetten van uitzendkrachten in het feit dat zij op die manier arbeidstekorten door ziekte, verlof of vraagschommelingen flexibel kunnen opvangen. Verder biedt het inzetten van tijdelijke werknemers een werkgever de mogelijkheid om de beste arbeidskrachten te selecteren voor het aanbieden van een vast contract. Uitzendbureaus bieden bedrijven ook steeds meer mogelijkheden tot het uitbesteden van taken die niet tot de kernactiviteiten behoren, waardoor de bedrijfsvoering efficiënter kan verlopen.

Binnen een conjunctuurcyclus speelt de uitzendbranche vooral een belangrijke rol in de eerste fase van economisch herstel. Onzeker over de verdere ontwikkeling van de productiegroei nemen bedrijven dan vooral tijdelijke werknemers aan. Bij een toenemende krapte op de arbeidsmarkt stagneert de groei van het aantal uitzenduren vervolgens weer, deels omdat uitzendkrachten vaste contracten worden aangeboden en deels omdat bedrijven een grotere voorkeur krijgen voor het direct aannemen van vast personeel.

4. Productiefactoren

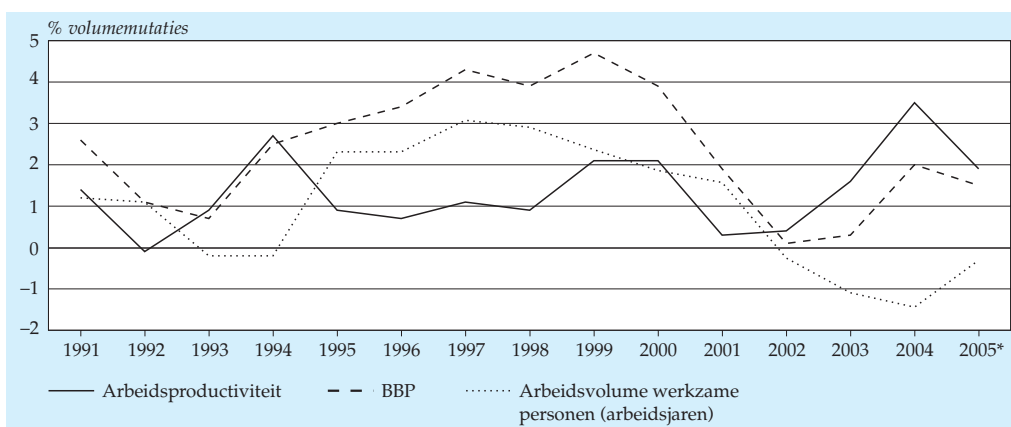
4.1 Arbeidsmarkt

Herstel arbeidsmarkt op gang

Op de economisch zwakke jaren 2002 en 2003 volgden twee jaren met hogere economische groei. Hoewel de groei in 2005 met 1,5 procent niet uitbundig was, kwam de arbeidsmarkt in 2005 duidelijk in beweging. De stijging van de arbeidsproductiviteit in 2004 en 2005 met respectievelijk 3,5 en 1,9 procent, evenals de sterke loonmatiging, zullen hier zeker aan hebben bijgedragen. De cao-loonstijging in 2005 was de laagste in twintig jaar.

Voor de arbeidsmarkt vormde 2005 in meerdere opzichten een omslagpunt. In het tweede kwartaal sloeg de daling van het aantal banen van werknemers om in een stijging; in het derde kwartaal begon na een vier jaar lange toename ook het aantal werklozen af te nemen. Op basis van het jaargemiddelde is er echter op veel punten nog geen omslagpunt, maar eerder een afvlakkende ongunstige ontwikkeling. Het werkloosheidspercentage was gelijk aan 2004, evenals het aantal werkzame personen. Het aantal banen van werknemers kende nog een kleine daling. Het arbeidsvolume van zowel werknemers als alle werkzame personen samen liep verder terug, al nam wel het aantal banen van werkzame personen na twee jaren dalen enigszins toe. De krimp van de werkzame beroepsbevolking was in 2005 vrijwel ten einde. De participatiegraad veranderde nauwelijks, onder andere doordat jongeren langer onderwijs volgen en door de vergrijzing van de beroepsbevolking.

4.1 Ontwikkeling arbeidsproductiviteit

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005.

Er ontstonden in 2005 veel meer vacatures dan in 2004. Toen liep het aantal ontstane vacatures voor het eerst na een drie jaar lange daling weer op. Ook het gemiddelde aantal openstaande vacatures nam toe, waardoor de spanning op de arbeidsmarkt werd vergroot. In een aantal bedrijfsklassen steeg in 2005 ook het aantal banen voor het eerst weer, na een jarenlange daling. De nieuwe groeiers zitten allemaal in de zakelijke dienstverlening, met als koploper het uitzendwezen. Daarnaast bleef ook het aantal banen in de zorg verder toenemen.

4.2 Arbeid

	2001	2002	2003	2004*	2005*	Mutaties 2005 t.o.v. 2004
<i>x 1 000</i>						
Bevolking	16 043	16 147	16 223	16 276	16 316	40
Potentiële beroepsbevolking	10 800	10 863	10 903	10 925	10 943	18
Beroepsbevolking	7 272	7 337	7 401	7 398	7 401	3
Werkzame beroepsbevolking	7 020	7 035	7 001	6 919	6 918	-1
Werkloze beroepsbevolking	252	302	399	479	483	4
Banen van werkzame personen	8 811	8 851	8 796	8 719	8 725	6
Arbeidsvolume van werkzame personen in arbeidsjaren	6 636	6 620	6 547	6 453	6 433	-20
Banen van werknemers	7 559	7 607	7 560	7 461	7 441	-20
Arbeidsvolume van werknemers in arbeidsjaren	5 858	5 850	5 776	5 666	5 627	-39
Openstaande vacatures	197	149	109	118	150	32
Ontstane vacatures	945	735	645	725	869	144
Vervulde vacatures	986	777	671	699	832	133
<i>aandeel in procenten</i>						
						<i>procentpunt</i>
Bruto participatiegraad	67,3	67,5	67,9	67,7	67,6	-0,1
Netto participatiegraad	65,0	64,8	64,2	63,3	63,2	-0,1
Werkloosheid	3,5	4,1	5,4	6,5	6,5	0,0

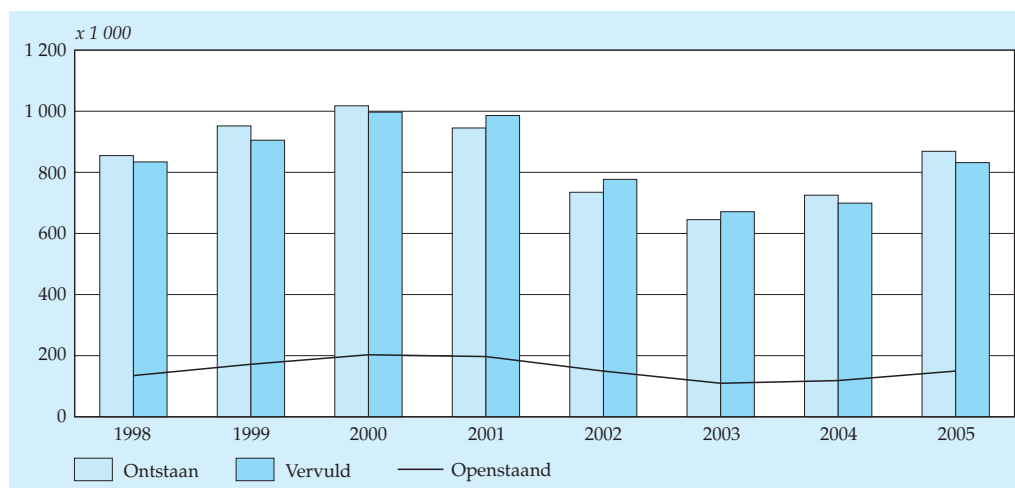
Bron: CBS, Enquête beroepsbevolking, Vacature-enquête en Nationale rekeningen 2005.

Toename vacatures

In 2005 ontstonden 869 duizend vacatures, bijna 150 duizend meer dan in 2004. Toen liep het aantal ontstane vacatures voor het eerst op, nadat het in 2002 en 2003 was gedaald. Het grootste aantal vacatures, 195 duizend, ontstond in 2005 in de zakelijke dienstverlening. Ruim een derde hiervan was afkomstig van adviesbureaus en economische en juridische dienstverleners. Verder zijn zowel in de ICT als in de schoonmaakbranche ruim 25 duizend vacatures opengesteld. In het uitzendwezen kwamen 8 duizend vacatures vrij. Dit betreft overigens alleen personeel dat voor de uitzendbureaus zelf werkt. Vacatures voor uitzendkrachten worden namelijk geteld bij de branche waarin ze aan het werk kunnen. Naast de zakelijke dienstverlening ontstonden er ook

veel vacatures in de handel (177 duizend), de zorgsector (95 duizend), de industrie (68 duizend), de horeca (66 duizend) en de bouw (54 duizend).

4.3 Aantal vacatures

Bron: CBS, vacature-enquête.

In 2005 zijn 832 duizend vacatures vervuld, ruim 130 duizend meer dan in 2004. Doordat het aantal vervulde vacatures enigszins achterbleef bij het aantal ontstane vacatures, liep het aantal openstaande vacatures verder op. In 2005 stonden er gemiddeld 150 duizend vacatures open. Dit waren er 32 duizend meer dan in 2004¹⁾. De stijging van het aantal openstaande vacatures zorgde voor een oplopende spanning op de arbeidsmarkt. De vacaturegraad, het aantal vacatures op de duizend werknemersbanen, kwam in 2005 uit op 20²⁾. In 2004 was dat nog 16. De spanning was zowel in 2004 als in 2005 het hoogst in de horeca. In 2005 stonden hier op de duizend banen bijna 40 vacatures open. In twee jaar tijd is de vacaturegraad van de horeca meer dan verdubbeld. Ook in de landbouw, de bouwnijverheid, bij financiële instellingen en in de zakelijke dienstverlening was in 2005 de spanning relatief hoog.

Banenverlies ten einde

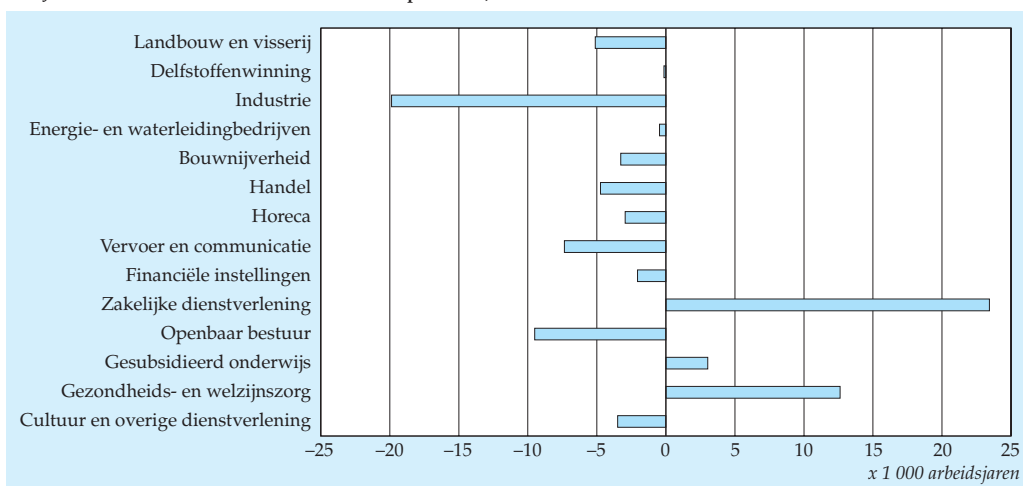
In 2005 daalde het gemiddelde aantal banen van werknemers met 20 duizend, een geringe afname in vergelijking met het forse banenverlies in 2003 en 2004. De totale werkgelegenheid voor werknemers, gezien als het aantal banen van werknemers plus het aantal openstaande vacatures, nam daarmee in 2005 voor het eerst sinds 2001 weer toe.

¹⁾ Het aantal ontstane minus het aantal vervulde vacatures is gelijk aan de verandering van het aantal openstaande vacatures tussen twee jaaruiteinden. Omdat hier het gemiddelde aantal openstaande vacatures over het jaar wordt gegeven, gaat deze gelijkheid hier niet helemaal op.

²⁾ Er is hier gedeeld door het gemiddeld aantal banen van werknemers volgens NR. Voor de op Statline gepubliceerde vacaturegraad worden vacatures en banen aan het eind van een verslagperiode gebruikt.

De terugloop van het aantal werknemersbanen komt overeen met een verlies van 39 duizend arbeidsjaren oftewel voltijdequivalenten, een teken dat de gemiddelde omvang van een baan iets is gedaald. Dit wordt bevestigd door het feit dat het aantal voltijdbanen in de jaren 2002–2005 voortdurend is afgenomen, terwijl het aantal deeltijdbanen in deze periode voortdurend is gestegen. Het aantal banen van werkzame personen nam in 2005 toe met 6 duizend. Het verlies van werknemersbanen is dus meer dan gecompenseerd door een stijging van het aantal banen dat bezet wordt door zelfstandigen. Het totale arbeidsvolume van werknemers en zelfstandigen samen daalde overigens nog wel, met 20 duizend arbeidsjaren. Dit komt overeen met een daling van 0,3 procent.

4.4 Jaarmutatie arbeidsvolume van werkzame personen, 2005

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005.

In 2005 is het aantal banen van werknemers zoals gezegd nog iets afgenomen, terwijl het aantal vervulde vacatures fors is gestegen. Hoewel het verloop van het aantal vervulde vacatures wel indicatief is voor de ontwikkeling van het aantal banen, is de precieze relatie complex. Zo heeft het schrappen van een baan uiteraard een negatief effect op het aantal banen, maar geen invloed op het aantal vacatures. Verder wordt er bij vacatures geen onderscheid gemaakt tussen nieuwe functies en vacatures die zijn ontstaan wegens het vertrek van personeel (vervangingen). Alleen in het eerste geval leidt het vervullen van een vacature tot een uitbreiding van het aantal banen.

Net als in 2004 daalde het arbeidsvolume van werkzame personen ook in 2005 het meest in de industrie. De afname bedroeg 20 duizend arbeidsjaren, wat overeenkomt met 2,3 procent. De daling was wel minder dan in 2004, toen het industriële arbeidsvolume kromp met 37 duizend arbeidsjaren. In de meeste takken van het bedrijfsleven liep het arbeidsvolume verder terug, waarbij het verlies doorgaans minder was dan in het voorafgaande jaar. Zo liep het arbeidsvolume van de vervoerssector terug met 7 duizend arbeidsjaren en verloren de landbouw en de handel elk 5 duizend arbeidsjaren. De enige tak van het bedrijfsleven waar het aantal arbeidsjaren is opgelopen is de zakelijke dienstverlening. De groei was 23 duizend arbeidsjaren. In 2004 kromp het arbeidsvolume van de zakelijke dienstverlening nog met 8 duizend arbeidsjaren. Het totale arbeidsvolume van het bedrijfsleven daalde met 26 duizend arbeidsjaren (0,5 procent).

De krimp van het arbeidsvolume van de industrie vond plaats over vrijwel de gehele breedte. Hierbij waren de voedings- en genotmiddelenindustrie en de uitgeverijen en drukkerijen in absolute termen de grootste dalers. In de voedings- en genotmiddelenindustrie was het verlies aan banen wel een stuk lager dan in 2004. Binnen de handel gingen veel arbeidsjaren verloren in de groothandel, maar ook hier was de daling minder groot dan in 2004. Binnen de sector 'vervoer en communicatie' nam vooral het arbeidsvolume bij het vervoer over land sterk af. Ook in de sector 'post en telecommunicatie' en bij 'cultuur, sport en recreatie' was het verlies aan arbeidsplaatsen groot.

De groei van de zakelijke dienstverlening zat voornamelijk bij uitzendbureaus, de juridische en economische dienstverlening en reclamebureaus. In de overige delen van de zakelijke dienstverlening bleef het arbeidsvolume vrijwel onveranderd.

Het arbeidsvolume van de collectieve sector nam ook in 2005 weer in omvang toe, met 6 duizend arbeidsjaren (0,4 procent)³⁾. Deze toename was absoluut gezien net zo klein als in 1996; in de tussentijdse jaren was de groei van het arbeidsvolume telkens hoger. De uitbreiding van de collectieve sector komt in 2005 net als in 2004 vrijwel geheel op conto van de zorgsector. Dit neemt niet weg dat de groei van de zorgsector sterk is afgevlakt. Terwijl in de periode 2001–2004 het arbeidsvolume van de zorgsector jaarlijks omhoog ging met 30 à 40 duizend arbeidsjaren, kwamen er in 2005 maar 13 duizend arbeidsjaren bij. Tegenover de groei van de zorgsector stond in 2005 een daling van het arbeidsvolume van het openbaar bestuur. Deze daling betrof 9 duizend arbeidsjaren. Het was het tweede achtereenvolgende jaar waarin het arbeidsvolume van het openbaar bestuur kromp; in 2004 bedroeg de afname 12 duizend.

³⁾ De collectieve sector is hier gedefinieerd als openbaar bestuur, gesubsidieerd onderwijs en gezondheids- en welzijnszorg.

Kader 4.a

Meer zelfstandigen

Het aantal zelfstandigen nam in 2005 toe met ongeveer 25 duizend. Het was het tweede achtereenvolgende jaar waarin het aantal zelfstandigen toenam, na in de jaren 1998–2003 over het algemeen te zijn teruggelopen. Zelfstandigen worden hier gedefinieerd als alle mensen die niet werken als werknemer. Het betreft een heterogene categorie van onder meer ondernemers, meewerkende gezinsleden (buiten de loonlijst), freelancers en zelfstandigen zonder personeel (ZZP'ers). Terwijl bijvoorbeeld het aantal zelfstandige boeren (inclusief meewerkende gezinsleden) al jaren terugloopt, neemt door de groei van andere groepen het totale aantal zelfstandigen weer toe. In 2005 groeide het aantal zelfstandigen in de bouw het snelst (11 duizend). Ook in de zakelijke dienstverlening (7 duizend), de zorg (6 duizend) en de handel (5 duizend) nam het aantal zelfstandigen toe.

De toename van het aantal zelfstandigen in de handel betreft hoofdzakelijk de detailhandel. Binnen de zakelijke dienstverlening neemt het aantal zelfstandigen in alle bedrijfsklassen toe. De sterkste stijging van het aantal zelfstandigen komt voor in de juridische en economische dienstverlening. Deze groep bestaat uit advocaten en adviseurs. Door de toenemende vraag naar zorg neemt ook het aantal zelfstandig gevestigde medici toe. Het kan hierbij bijvoorbeeld gaan om in maatschappen werkende artsen. Het aantal zelfstandigen neemt af binnen de bedrijfsklasse 'cultuur en overige dienstverlening', vooral in de subsector 'cultuur, sport en recreatie'.

Kwart uitzendkrachten naar de industrie

Het aantal banen in de uitzendbranche is in 2005 gestegen met 26 duizend, wat overeenkomt met 15 duizend arbeidsjaren. Deze banen betreffen naast de staf van de uitzendbureaus ook de uitzendkrachten zelf. Waar deze uitzendkrachten werken, wordt niet berekend in het kader van de Nationale rekeningen, maar er kan wel iets over worden gezegd aan de hand van de Enquête Beroepsbevolking (EBB). Volgens de EBB waren er in 2005 ongeveer 30 duizend uitzendkrachten meer aan het werk dan in 2004.

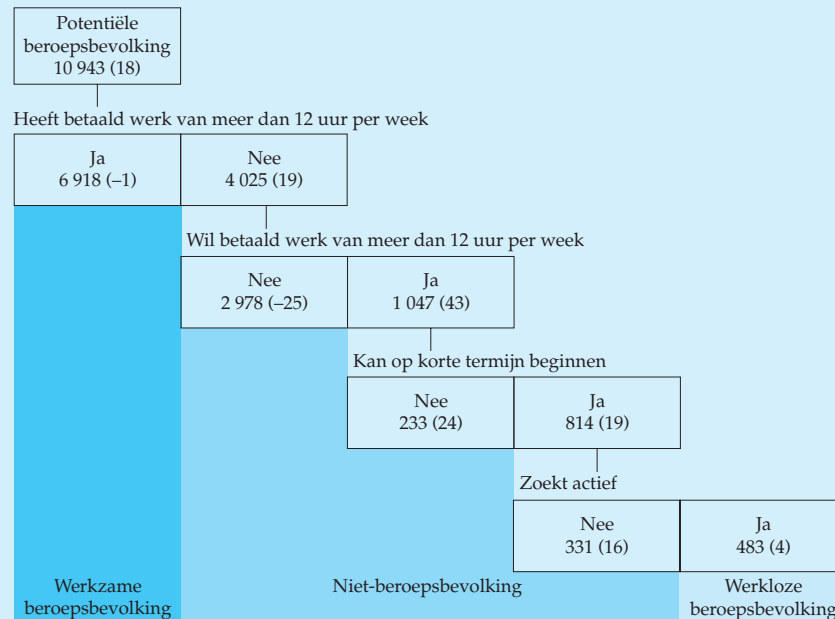
Er werden vooral meer uitzendkrachten ingehuurd door de industrie, de zakelijke dienstverlening en het openbaar bestuur. Dit zijn bedrijfstakken waar de laatste jaren veel banen verdwenen; bij de industrie en het openbaar bestuur liep het banenverlies nog door tot in 2005. Kennelijk hebben ook deze branches te maken met tekorten aan arbeidskrachten, hetgeen ze vooralsnog oplossen met het tijdelijk inhuren van personeel. Zo werden er in de industrie 5 duizend uitzendkrachten meer ingezet dan in 2004.

De uitzendkrachten die in 2005 zijn ingezet, waren voor het merendeel actief in de industrie, de handel en de zakelijke dienstverlening. Ruim een kwart van de uitzendkrachten werkte in de industrie, 16 procent in de handel en 12 procent in de zakelijke dienstverlening. Binnen het openbaar bestuur vond 8 procent van de uitzendkrachten emplooi.

Kader 4.b

De afstand tot de arbeidsmarkt

Opdeling potentiële beroepsbevolking (in duizendtallen), 2005*
(Tussen haakjes staat de mutatie t.o.v. 2004)

Bron: CBS, Enquête Beroepsbevolking; Nationale rekeningen 2005.

Bovenstaand schema toont de indeling van de potentiële beroepsbevolking in drie groepen. De potentiële beroepsbevolking wordt hier gedefinieerd als de bevolking van 15 tot en met 64 jaar. Deze populatie wordt standaard ingedeeld in de werkzame beroepsbevolking, de werkloze beroepsbevolking en de niet-beroepsbevolking (economisch inactieven). Tot de werkzame beroepsbevolking behoren personen met een betaalde baan van minimaal 12 uur in de week. De afbakening tussen de werkloze beroepsbevolking en de niet-beroepsbevolking komt tot stand door de niet-werkzame bevolking van 15–64 jaar steeds verder op te delen. De groepen onderscheiden zich door hun zogeheten afstand tot de arbeidsmarkt.

In 2005 behoorde 63,2 procent van de potentiële beroepsbevolking tot de werkzame beroepsbevolking. Dit staat bekend als de nettoparticipatiegraad. De rest, 4 025 duizend personen, wordt stapsgewijs gescheiden in de niet-beroepsbevolking en de werkloze beroepsbevolking. De eerste groep die afvalt om te worden gerekend tot de werkloze beroepsbevolking is de groep die geen baan van meer dan 12 uur in de week ambieert (74 procent). Van de groep mensen die dat wel wil, kan 22 procent niet op korte termijn beginnen. Ten slotte heeft 41 procent van de groep die wel op korte termijn kan beginnen niet actief naar werk gezocht. Dit houdt in dat ze in de vier weken voorafgaand aan de peildatum niet actief naar werk hebben gezocht. Zo blijven er 483 duizend personen over die in 2005 deel uitmaakten van de werkloze beroepsbevolking. De werkzame en werkloze beroepsbevolking vormden samen 67,6 procent van de potentiële beroepsbevolking. Dit staat bekend als de brutoparticipatiegraad.

Omvang beroepsbevolking vrijwel onveranderd

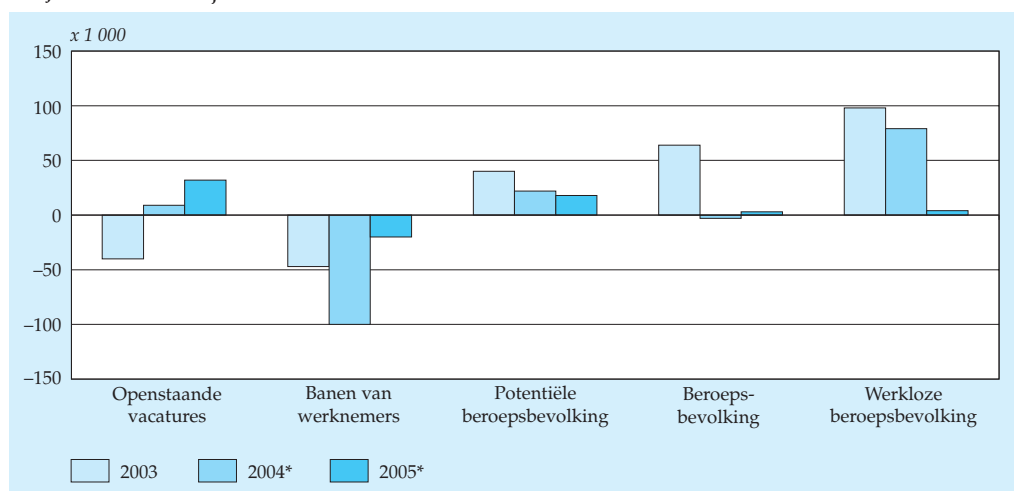
De totale bevolking groeide in 2005 met 40 duizend naar gemiddeld 16,3 miljoen personen. De bevolkingsgroei is de laatste jaren alsmaar afgevlakt: in 2001 steeg de bevolking nog met 120 duizend personen. Ook de groei van de potentiële beroepsbevolking (bevolking 15–64 jaar) is de laatste jaren afgevlakt. In 2005 kwamen er nog maar 18 duizend personen bij. Daarbij verandert de potentiële beroepsbevolking langzaam van leeftijdsopbouw. In 2005 nam de relatieve omvang van de groep 25–34-jarigen af, terwijl vooral de groep 55–64-jarigen relatief in omvang toenam. Dit heeft consequenties voor de ontwikkeling van de arbeidsparticipatie, aangezien eerstgenoemde groep het meest en laatstgenoemde groep het minst participeert. De arbeidsparticipatie van de 55–64-jarigen neemt de laatste jaren overigens wel gestaag toe.

De genoemde demografische ontwikkelingen, gevoegd bij de recente jaren van laagconjunctuur, hebben er voor gezorgd dat de omvang van de beroepsbevolking over de periode 2003–2005 vrijwel gelijk is gebleven. In 2005 kwam zij uit op 7,4 miljoen personen. In de voorafgaande jaren steeg de beroepsbevolking jaarlijks met 50 à 150 duizend personen. Net als in 2004 was er ook in 2005 sprake van een lichte daling van de bruto arbeidsparticipatie, het aandeel van de beroepsbevolking op de potentiële beroepsbevolking. De bruto arbeidsparticipatie kwam in 2005 uit op 67,6 procent. Het feit dat de beroepsbevolking nauwelijks steeg, betekent dat de overigens bescheiden groei van de potentiële beroepsbevolking vrijwel volledig is opgegaan in het inactieve deel van de bevolking. In 2005 kwamen er 15 duizend economisch inactieve 15–64-jarigen bij. In 2004 was de stijging met 25 duizend inactieven overigens nog sterker.

De werkzame beroepsbevolking bleef in 2005 vrijwel gelijk; deze kwam uit op 6,9 miljoen personen. De netto arbeidsparticipatie, het aandeel van de werkzame beroepsbevolking op de potentiële beroepsbevolking, daalde licht tot 63,2 procent. Ook het aantal werkzame personen bleef op vrijwel het hetzelfde niveau: in 2005 waren er gemiddeld 8,2 miljoen werkzame personen. Het aantal werkzame personen ligt hoger dan de werkzame beroepsbevolking doordat personen die minder dan 12 uur in de week werken niet meetellen bij de werkzame beroepsbevolking. Daarnaast zijn er andere verschillen: zo tellen mensen die in het buitenland werken en in Nederland wonen niet mee bij de werkzame personen, maar wel bij de werkzame beroepsbevolking. Het omgekeerde geldt voor personen die in het buitenland wonen en in Nederland werken.

Gemiddeld was het aantal werklozen in 2005 vrijwel even hoog als in 2004. De oplopende werkloosheid is dus tot staan gekomen: in 2004 nam het aantal werklozen nog toe met 80 duizend. Het toenemen van de werkloosheid begon in 2001. Doordat het omslagpunt rond januari 2005 lag, is het gemiddeld aantal werklozen in 2005 ongeveer even hoog als in 2004.

4.5 Jaarmutaties kerncijfers arbeidsmarkt

Bron: CBS, Enquête beroepsbevolking, Vacature-enquête en Nationale rekeningen 2005.

Dalende participatie mannen

De totaalcijfers over de beroepsbevolking geven aan dat de ontwikkeling in 2005 ten opzichte van het voorafgaande jaar in veel opzichten klein is geweest: zowel de werkzame als de werkloze beroepsbevolking lag op vrijwel hetzelfde niveau als in 2004. Bij nadere beschouwing blijkt de vlakke ontwikkeling voor het totaal de resultante te zijn van tegengestelde effecten die optreden onder mannen en vrouwen.

Terwijl het aantal mannen in de beroepsgeschikte leeftijd (15–64 jaar) in 2005 nauwelijks is toegenomen, is het aantal mannen in de beroepsbevolking met 46 duizend gedaald. Hierbij daalde het aantal mannen binnen zowel de werkzame als de werkloze beroepsbevolking. De werkloosheid als percentage van de mannelijke beroepsbevolking daalde tot 5,6 procent. Het aantal mannen van 15–64 jaar dat niet actief is op de arbeidsmarkt steeg met bijna 50 duizend.

Stijgende participatie vrouwen

Het aantal vrouwen in de beroepsgeschikte leeftijd steeg in 2005 nog wel substantieel (met 15 duizend)⁴⁾. Samen met een alsmear verder stijgende bruto arbeidsparticipatie leidde dit tot een relatief hoge toename van de vrouwelijke beroepsbevolking, met bijna 50 duizend. Deze stijging heeft geleid tot zowel meer werkzame als meer werkloze vrouwen. Het aantal economisch inactieve vrouwen van 15–64 jaar nam af. De ontwikkelingen onder vrouwen leidden dus op zichzelf tot een toename van zowel de bruto arbeidsparticipatie als de werkloosheid. Dit wordt vrijwel volledig gecompenseerd door de ontwikkelingen bij de mannen, waardoor het totaalbeeld voor 2005 er vrijwel hetzelfde uitzag als voor 2004.

Minder jongeren actief op de arbeidsmarkt

Het aantal jongeren van 15 tot 24 jaar nam in 2005 toe met 9 duizend. De groei van het aantal jongeren wordt de laatste jaren steeds kleiner. Ze vormden in 2005 gemiddeld 17,7 procent van de potentiële beroepsbevolking. Onder invloed van stijgende onderwijsdeelname en de stijgende werkloosheid is de brutoparticipatiegraad van jongeren de laatste vier jaar gedaald. In 2005 nam die af met 1,4 procentpunt tot 44,1 procent.

Het aantal economisch inactieve jongeren steeg in 2005 met 32 duizend. Een groot deel hiervan kan worden verklaard uit een toename van het aantal jongeren dat een opleiding volgt of studeert. De groep jongeren die geen baan van 12 uur of meer ambieert wegens opleiding of studie steeg met 19 duizend. Het aantal jongeren dat deel uitmaakt van de beroepsbevolking daalde in 2005 met 24 duizend. Het aantal werkzame jongeren daalde met 16 duizend, het aantal werkloze met 7 duizend. De jeugdwerkloosheid daalde in 2005 tot 13,1 procent.

De brutoparticipatiegraad van jonge mannen is nog altijd hoger dan die van jonge vrouwen (45,5 versus 42,6 procent), maar daalt sneller. De werkloosheid daalde alleen onder jonge mannen, van 13,5 naar 12,5 procent. Bij vrouwen bleef zij stationair op 13,6 procent.

Meer ouderen actief op de arbeidsmarkt

Het aantal ouderen (55–64 jaar) in de beroepsgeschikte leeftijd nam in 2005 toe met 52 duizend. Hun aandeel binnen de potentiële beroepsbevolking steeg in 2005 met 0,4 procentpunt tot 17,8 procent. Er zijn de laatste jaren steeds meer ouderen actief op de arbeidsmarkt. In 2005 steeg de brutoparticipatiegraad met 0,9 procentpunt tot 42,1 procent.

⁴⁾ Het verschil tussen de toename van het aantal mannen en vrouwen in de beroepsbevolking komt door een hoger negatief migratiesaldo onder mannen.

Het aantal ouderen dat deel uitmaakt van de beroepsbevolking steeg in 2005 met 39 duizend. Dit vertaalde zich in een stijging van het aantal werkzame ouderen met 29 duizend, en van het aantal werkloze met 10 duizend. De werkloosheid onder ouderen was in 2005 gemiddeld 5,8 procent.

Ook bij ouderen zien we verschillen tussen mannen en vrouwen, zowel qua niveau als qua ontwikkeling. Het aantal vrouwen in de beroepsbevolking steeg sneller dan het aantal mannen. Dit manifesteerde zich bij oudere vrouwen in een toename van de werkzame beroepsbevolking; het aantal werkloze vrouwen steeg nauwelijks. Doordat de toename van het aantal werkzame oudere mannen wat achterbleef, daalde de nettoparticipatiegraad van deze groep. De nettoparticipatiegraad van mannelijke en vrouwelijke ouderen is zo dicht bij elkaar komen te liggen, al ligt zij bij mannen nog altijd tweemaal zo hoog als bij vrouwen (52,3 tegenover 26,9 procent).

De participatiegraad en de werkloosheid van zowel jongeren als ouderen zijn het meest in beweging. Bij de middengroep (25–54 jaar) is vooral de voortdurende daling in absolute en relatieve zin van het aantal 25–34-jarigen van belang. Dit heeft een drukkend effect op de brutoparticipatiegraad van de middengroep.

Lichte stijging werkloosheid allochtonen

De toename van de potentiële beroepsbevolking in 2005 is volledig toe te schrijven aan allochtonen; het aantal autochtonen in de beroepsgeschikte leeftijd neemt de laatste drie jaar af. De toename van het aantal allochtone 15–64-jarigen kwam in 2005 uit op 25 duizend, het aantal autochtonen in dezelfde leeftijdsgroep daalde met 7 duizend. Overigens was zowel de stijging onder allochtonen als de daling onder autochtonen lager dan in voorgaande jaren.

De brutoparticipatiegraad van allochtonen lag met 61,5 procent lager dan die van autochtonen (69,1 procent), maar neemt wel toe. In 2005 steeg de participatie met 0,7 procentpunt, terwijl die van autochtonen licht daalde, met 0,3 procentpunt. De ontwikkeling van de arbeidsparticipatie gevoegd bij de demografische ontwikkeling veroorzaakte een toename van de allochtone beroepsbevolking met 32 duizend, terwijl de autochtone beroepsbevolking afnam met 30 duizend. Onder allochtonen steeg zowel de werkzame als de werkloze beroepsbevolking en liep ook het werkloosheidspercentage op (0,6 procentpunt). Onder autochtonen nam zowel de werkzame als de werkloze beroepsbevolking af, maar bleef het werkloosheidspercentage vrijwel gelijk. De werkloosheid was in 2005 gemiddeld 12,7 procent onder allochtonen en 5,2 procent onder autochtonen.

De groep allochtonen bestond in 2005 uit 1,0 miljoen westerse en 1,2 miljoen niet-westerse allochtonen. De westerse allochtonen kennen een hogere brutoparticipatiegraad (67,6 versus 56,2 procent) en een lagere werkloosheid (9,1 versus 16,4 procent). De grootste bevolkingsgroepen onder de niet westerse

15–64-jarigen zijn Turken, Surinamers, (beide 240 duizend), Marokkanen (200 duizend) en Antillianen/Arubanen (90 duizend). Van de Surinamers en Antillianen/Arubanen in de beroepsgeschikte leeftijd is circa twee derde actief op de arbeidsmarkt, van de Turken en Marokkanen ongeveer de helft. De werkloosheid is het hoogst onder Marokkanen (19,9 procent) en het laagst bij Surinamers (12,2 procent). De belangrijkste ontwikkelingen in 2005 waren een sterke stijging van de brutoarbeidsparticipatie onder zowel Antillianen/Arubanen (7,5 procentpunt) als Marokkanen (2,8 procentpunt).

Laagste werkloosheid onder hbo'ers

In het overheidsbeleid ter bestrijding van de (jeugd)werkloosheid speelt het begrip startkwalificatie een centrale rol. Hiermee wordt het bezit van minimaal een havo-, vwo- of mbo2-diploma bedoeld. Bij mensen zonder deze kwalificatie is de kans op werkloosheid en inactiviteit hoog. Zo bedroeg in 2005 de brutoparticipatiegraad voor mensen met alleen basisonderwijs 37,6 procent en de werkloosheid 13,3 procent. Bij mensen met ten hoogste mavo lag dit op respectievelijk 40,8 en 9,6 procent. Voor personen met vbo is de situatie in feite vergelijkbaar met die van personen met alleen havo of vwo. De brutoparticipatiegraad voor mensen met vbo lag op 54,9 procent; voor mensen met havo of vwo was dat 53,7 procent. De werkloosheid bedroeg 8,5 procent voor vbo'ers en 9,0 procent voor havo/vwo'ers. Wanneer jongeren na havo of vwo niet verder doorleren, zijn de kansen op succes op de arbeidsmarkt dus niet groter dan met alleen vbo. Bij mensen met meer opleiding ligt de participatie veel hoger en de werkloosheid lager. Voor personen met mbo, hbo en universiteit bedroeg de brutoparticipatiegraad in 2005 respectievelijk 73,0, 79,9 en 81,8 procent. De werkloosheid lag respectievelijk op 5,6, 3,8 en 5,0 procent. De werkloosheid onder hbo'ers is dus verreweg het laagst.

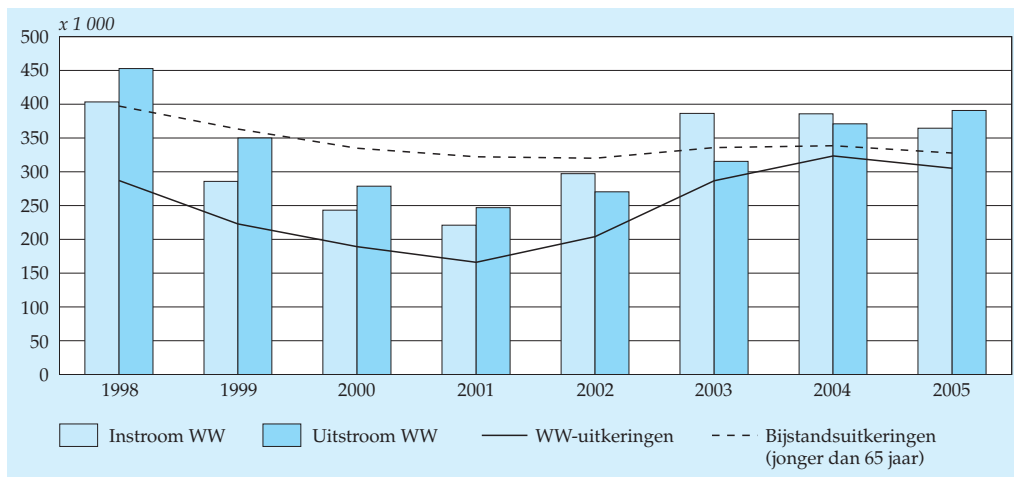
Het aantal personen zonder startkwalificatie neemt de laatste jaren af. In 2005 waren er onder de 15–64-jarigen 63 duizend personen minder zonder startkwalificatie dan in 2004. Ook waren er 50 duizend personen minder met alleen havo/vwo. De grootste toename zat onder mbo'ers; hiervan waren er 178 duizend meer. Ook waren er 25 duizend universitair opgeleiden meer. De structurele verschuiving in de potentiële beroepsbevolking in de richting van hogere diploma's, is vooral een gevolg van welvaartsstijging, emancipatie en een verhoging van de toegankelijkheid van het onderwijs in de jaren vijftig en zestig.

De brutoparticipatiegraad nam in 2005 alleen toe onder universitair geschoolden (0,9 procentpunt). Een significante afname was er onder personen met ten hoogste basisonderwijs, mavo'ers en vbo'ers. De werkloosheid nam in 2005 alleen af onder hbo'ers, met 0,4 procentpunt. Een significante toename was er onder mavo'ers, vbo'ers en havo/vwo'ers.

Minder uitkeringen verstrekt

Het aantal verstrekte WW-uitkeringen daalde in 2005 met 18 duizend. Dit was de eerste daling na een drie jaar lange stijging. Aan het eind van 2005 werden er 305 duizend WW-uitkeringen verstrekt. De instroom in de WW nam af, de uitstroom nam toe. De instroom daalde met 21 duizend tot 365 duizend. De uitstroom steeg met 20 duizend tot 391 duizend. Van de WW-uitkeringen die in 2005 werden beëindigd, was dat in 54 procent van de gevallen omdat de ontvanger een baan had gevonden. Onder mannen lag dit beduidend hoger dan bij vrouwen (59 versus 48 procent).

4.6 Ontwikkeling werkloosheids- en bijstandsuitkeringen

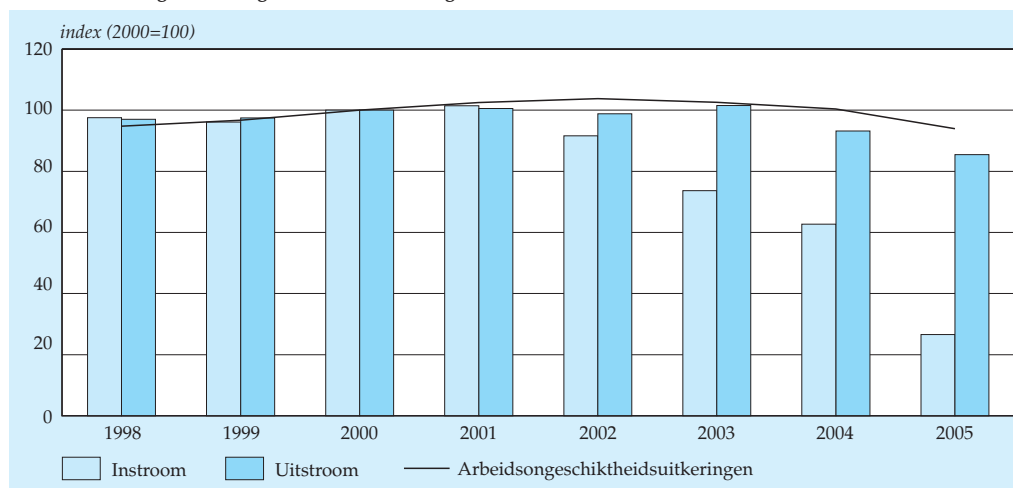
Bron: CBS, Statistiek werkloosheidsuitkeringen en Statistiek bijstandsuitkeringen.

Van de in 2005 verstrekte WW-uitkeringen ging 55 procent naar mannen. Er werden aan mannen 17 duizend uitkeringen minder verstrekt dan in 2004; onder vrouwen daalde het aantal WW-uitkeringen nauwelijks. Bij mannen nam de instroom fors af (met 22 duizend), en nam de uitstroom toe (8 duizend). Bij vrouwen bleef de instroom op vrijwel hetzelfde niveau, maar nam wel de uitstroom toe (12 duizend). De daling van het aantal aan mannen verstrekte WW-uitkeringen betrof voor een groot deel de groep 25–34-jarigen; hieraan zijn 11 duizend uitkeringen minder verstrekt. Ook bij vrouwen daalde het aantal uitkeringsontvangers in deze leeftijdsgroep substantieel (7 duizend). Daar stond tegenover dat bij vrouwen het aantal WW-uitkeringen in de hogere leeftijdsgroepen steeg.

Aan het eind van 2005 werden 328 duizend bijstandsuitkeringen verstrekt aan personen onder de 65 jaar. Dit waren er 11 duizend minder dan een jaar eerder. Ook bij de bijstand was de daling groter bij mannen dan bij vrouwen. Het aantal aan mannen verstrekte bijstandsuitkeringen daalde met 6 duizend, het aantal aan vrouwen verstrekte bijstandsuitkeringen daalde met 4 duizend. Van de bijstandsuitkeringen gaat 43 procent naar mannen. Na een jarenlange

daling nam het aantal bijstandsuitkeringen in 2003 weer toe. In 2004 volgde nog een lichte stijging. Waarschijnlijk is de afvlakking van de stijging van het aantal bijstandsuitkeringen in 2004 en de daaropvolgende daling in 2005 versterkt door de komst van de Wet werk en bijstand in 2004 (zie paragraaf 4.4).

4.7 Ontwikkeling arbeidsongeschiktheidsuitkeringen

Bron: CBS, Statistiek arbeidsongeschiktheidsuitkeringen.

Het aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen daalde in 2005 fors, met 61 duizend. Het is het derde achtereenvolgende jaar waarin het aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen afneemt. De daling is groter dan in voorafgaande jaren. De daling van het aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen is het gevolg van een reeks maatregelen en wetwijzigingen. Per 1 januari 2004 moeten werkgevers zieke werknemers twee in plaats van één jaar lang doorbetalen voordat zij in aanmerking komen voor een arbeidsongeschiktheidsuitkering. De instroom naar arbeidsongeschiktheidsuitkeringen daalde van 72 duizend in 2004 naar 30 duizend in 2005. In 2001 bedroeg de instroom nog 116 duizend.

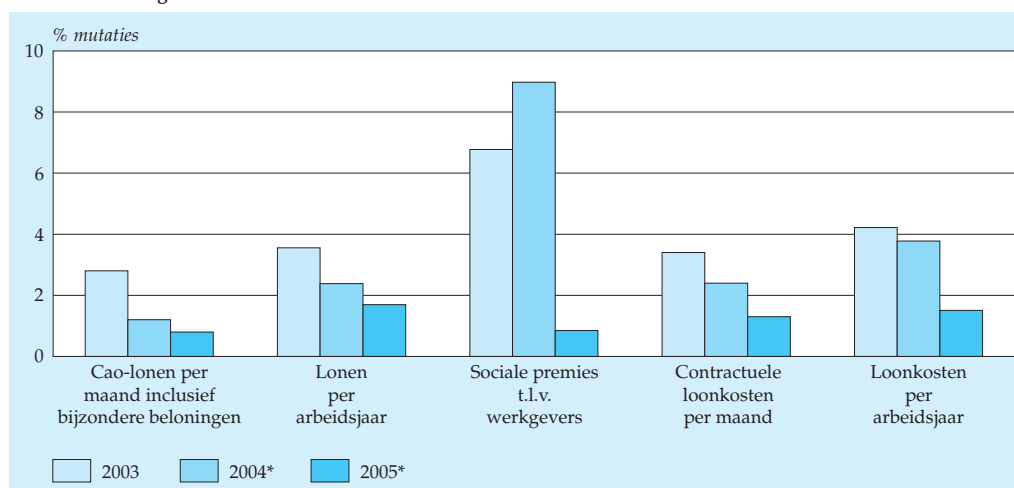
Productiviteitsgroei bij afvlakkende loonkostenstijging

In 2005 groeide de economie met 1,5 procent, terwijl tegelijkertijd het arbeidsvolume afnam. Dat resulteerde in een arbeidsproductiviteitsstijging van 1,9 procent. Deze stijging was weliswaar niet zo spectaculair als de 3,5 procent in 2004, maar behoorde toch bij de hogere stijgingen van de afgelopen tien jaar. Binnen de marktsector steeg de arbeidsproductiviteit met 2,9 procent. De hoogste productiviteitsstijgingen werden geboekt in de landbouw, de handel, en het vervoer: alle drie rond de 3,5 procent. De productiviteitsstijgingen in de bouw en de industrie lagen rond de 2,5 procent. De productiviteitsstijging in de financiële en zakelijke dienstverlening bleef met 1,7 procent wat achter.

De stijging van arbeidsproductiviteit moet als het ware ruimte scheppen voor de stijging van de lonen en de loonkosten. De sterke groei van de arbeidsproductiviteit in 2004 en 2005 ging gepaard met een afvlakkende loonkostenstijging. Door deze combinatie kunnen de economie, de winstgevendheid van bedrijven en de arbeidsmarkt herstellen.

De stijging van de cao-lonen is door loonmatiging vanaf eind 2001 voortdurend afgevlakt. Dit resulteerde in een stijging in 2005 van 0,8 procent, de laagste in twintig jaar. De contractuele loonkostenstijging over 2005 bedroeg 1,3 procent. Het verschil tussen de stijging van de cao-lonen en de contractuele loonkosten is daarmee sterk teruggelopen. In 2004 bedroeg dit nog 1,2 procentpunt. Het verschil is vooral afgenomen doordat de WAO-premie voor de werkgever is gedaald.

4.8 Ontwikkeling lonen

Bron: CBS, Statistiek van de cao-lonen en Nationale rekeningen 2005.

De verdiende lonen stegen in 2005 gemiddeld met 1,7 procent. Het verschil tussen verdiende lonen en het cao-loon wordt bepaald door demografische en economische factoren en door de ontvangst van periodieken en extra beloningen. De afvlakking van de loonstijging hield in 2005 aan. De loonmatiging heeft sinds 2001 geleid tot een sterke vertraging van de loonkostenstijging. In 2005 stegen de loonkosten per arbeidsjaar met 1,5 procent, de laagste stijging van de afgelopen tien jaar. Het grootste verschil met 2004 vormden de sociale premies ten laste van werkgevers. Waar deze in 2004 nog met 9 procent toenamen, bedroeg de stijging in 2005 nog maar 0,8 procent. De sterke stijging van de premiepercentages voor (pre)pensioen is in 2005 afgevlakt. Bovendien daalden de premiepercentages voor de arbeidsongeschiktheidsverzekering.

Kader 4.c

Arbeidsvolume in gewerkte uren

Het arbeidsvolume kan naast arbeidsjaren ook worden uitgedrukt in feitelijk gewerkte uren. Dit is een meer verfijnde maat, die vooralsnog echter alleen beschikbaar is voor een beperkt aantal bedrijfstakken. Bij arbeidsjaren wordt alleen gekeken naar het aantal overeengekomen uren. Deze worden per baan gedeeld door het aantal overeengekomen uren van voltijders in dezelfde branche. Doordat het aantal overeengekomen uren van voltijders per branche kan verschillen en over een lange periode kan verschuiven (invoering ADV), is het arbeidsjaar in feite niet zo'n geschikte maat. Bovendien zijn overeengekomen uren onafhankelijk van ontwikkelingen rondom ziekteverzuim en overwerk. Bij gewerkte uren wordt hiermee wel rekening gehouden.

Uitgedrukt in uren daalde het arbeidsvolume van werkzame personen met 0,7 procent, in plaats van 0,3 procent op basis van arbeidsjaren. Per werkzaam persoon werd er in 2005 gemiddeld 1 393 uur gewerkt. Dit komt neer op een daling van 0,7 procent, veroorzaakt door twee werkdagen minder. De loonkosten per gewerkt uur stegen in 2005 met 2,1 procent. Op basis van arbeidsjaren stegen ze met 1,5 procent. De arbeidsproductiviteit per gewerkt uur steeg met 2,3 procent. Op basis van arbeidsjaren bedroeg deze groei 1,9 procent.

4.2 Winstgevendheid

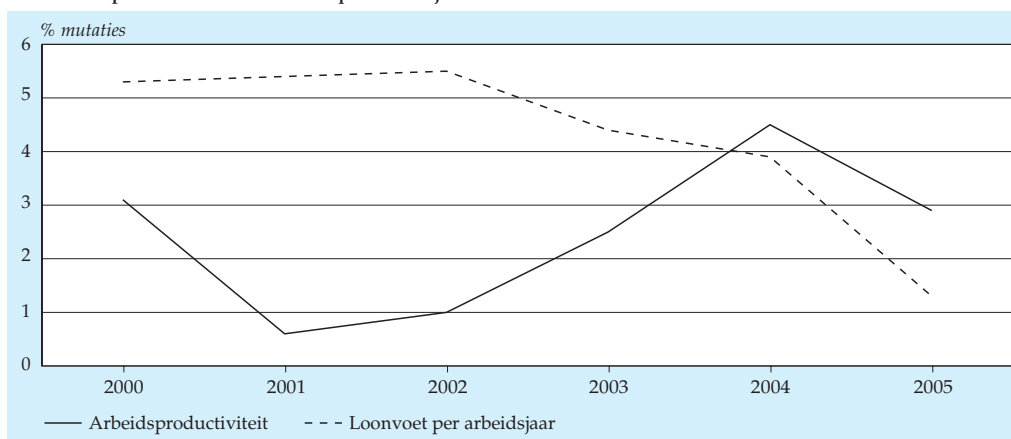
Arbeidsinkomensquote daalt fors

De winstgevendheid van de economie of van een bedrijfstak kan worden gemeten met de arbeidsinkomensquote. Deze indicator geeft aan welk deel van het nationaal inkomen gebruikt wordt om de ingezette arbeid te betalen. De arbeidsinkomensquote wordt berekend als het aandeel van de beloning van werknemers plus de toegerekende beloning van zelfstandigen in de netto toegevoegde waarde in een economie⁵⁾. Het resterende deel van het nationaal inkomen vloeit naar de productiefactor kapitaal en vormt een beloning voor het ondernemerschap. De arbeidsinkomensquote en het complement, de kapitaalinkomensquote, zijn vooral geschikt om de ontwikkeling van de winstgevendheid in een economie of bedrijfstak waar te nemen. Een stijgende arbeidsinkomensquote is een aanwijzing dat de winstgevendheid daalt.

In 2005 bedroeg de arbeidsinkomensquote voor de gehele Nederlandse economie 77,6 procent. Dit is een daling van 1,2 procentpunt in vergelijking met 2004, wat erop neerkomt dat het beter gaat met de winstgevendheid in de Nederlandse economie. Daarmee wordt de verbetering die in 2004 voorzichtig werd ingezet, gecontinueerd. De arbeidsinkomensquote in de marktsector kwam in 2005 uit op 79 procent, een daling met 1,1 procentpunt.

⁵⁾ De loonsom van zelfstandigen kan niet als zodanig gemeten worden. Daarom maakt het CBS daarvan een schatting. Dit zogenaamde toegerekende loon voor zelfstandigen wordt berekend door het aantal arbeidsjaren van zelfstandigen in een bedrijfstak te vermenigvuldigen met de gemiddelde beloning van de werknemers in die bedrijfstak.

4.9 Arbeidsproductiviteit en loonvoet per arbeidsjaar in de marktsector

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005.

De toename van de winstgevendheid in de marktsector in 2005 is het gevolg van de toename van de arbeidsproductiviteit in deze sector. Net als in 2004 was de stijging van de productiviteit in 2005 hoger dan de stijging van de loonvoet per arbeidsjaar. In de beperkte loonstijging in 2005 is het effect van de loonmatiging en de beperkte stijging van de werkgeverspremies terug te zien. De stijging van de arbeidsproductiviteit geeft aan dat arbeid efficiënter wordt ingezet. Het groei- tempo van de arbeidsproductiviteit begint echter af te nemen nu de werkgelegenheid aantrekt.

4.10 Arbeidsinkomensquote naar bedrijfstak

	2001	2002	2003	2004*	2005*
	%				
Landbouw, bosbouw en visserij	93,9	110,9	106,6	115,0	109,8
Delfstoffenwinning	6,2	7,9	7,6	7,1	5,6
Industrie	74,1	75,8	75,2	72,4	70,9
Energie- en waterleidingbedrijven	52,1	38,5	36,7	40,9	39,6
Bouwnijverheid	83,4	83,2	84,0	83,0	81,7
Handel, horeca en reparatie	73,7	71,8	74,8	75,9	76,7
Vervoer, opslag en communicatie	80,3	76,4	74,3	74,2	75,1
Financiële en zakelijke dienstverlening	70,1	73,7	73,8	73,4	71,3
Overheid	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Zorg en overige dienstverlening	90,2	86,7	87,7	89,0	88,7
Totaal	77,7	78,3	78,9	78,8	77,6
Marktsector ¹⁾	80,6	80,4	80,3	80,1	79,0
Vennootschappen	71,3	71,1	71,0	70,2	68,6

¹⁾ Totaal exclusief overheid, delfstoffenwinning, verhuur van en handel in onroerend goed en gezondheid- en welzijnszorg.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005.

In tabel 4.10 is te zien dat het niveau per bedrijfstak sterk verschilt. Dit komt door de grote verschillen tussen bedrijfstakken in de verhouding tussen de inzet van arbeid en kapitaal. Een relatief hoge inzet van kapitaal leidt tot een relatief lage arbeidsinkomensquote. De arbeidsinkomensquote is daarom geschikt om de ontwikkeling van de winstgevendheid binnen een bedrijfstak te beschrijven.

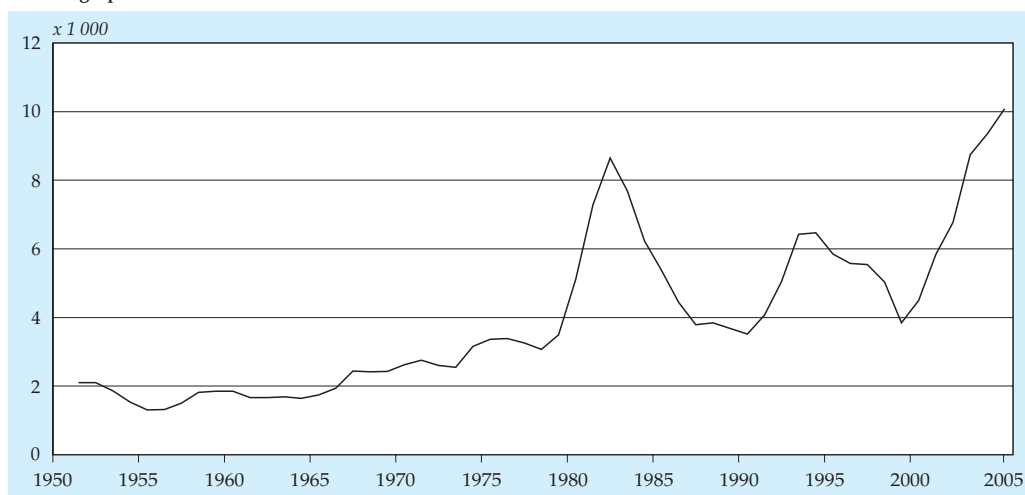
Met uitzondering van de bedrijfstakken handel, horeca en reparatie en vervoer, opslag en communicatie steeg in 2005 in alle bedrijfstakken in de marktsector de winstgevendheid. Dit is een gevolg van de gestegen arbeidsproductiviteit en de gematigde loonontwikkeling in deze bedrijfstakken. De daling van de winstgevendheid bij de handel en het vervoer wordt veroorzaakt door een afname van het exploitatie-overschot. In deze bedrijfsklassen stonden de marges onder druk als gevolg van hevige concurrentie en stijgende energiekosten.

4.3 Faillissementen

Meer eenmanszaken en natuurlijke personen failliet

Het aantal uitgesproken faillissementen bedroeg in 2005 ruim 10 duizend, de hoogste stand ooit. Dit aantal overtreft het vorige record van 2004 ruimschoots. In vijf jaar tijd is het aantal uitgesproken faillissementen met bijna 75 procent toegenomen. Weinig economische variabelen reageren zo sterk op een economische terugval als het aantal faillissementen, zoals te zien is aan de scherpe stijgingen rond 1982, 1993 en 2004.

4.11 Uitgesproken faillissementen

Bron: CBS, Faillissementenstatistiek.

Hoewel er in absolute zin nog nooit zoveel faillissementen zijn uitgesproken, lag het aantal relatief nog altijd duidelijk lager dan begin jaren tachtig. Toen was er sprake van 14 faillissementen per 1 000 bedrijven, in 2005 waren dit er ruim 9. Per 1 000 bedrijven en instellingen zijn er in 2005 9,5 bedrijven failliet gegaan. Dit aantal is nagenoeg hetzelfde gebleven als in 2004. Relatief de meeste bedrijven gingen failliet in de bedrijfstak 'vervoer, opslag en communicatie'. Daar werden ruim 17 van de 1 000 bedrijven door een faillissement getroffen. In de landbouw en visserij gingen relatief de minste bedrijven failliet, ruim 1 op de 1 000 bedrijven.

4.12 Uitgesproken faillissementen per 1 000 bedrijven en instellingen¹⁾

	2000	2002	2003	2004	2005
Landbouw en visserij	0,5	0,7	1,3	2,1	1,5
Industrie	9,4	12,9	17,4	16,3	14,1
Bouwnijverheid	8,4	8,7	12,4	11,9	12,1
Reparatie van consumentenartikelen en handel	5,9	7,0	8,5	9,9	10,0
Horeca	4,9	4,7	7,4	8,8	11,5
Vervoer, opslag- en communicatie	9,2	11,3	14,8	14,0	17,3
Financiële instellingen en verhuur en zakelijke dienstverlening	6,4	12,2	14,8	14,7	13,4
Onderwijs, gezondheidszorg, milieu en overige dienstverlening	1,9	2,4	2,6	3,0	2,9
Totaal inclusief onbekend	5,2	7,2	9,2	9,6	9,5

¹⁾ Exclusief overheid en de bedrijfstak productie en distributie van energie.

Bron: CBS, Faillissementsstatistiek.

De stijging van het aantal faillissementen in 2005 deed zich voor bij natuurlijke personen en eenmanszaken. Het aantal uitgesproken faillissementen van eenmanszaken lag 20 procent hoger dan een jaar eerder. Bij natuurlijke personen was de stijging 22 procent. De stijging van het aantal faillissementen onder natuurlijke personen en eenmanszaken hing samen met een toename van het beroep op de Wet Schuldsanering Natuurlijke Personen (WSNP). In 2005 zijn ruim 14,5 duizend wettelijke schuldsaneringen definitief uitgesproken. In vergelijking met het voorgaande jaar is dit een stijging van 4 procent. De stijging is wel minder groot dan in 2004. Toen nam het aantal wettelijke schuldsaneringen nog met ruim 30 procent toe. Bij 17 procent van de schuldsaneringsregelingen handelde het om een eenmanszaak. Van de personen in de schuldsanering is 11 procent ouder dan 55 jaar. Deze groep neemt licht toe in het aantal schuldsaneringen. In 2004 was 10 procent ouder dan 55 jaar.

De besloten vennootschappen (BV's) namen met ruim 4 400 faillissementen ongeveer 40 procent van het totale aantal uitgesproken faillissementen voor hun rekening. Het aantal faillissementen van BV's kwam in 2005 wel 4 procent lager uit dan in 2004. Het aandeel van de bedrijven die minder dan twee jaar bestaan is in 2005 gelijk gebleven. In 2005 waren er bij faillissementen bijna 35 duizend werknemers betrokken. Door de lichte daling van het aantal faillisse-

menten bij BV's lag het aantal werknemers dat betrokken was bij een faillissement lager dan in 2004. Bedrijven die meer dan tien jaar bestaan zijn in 2005 minder vaak failliet gaan dan in 2004. Hun aandeel in het totale aantal faillissementen daalde hierdoor van 37 procent in 2004 naar 35 procent in 2005.

4.13 Uitgesproken faillissementen naar rechtsvorm

	1990	1995	2000	2003	2004	2005
Bedrijven en instellingen w.v.	2 961	4 783	3 579	6 386	6 648	6 780
Eenmanszaken	1 434	2 011	958	1 151	1 381	1 697
Besloten vennootschappen	1 304	2 278	2 272	4 687	4 589	4 420
Overige	223	494	529	548	678	663
Natuurlijke personen	553	1 060	901	2 354	2 701	3 302
Nalatenschappen	5	4	18	8	.	.
Totaal	3 519	5 847	4 498	8 748	9 349	10 082

Bron: CBS, Faillissementenstatistiek.

4.4 *Waarom daalde het aantal uitkeringen in Nederland?*

De groei van de economie in 2005 ging gepaard met een afname van het totale aantal verstrekte sociale uitkeringen. Dat is op zichzelf beschouwd niet ongevoel. Het komt vaker voor dat het aantal verstrekte uitkeringen afneemt bij economische groei. Wel bijzonder is dat het aantal verstrekte WAO-, WW-, en bijstandsuitkeringen gelijktijdig afnam. Sinds 1965 kwam dit slechts eenmaal eerder voor, namelijk in 1995. De afname in 2005 roept de vraag op of dit het gevolg is geweest van het aanhoudende economische herstel of dat het toch meer is veroorzaakt door overheidsmaatregelen om de uitgaven voor sociale zekerheid in Nederland te verminderen. Om een antwoord te kunnen geven op die vraag wordt in dit artikel de ontwikkeling van het aantal sociale uitkeringen beschreven. Daarbij zal voornamelijk gelet worden op de effecten van overheidsmaatregelen en op de economische ontwikkeling.

De afgelopen decennia was steeds vaker te horen dat de Nederlandse verzorgingsstaat niet meer houdbaar is. Meer mensen moesten aan het werk, wat heeft geleid tot een aantal veranderingen in het sociale stelsel. De hervormingen waren gericht op terugdringing van onrechtmatig gebruik van uitkeringen en bevordering van de terugkeer op de arbeidsmarkt van (langdurige) werklozen en gedeeltelijk arbeidsongeschikten. Dit is onder meer terug te zien in de motto's van de kabinetten die de hervormingen in het sociale stelsel hebben in- en doorgezet: Paars I 'werk werk werk' en Balkenende II 'meedoen, meer werk, minder regels'.

De ontwikkeling van het aantal verstrekte uitkeringen is niet alleen afhankelijk van overheidsbeleid, maar ook van de economische situatie. In tijden van hoogconjunctuur vinden meer mensen werk waardoor het beroep op de sociale zekerheid afneemt. Tijdens een periode van laagconjunctuur worden meer mensen ontslagen en wordt het moeilijker voor bijvoorbeeld schoolverlaters om een baan te vinden. Hierdoor stijgt juist het aantal uitkeringen. Als de ontwikkeling van het aantal verstrekte uitkeringen tegengesteld reageert in relatie tot de economische groei noemt men dit verloop in de economie wel anticyclisch. De betreffende sociale uitkering heeft dan automatisch een stabiliserende uitwerking op het conjunctuurverloop. Vooral bij werkgerelateerde sociale uitkeringen zal dit duidelijk te zien zijn.

De Nederlandse verzorgingsstaat

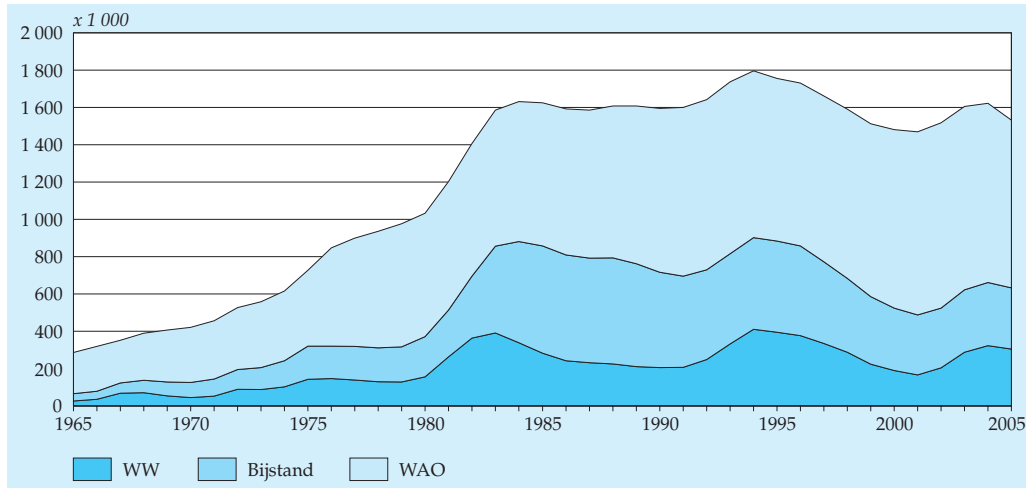
In Nederland bestaan al lang vormen van inkomenssteun om armoede tegen te gaan. Vroeger ging het hierbij veelal om ondersteuning door kerkgenootschappen en particuliere charitatieve initiatieven. Onder invloed van de toenemende industrialisatie stonden de vakbonden in de negentiende eeuw aan de wieg van de eerste vormen van een stelsel van sociale wetgeving. Na de Tweede Wereldoorlog is deze steun in Nederland verder geprofessionaliseerd en wettelijk geregeld. Dit leidde tot de Nederlandse verzorgingsstaat. Het duurde echter nog tot in de jaren tachtig van de vorige eeuw alvorens de financiële zorgtaak van de overheid ook daadwerkelijk in de grondwet verankerd werd.

Een sociale uitkering kan in Nederland worden aangevraagd als men niet in staat is zelf een inkomen te genereren. Afhankelijk van de persoonlijke situatie kan dan een uitkering voor werkloosheid, arbeidsongeschiktheid of bijstand worden verstrekt. Sociale zekerheid is een kostbare zaak. De uitgaven voor arbeidsongeschiktheid, werkloosheid en bijstand beslaan een groot deel van de overheidsuitgaven. In 2005 ging het hierbij om bijna 10 procent van de overheidsuitgaven. Dit is aanzienlijk meer dan de uitgaven aan bijvoorbeeld defensie of openbare orde en veiligheid. Het aantal personen dat in Nederland een uitkering ontvangt is dan ook niet onaanzienlijk. Sinds het midden van de jaren tachtig worden gemiddeld ruim 1,5 miljoen uitkeringen verstrekt aan personen tussen de 15 en 65 jaar. Dit is ongeveer 10 procent van de Nederlandse bevolking⁶⁾.

Grafiek 4.14 geeft een overzicht van de verstrekte WAO-, WW- en bijstandsuitkeringen sinds 1965. Het totale aantal uitkeringen is flink gestegen sinds de invoering van de verschillende sociale wetten, van 286 duizend in 1965 naar 1,5 miljoen in 1983. Vooral begin jaren zeventig en tachtig is een sterke stijging te zien. Van 1983 tot 1991 schommelt het aantal uitkeringen rond de 1,6 miljoen, om vervolgens in 1994 een top te bereiken van 1,8 miljoen uitkeringen.

⁶⁾ Het aantal personen dat afhankelijk is van een bijstandsuitkering ligt gemiddeld 15 procent hoger, omdat een bijstandsuitkering aan een huishouden verstrekt wordt.

4.14 Aantal verstrekte uitkeringen per jaar aan personen tussen de 15 en 65 jaar¹⁾

¹⁾ Bijstand wordt toegekend aan een huishouden. WAO inclusief Ongevallenwet, Invaliditeitswet, Wajong en Waz; WW inclusief werkloosheidsvoorziening (WWV); Bijstand inclusief Rijksgroepregeling Werkloze Werknemers (RWW).

Bron: CBS, Statistiek werkloosheidsuitkeringen, Statistiek bijstandsuitkeringen, Statistiek arbeidsongeschiktheidsuitkeringen.

Tussen 1994 en 2001 is een sterke afname te zien van 327 duizend uitkeringen. In de laatste periode van laagconjunctuur, van 2001 tot 2004, loopt het totaal weer op met ongeveer 150 duizend, om in 2005 weer snel af te nemen met 91 duizend.

Het verloop van het aantal verstrekte sociale uitkeringen is van zeer veel verschillende factoren afhankelijk. Interessant is de vraag of specifieke perioden zijn aan te wijzen waarin het overheidsbeleid dan wel de economische situatie verantwoordelijk was voor de ontwikkeling in het aantal uitkeringen.

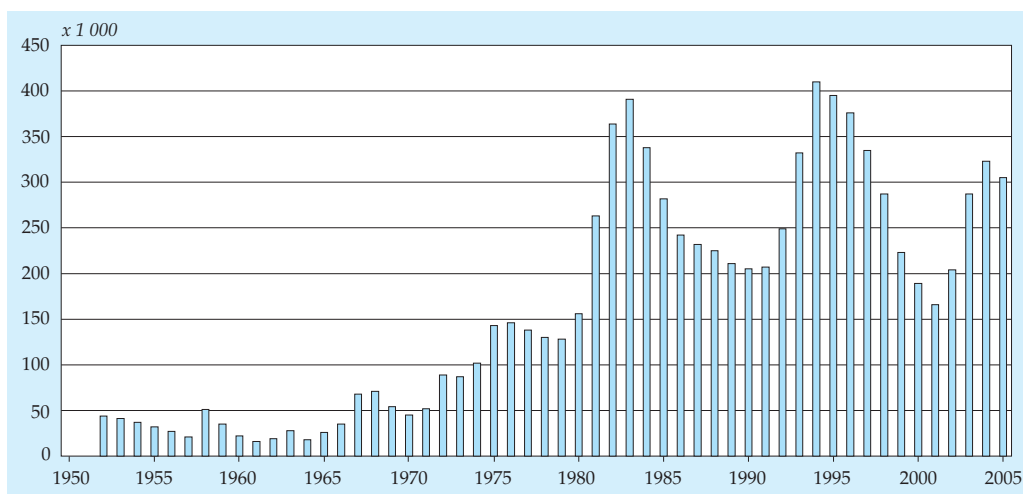
De grafiek geeft een beeld van de ontwikkeling van onze sociale verzorgingsstaat. Dit begint met een sterke opbouw van de sociale zekerheid tussen 1965 en 1985, en een stabilisatie in de periode 1985–2005. In het aantal sociale uitkeringen is een duidelijke groei waar te nemen tot 1985 na introductie van de wetten WW (1952), bijstand (1963) en WAO (1967) en in jaren van laagconjunctuur. Tijdens de recessies van 1975, 1981–1982, 1992–1993 en 2002–2003 is een scherpe stijging te zien. In de perioden van hoogconjunctuur 1968–1969, 1976, 1984–1986, 1989–1990, 1997–1999 vakt de stijging af, of daalt het aantal sociale uitkeringen. Na het aantrekken van de economie in 2004 en 2005, zou het aantal uitkeringen de eerstvolgende jaren verder moeten afnemen.

De Werkloosheidswet

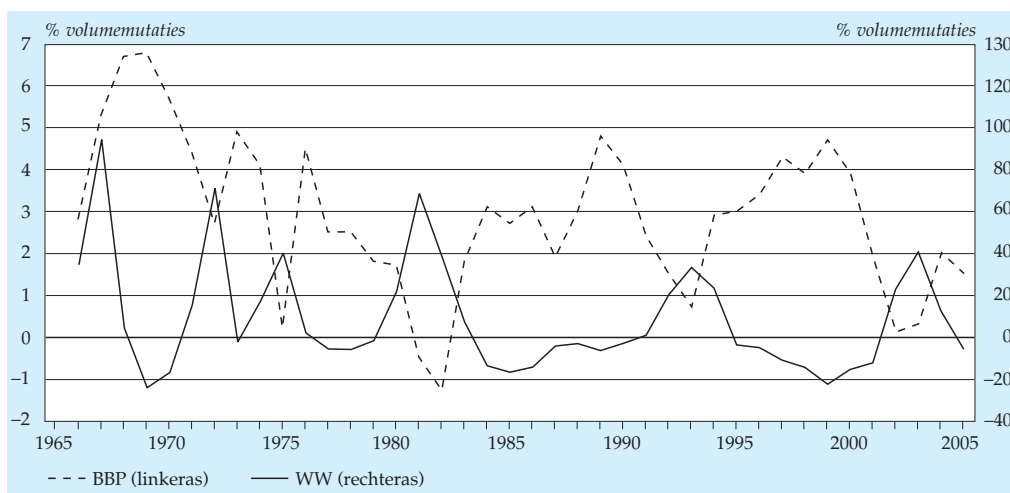
Ondersteuning bij werkloosheid gebeurde voor de Eerste Wereldoorlog door kerken en andere particuliere initiatieven. Onder invloed van de vakbonden werden tijdens de eerste wereldoorlog werklozenkassen ingevoerd waaraan

Rijk en gemeenten samen bijdroegen (Werkloosheidsbesluit, 1917). Na de Tweede Wereldoorlog trad in 1952 de Werkloosheidsverzekering (WW) in werking. Sindsdien hebben nauwelijks ingrijpende beleidswijzigingen plaatsgevonden binnen de WW. Hierdoor kunnen fluctuaties in het verloop van het aantal WW-uitkeringen nauwelijks verklaard worden. Gezien de aard van de uitkering, een inkomen bij werkloosheid, zou de WW wel een duidelijk anticyclisch verband moeten laten zien in relatie tot de economische ontwikkeling, en daarmee een grote rol moeten spelen als automatische stabilisator in het conjunctuurverloop.

4.15.a Aantal Werkloosheidsuitkeringen¹⁾

4.15.b Ontwikkeling BBP en WW-uitkeringen

¹⁾ Cijfers inclusief uitkeringen ten behoeve van de Wet op de werkloosheidsvoorziening (WWV).

Bron: CBS, Statistiek werkloosheidsuitkeringen en Nationale rekeningen 2005.

Grafiek 4.15.a toont het aantal verstrekte WW-uitkeringen, inclusief de WWV uitkeringen, sinds de invoering van de werkloosheidsverzekering. In de jaren vijftig en zestig, een periode van ongekende economische groei in Nederland, schommelde het aantal werkloosheidsuitkeringen op een zeer laag niveau van gemiddeld 39 duizend. Na de eerste oliecrisis neemt het aantal uitkeringen in korte tijd toe tot bijna 150 duizend. Begin jaren tachtig steeg het aantal werkloosheidsuitkeringen opnieuw opvallend snel. Tussen 1952 en 1981 werden er gemiddeld 64 duizend WW-uitkeringen verstrekt. Dit aantal is veel lager dan de gemiddeld 282 duizend personen die tussen 1981 en 2005 een WW-uitkering ontvingen.

In grafiek 4.15.b is de economische groei vergeleken met de ontwikkeling van het aantal werkloosheidsuitkeringen. Gedurende de gehele periode nam de groei van het aantal WW-uitkeringen toe als de economische groei daalde. Andersom daalde de groei van het aantal WW-uitkeringen bij stijgende groei van het bruto binnenlands product (BBP). Het verloop is vrijwel volledig anticyclisch. Tijdens de recessies van 1981, 1993 en 2002–2003 bereikte de groei van het aantal WW-uitkeringen een hoogtepunt. Het aantal uitkeringen nam sterk af bij hoogconjunctuur: 1969, 1977–1979, 1984–1986 en 1997–2001. Sinds het herstel van de economie in 2004, daalt het aantal werkloosheidsuitkeringen weer. Absolute mutaties van de WW-uitkeringen laten hetzelfde beeld zien. Grote fluctuaties en topvorming van het aantal uitkeringen tijdens laagconjunctuur en een daling of dalvorming van de uitkeringen tijdens hoogconjunctuur. De uitkeringen fluctueren anticyclisch met de economische groei en de WW speelt een belangrijke rol als automatische stabilisator in het conjunctuurverloop. Niet verwonderlijk gezien de aard van de WW, een verzekering van inkomen bij verlies van werk.

De Algemene bijstandswet

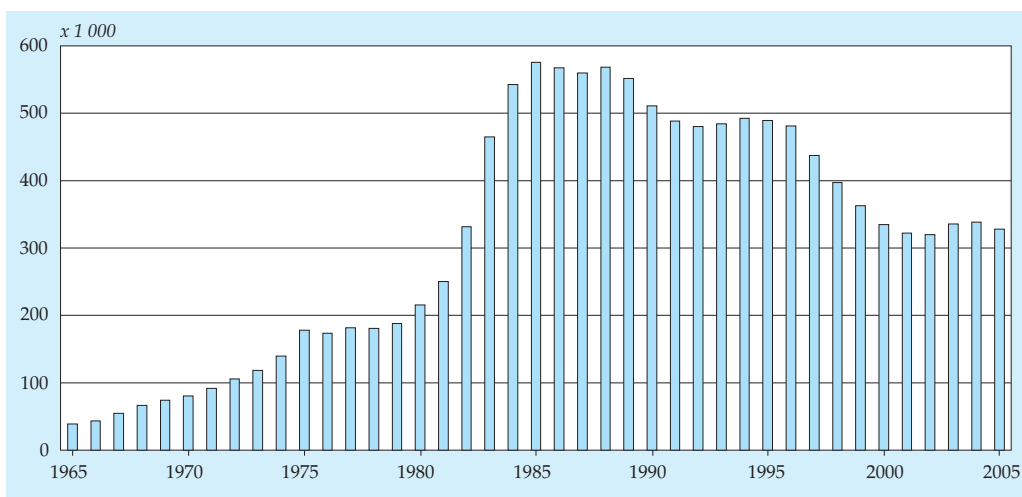
De bijstandswet is ingevoerd in 1963. Iedere Nederlander heeft sindsdien recht op bijstand door de overheid. Als er geen andere manier is om een inkomen te verwerven, op grond van bijvoorbeeld een werknemersverzekering WW/WAO, kan bijstand worden aangevraagd. De bijstand vormt hiermee een vangnet van het Nederlandse sociale stelsel en voorziet in een minimumbestaan. Dit is een groot verschil met de Armenwet van 1912 waarin de overheid alleen regels vaststelde, maar waar men voor de steun afhankelijk was van charitatieve instellingen.

In 1974 werd de hoogte van de uitkering landelijk vastgesteld, en sinds 1980 is de uitkering gekoppeld aan het minimumloon. De bijstand is een gezinsuitkering en wordt niet individueel uitgekeerd. De nieuwe Algemene bijstandswet van 1 januari 1996 legde meer nadruk op arbeidsplicht en fraudebestrijding. Tevens kregen gemeenten meer beleidsvrijheid door het toeslagenstelsel dat zij per individu konden toepassen. Gemeenten hebben sinds 1 januari 2004 nog meer vrijheid en financiële verantwoordelijkheid gekregen toen de Wet werk en bijstand (Wwb, 2004) werd ingevoerd. De beleidsveranderingen van

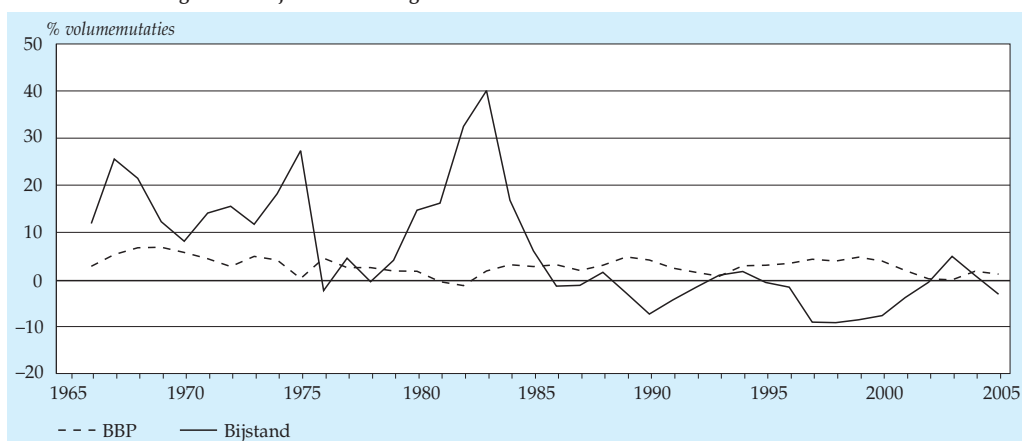
1963, 1974 en 1980 impliceren een toename van het gebruik. De hervormingen van 1996 en 2004 zijn echter bedoeld om het aantal bijstandsuitkeringen te laten dalen door meer mensen aan het werk te helpen.

Sinds de invoering van de bijstandswet in 1963 is het aantal bijstandsuitkeringen aan thuiswonenden jonger dan 65 jaar, inclusief de Rijksgroepsregeling Werkloze Werknemers, gestaag gegroeid. Begin jaren tachtig volgde een explosieve toename wat leidde tot het maximum in 1985, toen 575 duizend uitkeringen verstrekt werden. Sindsdien neemt het aantal verstrekte uitkeringen af, met een aantal lichte stijgingen tussendoor. In 2005 is het aantal uitkeringen gedaald tot 328 duizend. Dit is net zo hoog als in 1982, zij het op een sterk gegroeid aantal 15-64-jarigen.

4.16.a Aantal bijstandsuitkeringen¹⁾

4.16.b Ontwikkeling BBP en bijstandsuitkeringen

¹⁾ Cijfers inclusief uitkeringen ten behoeve van de Rijksgroepsregeling Werkloze Werknemers (RWW).

Bron: CBS, Statistiek bijstandsuitkeringen en Nationale rekeningen 2005.

Als de stijging van het aantal bijstandsuitkeringen wordt vergeleken met de economische groei, is een zekere samenhang te zien. Grafiek 4.16.b laat zien dat het aantal bijstandsuitkeringen stijgt naarmate de economische groei afneemt, en daalt bij toenemende economische groei. Bij de bijstandsuitkeringen zijn ook duidelijk pieken in de toename van het aantal uitkeringen te zien tijdens de recessies van 1975, 1982, 1994 en 2003 en andersom dieptepunten in 1976, 1978–1979, 1986–1987, 1990, 1997–2001 en 2004–2005 tijdens sterke economische groei. De bijstand speelt dus ook een rol als automatische stabilisator in het conjunctuurverloop, maar deze rol is minder groot dan bij de WW. De grafiek verloopt niet geheel anticyclisch en bestaat in feite uit twee perioden. Van 1966 tot en met 1985 groeit het aantal bijstandsuitkeringen zeer fors met een gemiddelde groei van 15 procent per jaar. Van 1985 tot 2005 nemen de uitkeringen af met gemiddeld bijna 3 procent per jaar. Deze sterke verschillen in de groei van de bijstandsuitkeringen zijn niet goed te verklaren uit de conjunctuurbeweging.

Daarnaast heeft ook het beleid zeker invloed gehad op de ontwikkeling in het aantal bijstandsuitkeringen. De forse groei van het aantal uitkeringen van gemiddeld 15 procent per jaar in de jaren zestig, zeventig en begin jaren tachtig weerspiegelt de ingebruikname en de sterke uitbreiding van de werkingssfeer van de nieuwe voorziening. De gemiddelde daling van 3 procent per jaar in de laatste twintig jaar verhult een relatief lichte daling van gemiddeld 1,4 procent per jaar tussen 1986–1995 tegenover een sterke daling van gemiddeld bijna 4 procent per jaar sinds 1996. De hervorming van de bijstandswet in 1996 heeft bijgedragen aan de sterke daling van het aantal uitkeringen eind jaren negentig. Ook de komst van de Melkertbanen en ID-banen in 1994 hebben bijgedragen aan de daling van het aantal bijstandsuitkeringen. De introductie van de Wet Werk en bijstand in 2004 zorgt opnieuw voor een neerwaartse druk op het aantal bijstandsuitkeringen.

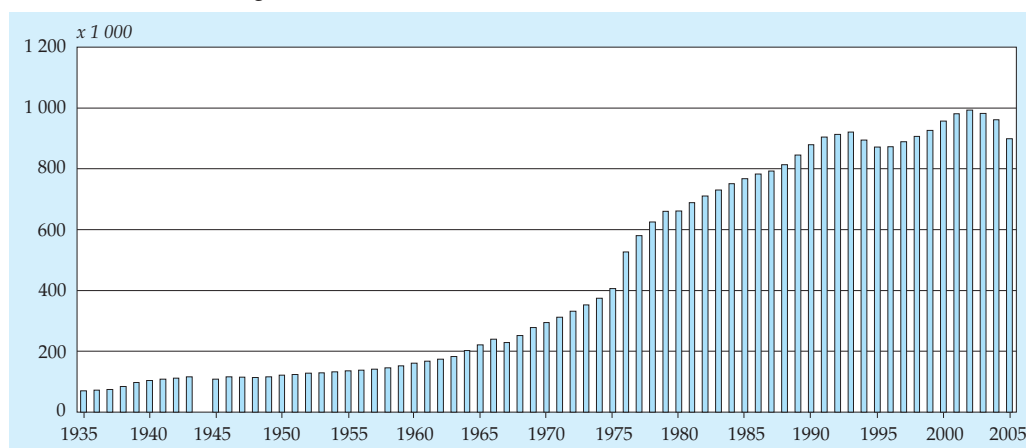
De Wet Arbeidsongeschiktheid

Deze wet zorgt voor inkomen bij langdurige ziekte, arbeidsongeschiktheid of een ongeval. Gezien de aard van de uitkering zou de WAO in theorie geen rol mogen spelen als automatische stabilisator. De WAO heeft de Ongevallenwet (1901) en de Invaliditeitswet (1913) vervangen. In 1967 stroomden 229 duizend personen uit de invaliditeitswet en de ongevallenwet de WAO in. Sindsdien is het aantal uitkeringen sterk toegenomen tot een niveau dat ver boven dat in andere landen lag. Dat kan uiteraard niet uitsluitend liggen aan meer ziekte of ongeval in Nederland, maar in sterke mate ook aan de arrangementen. Zo is de uitkeringshoogte van de WAO vergelijkbaar met de WW, en dus (veel) hoger dan de bijstand, terwijl de uitkeringsduur langer is dan bij de WW het geval is. Dit verklaart de verviervoudiging tussen 1970 en 1990 van het aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen. Er zijn maar twee (korte) perioden waarin het aantal WAO-uitkeringen afnam. De eerste periode dateert van 1994–1996. De tweede periode begon na 2002, toen bijna één miljoen mensen in de WAO zaten. Met maar twee perioden van daling, waarvan de laatste bo-

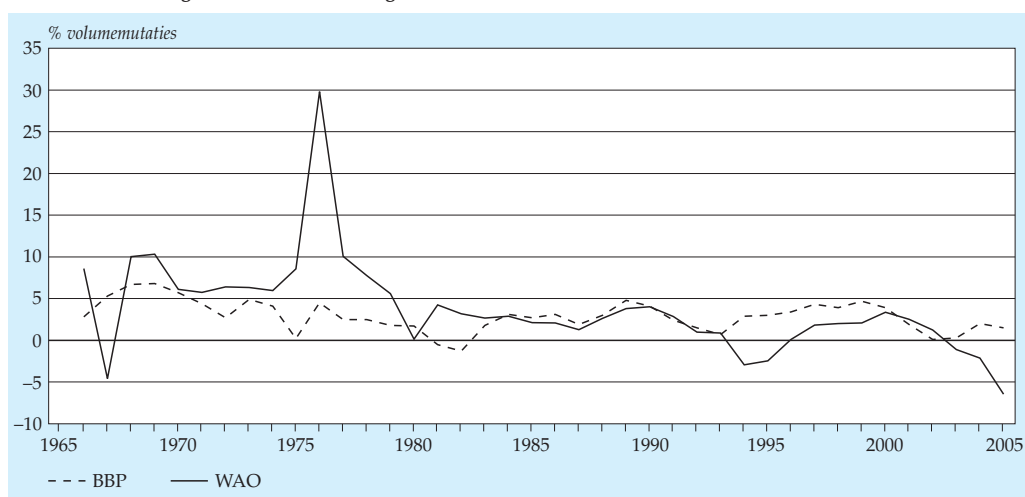
vendien inzette tijdens de laagconjunctuur van 2002–2003, lijkt het niet erg aannemelijk dat de WAO conjunctuurgevoelig is.

Veel aannemelijker is de invloed van het beleid. Midden jaren tachtig werd de uitkering teruggebracht van 80 naar 70 procent van het laatstverdiende loon om de sterk gestegen kosten als gevolg van de hoge instroom eind jaren zeventig en begin jaren tachtig tegen te gaan. De WAO werd veelvuldig gebruikt om overtollig personeel te laten afvloeien, vooral tijdens de recessie van begin jaren tachtig. Hoewel het conjunctuurverloop in deze periode dus een extra duwtje gaf aan de hoge instroom, is er geen duidelijk anticyclisch verband tus-

4.17.a Aantal WAO-uitkeringen¹⁾

4.17.b Ontwikkeling BBP en WAO-uitkeringen

¹⁾ WAO inclusief uitkeringen ten behoeve van de Wajong, Waz. Voor 1967 zijn de uitkeringen op grond van de Ongevallenwet en Invaliditeitswet samengenomen.

Bron: CBS, Statistiek arbeidsongeschiktheidsuitkeringen en Nationale rekeningen 2005.

sen de WAO-uitkeringen en de economische groei. De afname van de hoogte van de uitkering midden jaren tachtig heeft echter weinig effect gehad op het aantal uitkeringen. Het aantal WAO-uitkeringen bleef toenemen.

Bij de ingrijpende herziening van 1993 zijn onder andere de keuringsregels aangescherpt, wat tijdelijk de daling van het aantal WAO-uitkeringen tussen 1994–1996 tot gevolg had. Daarna heeft de werkgever meer financiële verantwoordelijkheid gekregen ten aanzien van zijn langdurige zieke medewerkers via de PEMBA (1998) en de uitbreiding van Wulbz (2004). Volgens deze laatste wet wordt het tweede ziektejaar vanaf 1 januari 2005 doorbetaald door de werkgever. Een andere belangrijke wetswijziging betreft de Wet Verbetering Poortwachter in 2002 waardoor werkgevers verantwoordelijk werden voor de reïntegratie van werknemers. Deze opeenvolgende veranderingen hebben bijgedragen aan de daling van het aantal WAO-uitkeringen sinds de top in 2002. De WIA (ingevoerd per 2006) hanteert voor nieuwe gevallen een engere definitie van arbeidsongeschiktheid en herdefinieert gedeeltelijk arbeidsongeschikten. Geconcludeerd kan worden dat de recente daling van het aantal WAO-uitkeringen vooral wordt veroorzaakt door beleidsveranderingen en een toenemende verantwoordelijkheid voor de werkgever.

Bijstandsuitkeringen laten sinds 1985 sterkste daling zien

Samenvattend kan gesteld worden dat het verloop van het aantal WW-uitkeringen vooral verklaard kan worden aan de hand van de economische ontwikkeling. De mutatie van het aantal WW-uitkeringen fluctueert anticyclisch ten opzichte van de groei van het BBP. Als automatische stabilisator speelt de WW een belangrijke rol. Bij de mutatie van het aantal WAO-uitkeringen is de invloed van beleidsaanpassingen duidelijk waar te nemen. De relatie tussen het conjunctuurverloop en het aantal WAO-uitkeringen lijkt nauwelijks aanwezig, hooguit begin jaren tachtig. Bij de bijstand lijken de omslagpunten in het verloop van het aantal bijstandsuitkeringen te duiden op de aanwezigheid van een conjuncturele invloed. De effecten van overheidsbeleid zijn bij de bijstand echter ook aanwezig. De daling sinds het midden van de jaren tachtig (Kabinet Lubbers) wijst op een bewuste politiek om enerzijds een vangnet op het sociale minimum te handhaven, maar anderzijds meer prikkels in te bouwen om mensen zo kort mogelijk in dat vangnet te laten verblijven. Het aantal bijstandsuitkeringen daalde sinds 1985 met 248 duizend, tegen een stijging van 23 duizend bij het aantal WW-uitkeringen en een stijging van 132 duizend bij de WAO-uitkeringen. Reden om de laatste veranderingen in het sociale stelsel op het gebied van de bijstand nader te beschouwen.

De Wet werk en bijstand

Op 1 januari 2004 is de Wet werk en bijstand (Wwb) in werking getreden. De Wwb heeft de Algemene bijstandswet (Abw), de Wet Inschakeling Werkzoekenden (WIW) en het Besluit In- en Doorstroombanen (ID-banen) vervangen. In de nieuwe wet staat het vinden van werk en het verkrijgen van eigen in-

komen voorop. Gemeenten zijn volledig verantwoordelijk voor de uitvoering en financiering van de wet en krijgen hiervoor geld van het Rijk dat enerzijds aan reïntegratie moet worden besteed (reïntegratiebudget) en anderzijds naar eigen inzicht aan uitkeringen of reïntegratie mag worden uitgegeven (inkomensbudget). Geld uit het inkomensbudget dat niet is besteed, mogen gemeenten houden en vrij besteden. Tekorten moeten gemeenten zelf aanvullen. Een overschot op het reïntegratiebudget gaat altijd terug naar het Rijk. Een gemeente heeft er dus direct (een financieel) belang bij om zoveel mogelijk bijstandsgerechtigden aan het werk te krijgen.

In de wet zijn meer mogelijkheden verankerd om bijstandsgerechtigden te stimuleren om weer te gaan werken. De sollicitatieplicht is uitgebreid. Zo zijn nu ook alleenstaande ouders met kinderen onder de 5 jaar en ouderen boven de 57,5 jaar verplicht om te solliciteren. Daarnaast is het begrip 'passende arbeid' vervangen door 'gangbare arbeid'. Dit betekent dat een bijstandsgerechtigde meer soorten werk moet accepteren, ook als dit niet aansluit bij de opleiding of ervaring. Bij weigering van werk dreigt korting of verlies van de uitkering. Ook mogen bijverdiensten van de uitkering worden afgetrokken door de gemeente. Tevens mag een gemeente naar eigen inzicht korten op de uitkering als de bijstandsgerechtigde in gebreke is gebleven.

Wie ontvangen er bijstand?

Ongeveer 3,5 procent van de bevolking tussen de 15 en 65 jaar ontvangt bijstand. De samenstelling van de bijstand naar leeftijdsgroepen is sinds 1998 vrij constant. De leeftijdsgroep tussen de 35 en 45 jaar is met 27 procent het grootst. Jongeren onder de 25 jaar ontvangen het minst vaak een bijstandsuitkering (9 procent). Vrouwen zijn oververtegenwoordigd onder de uitkeringsgerechtigden. Ruim 56 procent is vrouw. Autochtonen ontvangen relatief minder vaak een uitkering. Niet-westerse allochtonen zijn juist oververtegenwoordigd. Zij maken 38 procent van de bijstandspopulatie uit, terwijl hun aandeel in de totale bevolking maar 10 procent bedraagt. Bij westerse allochtonen is die verhouding minder scheef, 11 om 9 procent. Er zitten relatief ruim tweemaal zoveel niet-westerse allochtone jongeren in de bijstand als autochtone jongeren. Van de bijstandsontvangers ontvangt 80 procent de uitkering langer dan een jaar, 20 procent de uitkering korter dan een jaar.

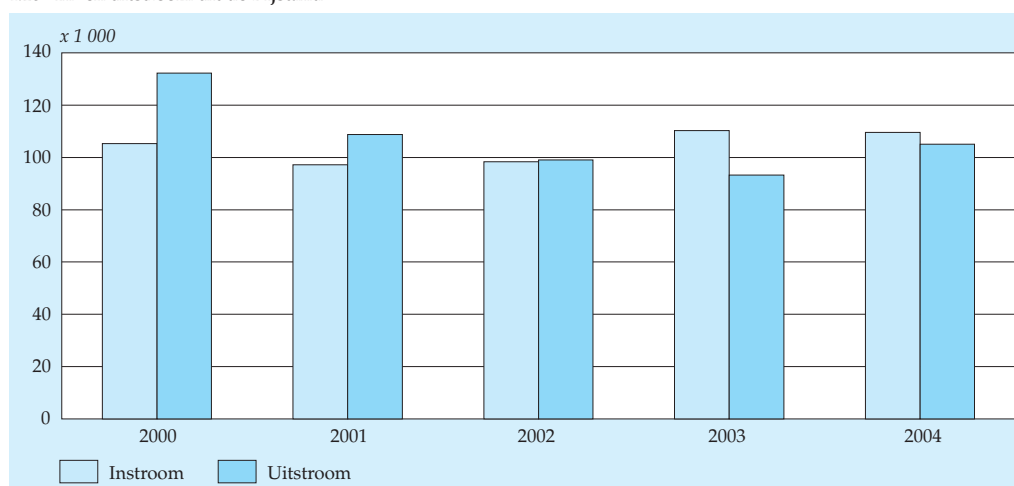
Instroom en uitstroom nader bekeken

Het aantal bijstandsuitkeringen daalde van 339 duizend eind 2004 naar 328 duizend eind 2005. Dit is een daling van 11 duizend uitkeringen. De daling valt volledig toe te schrijven aan personen die korter dan een jaar een bijstandsuitkering ontvingen. Er waren meer mannen dan vrouwen die de bijstand verlieten. Daling van het aantal bijstandsuitkeringen wordt gestuurd door beperking van de instroom en/of stimulering van de uitstroom.

De instroom in de bijstand kwam in 2004 uit op 110 duizend. De instroom is daarmee gelijk gebleven aan de instroom in 2003 ondanks de toegenomen werkloosheid. Het overgrote deel, 81 procent, van de instroom bestaat uit huishoudens tot 45 jaar (ruim 81 procent). Dit aandeel nam licht af in 2004. De instroom van ouderen (45–65 jaar) is relatief toegenomen, vooral bij de 55–65 jarigen (+4,3 procent), terwijl de instroom met 2 procent afnam bij de 25–45 jarigen. Van de personen die in 2004 instroomden, had 21 procent in de twaalf maanden ervoor al eens een bijstandsuitkering ontvangen. Dit is een lichte toename ten opzichte van 2003 toen de herinstroom 20 procent bedroeg.

De uitstroom in 2004 was verdeeld over alle leeftijdscategorieën. Er stroomden vooral jongeren tot 25 jaar uit. Opvallend was dat de uitstroom met een uitkeringsduur van 4–5 jaar daalde (–1 procent) terwijl de uitstroom met een kortere of langere uitkeringsduur juist steeg. De grootste stijging vond plaats bij de uitkeringen met een duur tot en met 3 jaar.

4.18 In- en uitstroom uit de Bijstand

Bron: CBS, Statistiek bijstandsuitkeringen.

Onderzoeksresultaten

Gemeenten hebben door de Wwb van 2004 een financiële prikkel gekregen om het aantal bijstandsuitkeringen te beperken. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat gemeenten meer energie steken in instroombeperkende en uitstroombevorderende maatregelen.

Het CBS heeft onderzoek gedaan naar de uitstroom uit de bijstand naar werk⁷⁾. Van de personen die in januari 2002 bijstand kregen, stroomden 29,8 procent binnen twee jaar uit de bijstand. Bijna een kwart hiervan vond een baan. Dit betekent dat bijna 7 procent van de bijstandsgerechtigden binnen twee jaar regulier werk aanvaardde. De uitstroom naar werk van personen met bijstand in januari 2003 laat hetzelfde beeld zien.

Van de personen met bijstand die een activeringstraject zijn gestart in 2002, stroomde 36,3 procent binnen twee jaar uit. Van de uitstroom vond bijna 28,9 procent een reguliere baan. Dit betekent dat 10,5 procent van de personen die een traject zijn gestart, uitstroomden naar regulier werk. Van de personen met een traject in de eerste helft van 2003 is de uitstroom naar werk hoger. Van deze personen vond 14 procent binnen twee jaar een reguliere baan⁸⁾.

Deze bevindingen lijken te wijzen op een positief effect van activeringstrajecten voor de uitstroom naar regulier werk. De uitstroom naar werk na het volgen van een traject is zowel in 2002 als in 2003 hoger dan wanneer geen sprake van begeleiding was. Tevens is het percentage dat uitstroomt naar regulier werk hoger voor de personen die in de eerste helft van 2003 met een traject zijn gestart, dan voor de personen die in 2002 met een traject zijn gestart. De Wet werk en bijstand werd ingevoerd per 1 januari 2004. Dit betekent dat een gedeelte van de onderzoekspopulatie een traject volgde onder de nieuwe wet.

Uit onderzoek⁹⁾ van de Inspectie Werk en Inkomen (dienst SZW) blijkt dat gemeenten sinds 1 januari 2004 meer trajecten aanbieden, meer huisbezoeken afleggen en betere gegevenscontroles uitvoeren. Deze preventieve, instroombeperkende maatregelen kunnen ertoe leiden dat een aanvraag om bijstand wordt ingetrokken of dat werk wordt aanvaard. Deze resultaten komen ook uit een onderzoek van Regioplan¹⁰⁾.

Tot slot is uit CPB-onderzoek gebleken dat de financiële prikkel die in de Wwb ingebed is, een positieve invloed heeft op de in- en uitstroom van de bijstand. Het CPB heeft het effect van de veranderde financieringssystematiek op de in- en uitstroom modelmatig geschat¹¹⁾. Het effect wordt berekend op 12 duizend personen minder instroom en 18 duizend personen meer uitstroom. De financiële verantwoordelijkheid voor gemeenten in de Wwb wordt geschat op een totaaleffect van 30 duizend uitkeringen.

⁷⁾ CBS, (2005), Uitstroom naar werk. De uitkomsten zijn gebaseerd op de respons van 66 (grote) gemeenten in 2002 en 60 (grote) gemeenten in 2003. Omdat grote gemeenten andere kenmerken vertonen, gelden de uitkomsten van het onderzoek niet voor heel Nederland, maar kan alleen iets gezegd worden over de deelnemende gemeenten.

⁸⁾ CBS, (2006), Eerste vervolgmeting 25%-doelstelling; voorlopige uitkomsten voor het gemeentedomein.

⁹⁾ Inspectie Werk en Inkomen, (2006), De controleschakel. Onderzoek naar de werking van de controleschakel in de handavingsketen.

¹⁰⁾ Regioplan, (2005), Gemeenten en de WWB I: Geprikkeld tot werken.

¹¹⁾ CPB Document No 120, (2006), Wet Werk en Bijstand: Een kwantificering van effecten.

Conclusie

Het economisch tij en het overheidsbeleid zijn van invloed geweest op de ontwikkeling van het aantal verstrekte sociale uitkeringen in Nederland sinds 1965. Niet verrassend zijn vooral bij de WW-uitkeringen de economische ontwikkelingen dominant. Het aantal verstrekte WW-uitkeringen verloopt vrijwel anticyclisch waarmee de Werkloosheidswet een belangrijke automatische stabilisator is in het conjunctuurverloop. De zeldzame gelijktijdige afname in 2005 van het aantal verstrekte WW-, WAO- en bijstandsuitkeringen komt vooral op het conto van de daling van het verstrekte aantal WAO-uitkeringen. Dit is vooral het gevolg van beleidsveranderingen en een toegenomen verantwoordelijkheid voor werkgevers. Een relatie tussen het aantal verstrekte WAO-uitkeringen en de economische groei lijkt nauwelijks aanwezig, hooguit begin jaren tachtig.

In het verloop van het aantal bijstandsuitkeringen lijken de omslagpunten te wijzen op een conjuncturele invloed. De effecten van het overheidsbeleid zijn bij de bijstand echter ook duidelijk aanwezig. De daling van het aantal bijstandsuitkeringen sinds de kabinetten Lubbers wijst op een bewuste politiek om meer prikkels in te bouwen om mensen zo kort mogelijk in het sociale vangnet te laten verblijven. Het aantal bijstandsuitkeringen daalde sinds 1985 met 248 duizend, tegen een stijging van 23 duizend bij de WW en een stijging van 132 duizend bij de WAO.

De recent ingevoerde Wet werk en bijstand heeft een neerwaarts effect op de ontwikkeling van het aantal bijstandsuitkeringen. De toegenomen verantwoordelijkheden voor de gemeenten lijken daarvoor de belangrijkste oorzaak. Kwantitatief onderzoek van het CPB wijst uit dat gemeenten gevoelig zijn voor de financiële prikkel die van de Wwb uitgaat. De daling van de instroom in de bijstand is berekend op 12 duizend in 2004, en de stijging van de uitstroom is geschat op 18 duizend. Kwalitatieve onderzoeken tonen aan dat gemeenten meer energie steken in instroombeperkende maatregelen als werktrajecten, meer gegevenscontrole en in uitstroombevorderende maatregelen als activerings- en reïntegratietrajecten. Uit CBS-cijfers blijkt dat activeringstrajecten de uitstroom naar regulier werk positief beïnvloeden.

5. *Huishoudens, ondernemingen, overheid en buitenland*

Na een toename van 2,0 procent in 2004 viel de groei van de Nederlandse economie in 2005 terug tot 1,5 procent. Net als in 2004 bleef de uitvoer de motor van de economie, maar ook de consumptieve bestedingen van huishoudens trokken in de loop van het jaar aan. Vooral de niet-financiële vennootschappen profiteerden hiervan door een stijging van de productie. Het herstel van deze sector zette dan ook door in 2005. De arbeidsproductiviteit groeide flink, terwijl de lonen slechts licht stegen. Daardoor daalden de loonkosten per eenheid product voor het tweede jaar op rij. Dit was zeer positief voor de winstgevendheid. Buitenlandse dochterondernemingen genereerden echter minder winst. In totaal groeide de nettowinst voor belastingen in 2005 met 2,6 procent. De winsten bleven daarmee op het hoge niveau van 2004. Dit vertaalde zich in een sterke toename van de uitgekeerde dividenden. Deze stegen in 2005 met bijna de helft tot 36,4 miljard euro. Hiervan profiteerden huishoudens, pensioenfondsen en het buitenland.

In tegenstelling tot de niet-financiële vennootschappen lieten de financiële instellingen een gemengd beeld zien. De kredietverstrekking door het bankwezen aan particulieren nam fors toe, vooral door woninghypotheken. Maar door krappere rentemarges daalde de nettowinst van het bankwezen met bijna 2 miljard euro. De korte rente steeg licht, terwijl de lange rente juist iets daalde. Net als bij de niet-financiële vennootschappen maakten de buitenlandse dochterondernemingen minder winst. De verzekeraars behaalden in 2005 juist behoorlijk meer winst.

Het totale effectenbezit van de pensioenfondsen nam met bijna 101 miljard euro toe tot 576 miljard euro. Dit kwam door de aankoop van obligaties en forse koerswinsten op aandelen. Door de sterke verbetering van de financiële positie kon de stijging van de pensioenpremies beperkt blijven. De dekkingsgraad liet echter slechts een lichte verbetering zien, omdat de contante waarde van de toekomstige verplichtingen is gestegen. Dit laatste is vooral veroorzaakt door de daling van de lange rente.

Het reëel beschikbaar inkomen van huishoudens daalde in 2005 met 0,7 procent. Daarbij is gecorrigeerd voor de inflatie van 1,7 procent. Zonder correctie voor inflatie steeg het beschikbaar inkomen van huishoudens met 1,0 procent. Huishoudens hebben in 2005 echter 2,3 procent meer besteed. Daardoor ontspaarden huishoudens 7,3 miljard euro en was 2005 het derde jaar op rij met negatieve besparingen.

Huishoudens hebben zich ook in 2005 verder in de schulden gestoken. De schulden namen met maar liefst 58 miljard euro toe tot 589 miljard euro. Deze stijging komt bijna volledig voor rekening van de woninghypotheken. Ondanks de toename van de schulden steeg het financiële vermogen van huishoudens met 116 miljard euro. Dit komt vooral doordat het vermogen opgebouwd in de pensioen- en levensverzekeringsvoorzieningen met 110 miljard euro toenam. Huishoudens hielden verder 13 miljard euro meer aan op spaartegoeden en kochten per saldo voor 8,9 miljard euro aan effecten. Daarnaast werd het totale effectenbezit van huishoudens 37 miljard euro meer waard door gunstige koersontwikkelingen.

Het overheidstekort kwam in 2005 uit op 0,3 procent van het bruto binnenlands product (BBP). Dit is fors lager dan de 1,8 procent in 2004. De overheid had, mede dankzij de economische groei, te maken met sterk gestegen inkomsten. De uitgaven stegen licht. De EMU-schuldquote steeg met 0,1 procentpunt tot 52,7 procent van het BBP.

Ondanks een hoger handelssaldo daalde het saldo op de lopende rekening van Nederland met het buitenland met ruim 6 miljard euro. Hoofdoorzaak is dat de aan het buitenland betaalde rente en winstuitkeringen sterker stegen dan de ontvangsten uit het buitenland. Hierdoor steeg het bruto nationaal inkomen (BNI) in 2005 duidelijk minder hard dan het nominale BBP. Het reële nationaal inkomen daalde zelfs met bijna 1 procent.

Kader 5.a

De beschrijving van de economie in sectoren

Bij de beschrijving van de Nederlandse economie in de Nationale rekeningen wordt naast een indeling naar bedrijfsklassen ook een indeling naar institutionele sectoren gehanteerd. Dit laatste gebeurt in de zogenoemde sectorrekeningen. Deze geven een gedetailleerd en samenhangend beeld van zowel de productie, inkomensvorming, inkomens(her)verdeling en inkomensbesteding, als van de financiering en vermogensvorming van de verschillende sectoren in de economie. Dit overzicht heeft parallellen met een winst- en verliesrekening en een balans van een onderneming. De rekeningen worden steeds afgesloten met een (macro-economisch) saldo, zoals het primair inkomen, het beschikbaar inkomen, de besparingen en het vorderingenoverschot/-tekort (zie verder ook de lijst van gebruikte begrippen).

In de sectorrekeningen worden drie binnenlandse hoofdsectoren onderscheiden: huishoudens, ondernemingen en overheid. Tot de sector huishoudens behoren alle inwoners van Nederland, zowel in hun hoedanigheid van consument en leverancier van arbeid als van zelfstandig ondernemer en producent van goederen en diensten. Deze laatste groep bestaat naast zelfstandigen ook uit eigenwoningbezitters. In de Nationale rekeningen wordt namelijk voorgeschreven dat de woondiensten die door de bewoners van een eigen huis worden geproduceerd tot de productie van de sector huishoudens moeten worden gerekend. De huishoudens worden onderscheiden naar huishoudens als natuurlijk persoon (met inbegrip van hun bedrijf) en instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens (IZWh). Deze laatste zijn eenheden die werkzaam zijn voor natuurlijke personen en die zich hoofdzakelijk financie-

ren met vrijwillige bijdragen of inkomen uit vermogen. Voorbeelden hiervan zijn sportverenigingen, omroepverenigingen en charitatieve instellingen.

De ondernemingen bestaan uit de rechtspersoonlijkheid bezittende eenheden die zich bezighouden met de productie van verhandelbare goederen en diensten. Deze kunnen verder worden onderverdeeld in niet-financiële vennootschappen en financiële instellingen. De sector niet-financiële vennootschappen bestaat uit alle naamloze en besloten vennootschappen en cooperatieve verenigingen die zich bezighouden met de productie van goederen en niet-financiële diensten. De sector financiële instellingen omvat alle eenheden die zich bezighouden met financiële dienstverlening en bestaat uit de subsectoren monetaire (geldscheppende) financiële instellingen, verzekeringsinstellingen en pensioenfondsen, en overige financiële instellingen. Vanaf de publicatie Nationale rekeningen 2004 zijn in deze groep ook de bijzondere financiële instellingen (BFI's) opgenomen.

De overheid omvat alle eenheden die niet op de markt gerichte productie voortbrengen en die hun middelen verkrijgen uit verplichte betalingen zoals belastingen en premies. De overheid wordt onderscheiden in de subsectoren centrale overheid, lagere overheid (zoals gemeenten en provincies) en sociale verzekeringsinstellingen. Tot slot wordt in de sectorrekeningen ook een overzicht van de transacties en balansstanden van Nederland met het buitenland gegeven.

5.1 *Huishoudens*

Beperkte stijging beschikbaar inkomen, wel meer consumptie

Door loonmatiging en een kleine afname van de werkgelegenheid stegen de lonen, ontvangen door huishoudens, slechts met 0,7 procent ten opzichte van 2004. Het door zelfstandigen verdiende inkomen nam met 4,9 procent toe. Vooral zelfstandigen in de landbouw en de financiële en zakelijke dienstverlening zagen hun inkomen stijgen.

Het saldo van inkomen uit vermogen nam met 12,2 procent toe. Doordat de winstuitkeringen van bedrijven stegen, ontvingen huishoudens in 2005 meer dividend dan in 2004. De renteopbrengsten stegen licht, maar ook de rentelasten namen toe, mede als gevolg van de sterke toename van de uitstaande woninghypotheken. Het primair inkomen van huishoudens kende een groei van ruim 7 miljard euro, dat was fors hoger dan in voorgaande jaren.

In 2005 ontvingen huishoudens meer sociale uitkeringen. Vooral de pensioenuitkeringen stegen ten opzichte van 2004. De afgedragen belastingen op inkomen en vermogen en sociale premies namen met 3,2 procent toe. Ook hierbij speelden de pensioenen een rol. De pensioenpremies lieten in 2005 wederom een stijging zien, maar deze was minder groot vergeleken met de jaren 2002 en 2003.

Per saldo groeide het beschikbaar inkomen van huishoudens met slechts 1,0 procent. De matige toename van het beschikbaar inkomen weerhield huishoudens er

echter niet van om meer te consumeren. De consumptie nam met 2,3 procent vrij sterk toe, waardoor huishoudens in 2005 meer ontspaarden dan in 2004.

Vrije besparingen weer negatief

Doordat de consumptieve bestedingen groter waren dan het beschikbaar inkomen, waren de 'vrije' besparingen van huishoudens negatief. Voor het derde jaar op rij was er daarmee sprake van zogenoemde ontsparingen. In 2005 groeiden deze tot 7,3 miljard euro, oftewel 3,1 procent van het beschikbaar inkomen. Gemiddeld was er een tekort van ruim duizend euro per huishouden in 2005.

5.1 Middelen en bestedingen van huishoudens (excl. IZWh)¹⁾

	2002	2003	2004*	2005*	Mutatie 2005 t.o.v. 2004
<i>mld euro</i>					
Exploitatieoverschot/gemengd inkomen (netto)	34,9	33,8	33,5	35,1	1,6
Beloning van werknemers (+)	238,5	245,1	249,2	251,0	1,8
Per saldo betaalde rente (-)	5,9	5,6	5,8	6,2	0,5
Ontvangen dividend (+)	11,0	9,5	9,8	12,2	2,4
Per saldo ontvangen inkomen uit quasi-vennootschappen (+)	0,5	0,3	0,1	0,1	0,0
Per saldo betaald inkomen uit grond en minerale reserves (-)	0,2	0,2	0,2	0,2	0,0
Inkomen toegerekend aan polishouders (+)	27,1	26,4	25,8	27,5	1,6
Primair inkomen	305,9	309,2	312,4	319,5	7,1
Belasting op inkomen en vermogen (-)	36,7	36,3	35,0	39,8	4,8
Sociale premies ²⁾ (-)	114,9	122,2	127,1	127,4	0,4
Sociale uitkeringen ²⁾ (+)	79,9	83,0	86,0	86,9	0,9
Per saldo betaalde overige inkomensoverdrachten (-)	2,7	2,8	3,3	3,8	0,5
Netto beschikbaar inkomen	231,5	230,9	233,1	235,4	2,3
Consumptieve bestedingen (-)	228,9	233,9	237,2	242,7	5,5
Correctie pensioenvoorziening (+)	19,7	22,8	23,4	24,4	1,0
Nettobesparingen	22,3	19,8	19,3	17,1	-2,1
Bruto-investeringen, veranderingen in voorraden en saldo aan- en verkopen grond (-)	30,2	31,2	33,6	35,9	2,4
Per saldo ontvangen kapitaaloverdrachten (+)	-2,1	-1,8	-1,9	-2,2	-0,3
Afschrijvingen (+)	15,3	16,0	16,8	17,5	0,7
Vorderingenoverschot	5,3	2,7	0,6	-3,5	-4,1
<i>x 1 000</i>					
Aantal huishoudens	6 965	7 023	7 070	7 119	

¹⁾ IZWh: instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens.

²⁾ Inclusief pensioenpremies resp. -uitkeringen.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005.

De bruto-investeringen van huishoudens namen in 2005 met 6,8 procent toe tot 35,9 miljard euro. Dit was vooral het gevolg van aankoop en onderhoud van eigen woningen. De afschrijvingen bedroegen 17,5 miljard euro. Daardoor resulteerde uiteindelijk een negatief vorderingensaldo van de huishoudens van 3,5 miljard euro.

Schuldenlast neemt fors toe

Huishoudens hebben zich in 2005 verder in de schulden gestoken. Hun schulden namen met maar liefst 58 miljard euro toe tot 589 miljard euro. Het leeuwendeel hiervan, 96 procent, betrof woninghypotheken, die met 56 miljard euro toenamen tot een totaal van 501 miljard euro. Vanwege de lage kapitaalmarktrente en verwachte rentestijgingen, sloten veel huishoudens hun hypotheken over tegen een langere rentevaste periode. Ook in 2005 lijken de consumptieve uitgaven deels met deze leningen te zijn gefinancierd.

Door de enorme toename van de schulden in de afgelopen jaren, is de schuldenlast van huishoudens sinds 2003 groter dan het BBP. Inmiddels is de schuldenlast opgelopen tot 116,5 procent van het BBP. Dit is vooral een gevolg van de toegenomen omvang van de uitstaande woninghypotheken door een toenemend bezit van koopwoningen, de sterke stijging van huizenprijzen, de lage kapitaalmarktrente en de benutting van overwaarde voor consumptiedoel-einden.

Kader 5.b

Besparingen van huishoudens

In de Nationale rekeningen bestaan de vrije besparingen van huishoudens uit het verschil tussen het beschikbaar inkomen en de consumptieve bestedingen. Deze vrije besparingen worden ook wel actieve besparingen genoemd. Zij worden namelijk gevormd door minder uit te geven dan er aan inkomen beschikbaar is.

Naast de vrije besparingen worden er ook verplichte besparingen onderscheiden, die bestaan uit de contractuele opbouw van pensioenen. Deze verplichte besparingen worden berekend als het saldo van pensioenpremies en -uitkeringen. De vrije en verplichte besparingen samen vormen de totale besparingen.

Behalve actieve besparingen worden er ook passieve besparingen onderscheiden. Deze bestaan uit de vermogensgroei in een bepaalde periode. Hierin zijn ook vermogenswinsten op effecten en niet-financiële bezittingen, zoals woningen, als gevolg van prijsontwikkelingen inbegrepen. Aangezien individuele huishoudens deze prijsmutaties niet kunnen beïnvloeden, wordt gesproken over passieve besparingen. In de onderstaande tabel wordt voor de periode 2002–2005 een aantal van deze spaarbesparingen vergeleken.

Besparingen huishoudens				
	2002	2003	2004*	2005*
	<i>mlrd euro</i>			
Beschikbaar inkomen	231,5	230,9	233,1	235,4
Consumptieve bestedingen (-)	228,9	233,9	237,2	242,7
Vrije (actieve) besparingen	2,6	-3,0	-4,1	-7,3
Verplichte (contractuele) besparingen (+)	19,7	22,8	23,4	24,4
Totale besparingen	22,3	19,8	19,3	17,1
Passieve besparingen ¹⁾	-97,1	33,0	47,1	116,3

¹⁾ Passieve besparingen betreffen hier alleen veranderingen van het financiële vermogen. Veranderingen in de waarde van niet-financiële activa zijn niet meegenomen.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005.

In 2005 was het beschikbaar inkomen van de huishoudens 235,4 miljard euro. De consumptieve bestedingen waren echter hoger, namelijk 242,7 miljard euro, zodat er sprake was van negatieve vrije besparingen ter grootte van 7,3 miljard euro. De negatieve besparingen, ook wel ontsparingen genoemd, deden zich al voor het derde jaar op rij voor. Gecorrigeerd voor de 'verplichte' pensioenbesparingen (24,4 miljard euro) waren de totale besparingen met een omvang van 17,1 miljard euro toch positief.

Financieel vermogen groeit ondanks toename schulden

Vanwege het positieve beursklimaat wisten huishoudens in 2005 de weg naar de effectenbeurzen weer te vinden. Per saldo belegden ze voor bijna 5 miljard euro in obligaties en voor 4 miljard euro in aandelen. Door de gunstige koersontwikkelingen steeg de waarde van de effectenportefeuilles van huishoudens nog eens met 37 miljard euro. Hiervan kwam bijna 36 miljard euro voor rekeningen van aandelen. Door het gunstige beursklimaat liep ook de waarde van de pensioen- en levensverzekeringsvoorzieningen sterk op. Deze voorzieningen maken in de Nationale rekeningen onderdeel uit van het financieel vermogen van huishoudens. Daarnaast werd er per saldo ook voor 13 miljard euro op spaartegoeden weggezet.

Het totaal aan financiële activa van huishoudens (inclusief IZWh) kwam per ultimo 2005 uit op 1 509 miljard euro. Bijna 856 miljard daarvan, 57 procent, was indirect bezit in de vorm van voorzieningen voor pensioen- en levensverzekering. Gemiddeld komt dit per huishouden neer op een voorziening van 120 duizend euro. Aandelen waren met 17 procent de één na grootste categorie, gevolgd door spaartegoeden met 14 procent en obligaties met 3 procent.

Het financieel vermogen kwam in 2005 uit op 921 miljard euro. Ten opzichte van 2002 is het financieel vermogen ondanks de toename van de schulden sterk gestegen. Na het dieptepunt in 2002 door de malaise op de effectenbeur-

zen groeit het financieel vermogen weer gestaag. Het gemiddelde financiële vermogen per huishouden is gestegen van 104 duizend euro in 2002 tot 129 duizend euro in 2005.

5.2 Vorderingen en schulden van huishoudens (incl. IZWh), stand 31 december

	2002	2003	2004*	2005*	Mutatie 2005 t.o.v. 2004
	<i>mld euro</i>				
<i>Vorderingen</i>					
Chartaal geld en giraal geld	67,1	66,2	68,7	72,9	4,2
Spaargelden	164,0	183,2	197,7	210,7	13,0
Overige deposito's	26,9	24,6	22,7	22,2	-0,5
Aandelen en overige deelnemingen	198,6	211,1	213,8	253,5	39,7
Obligaties	44,3	44,0	45,6	51,4	5,8
Voorzieningen pensioen- en levensverzekering	628,6	679,0	745,5	855,8	110,2
Overige vorderingen	37,4	40,3	40,9	43,0	2,2
Totaal vorderingen	1 166,9	1 248,4	1 334,9	1 509,4	174,5
<i>Schulden</i>					
Kortlopende kredieten	16,8	19,0	22,9	25,0	2,1
Langlopende kredieten	426,0	472,2	507,7	563,8	56,1
w.o. hypotheke	367,0	409,6	444,9	500,6	55,6
Totaal schulden	442,7	491,1	530,6	588,9	58,2
Financieel vermogen	724,2	757,2	804,3	920,6	116,3

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005.

5.2 Niet-financiële vennootschappen

Herstel voor niet-financiële vennootschappen zet door in 2005

Het herstel van de niet-financiële vennootschappen dat zich in 2004 aandien- de, zette in 2005 door. De nominale groei van de toegevoegde waarde is uitge- komen op 2,9 procent, tegenover 2,6 procent in 2004 en 1,4 procent in 2003. De stijging van de toegevoegde waarde van de niet-financiële vennootschappen was in 2005 evenals in 2004 vooral te danken aan de stijging van de productie. In de jaren daarvoor steeg de productie minder sterk en werd de stijging van de toegevoegde waarde vooral bereikt door kostenreducties.

De ontwikkelingen per bedrijfsklasse lieten echter scherpe contrasten zien. De toegevoegde waarde van de luchtvaartsector daalde vooral ten gevolge van hoge brandstofprijzen met 12,7 procent. De aardolie-industrie en de delfstof- fenwinning profiteerden juist van de hoge prijzen voor energiedragers. Zij za-

gen hun toegevoegde waarde met respectievelijk 41 procent en 23 procent toenemen. De basismetaalindustrie liet door de scherpe prijsstijgingen van grondstoffen (ijzer, staal en aluminium) op de wereldmarkt een stijging zien van de toegevoegde waarde van meer dan bijna 15 procent. De zakelijke dienstverlening kende ook een goed jaar. Dit was vooral zichtbaar bij uitzendbureaus waar de toegevoegde waarde toenam met meer dan 14 procent. Door de aanhoudende prijzenoorlog bij de supermarkten daalde de toegevoegde waarde van de detailhandel met meer dan 8 procent. In 2004 was dit ongeveer 6 procent.

De beloning van werknemers nam in 2005 met slechts 0,6 procent toe. Dit komt enerzijds door de gematigde loonontwikkeling in 2005 en anderzijds door de afnemende werkgelegenheid in deze sector. Per arbeidsjaar steeg de beloning met slechts 1,4 procent, tegenover 3,7 procent in 2004. De werkgelegenheid nam ondanks het optredende herstel met 0,8 procent af. Bedrijven bleven terughoudend met het aannemen van werknemers. Doordat de toename van de betaalde loonsom flink lager was dan die van de toegevoegde waarde, daalde de arbeidsinkomensquote voor het tweede opeenvolgende jaar. Hierdoor steeg het netto-exploitatietooverschot van de niet-financiële vennootschappen sneller dan de toegevoegde waarde.

Nettowinst marginaal toegenomen

Ondanks de forse groei van het netto-exploitatietooverschot steeg de nettowinst voor belastingen in 2005 met slechts 2,6 procent tot 84 miljard euro. Dit kwam vooral door de lagere winsten van buitenlandse dochterondernemingen in vergelijking met 2004. Toen steeg de nettowinst voor belastingen nog met meer dan 19 procent. Hoewel de dividenden die buitenlandse dochtermaatschappijen aan hun Nederlandse moeders uitkeerden in 2005 zeer fors stegen ten opzichte van 2004 (van 10,4 naar 27,0 miljard euro), vielen de ingehouden winsten op directe investeringen sterk terug, van 10,5 miljard euro naar -10,4 miljard euro. De winstgevendheid van buitenlandse dochters daalde per saldo met 4,4 miljard euro. De nettowinst na belastingen steeg met slechts 1,1 procent door de forse stijging van de betaalde vennootschapsbelasting met 12 procent.

Dividenduitkeringen fors gestegen

De winstgroei van de niet-financiële vennootschappen in 2004 en 2005 maakte een sterke toename van de winstuitkeringen in 2005 mogelijk. Het uitgekeerde dividend steeg met bijna 50 procent tot 35,3 miljard euro in 2005. Dit is voornamelijk veroorzaakt door een toename van deelnemingsdividenden die Nederlandse dochters aan hun buitenlandse moederbedrijven hebben uitgekeerd. Dit is onder andere het gevolg van de zogenaamde 'Homeland Investment Act' in de VS (zie kader 5.c). Daarnaast steeg ook het uitgekeerde particuliere dividend licht. Particulier dividend wordt uitgekeerd op aandelen die als portfoliobelegging worden aangehouden.

5.3 Middelen en bestedingen van niet-financiële vennootschappen

	2002	2003	2004*	2005*	Mutatie 2005 t.o.v. 2004
	<i>mld euro</i>				
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	263,0	266,6	273,5	281,3	7,9
Afschrijvingen (-)	37,3	38,1	38,9	39,6	0,7
Beloning van werknemers (-)	161,2	164,9	167,7	168,6	0,9
Saldo niet-productgebonden belastingen op productie en subsidies (-)	0,1	0,4	0,3	0,9	0,6
Verschil toegerekende en afgedragen BTW (+)	0,5	0,3	0,1	0,1	-0,1
Netto-exploitatieoverschot	64,9	63,6	66,8	72,3	5,5
Ontvangen dividend (+)	9,4	10,4	12,3	29,9	17,6
Ingehouden winsten op directe investeringen in het buitenland (+)	-1,4	2,3	10,5	-10,4	-20,9
Per saldo betaalde rente (-)	7,1	4,6	4,4	4,3	-0,1
Per saldo betaald inkomen uit grond en minerale reserves (-)	2,6	3,0	3,3	3,5	0,2
Nettowinst voor belastingen	63,2	68,7	81,9	84,0	2,1
Belastingen op inkomen en vermogen (-)	12,6	10,2	10,8	12,1	1,3
Nettowinst na belastingen	50,6	58,5	71,1	71,8	0,8
Winstuitkeringen (-)	21,8	20,7	24,6	36,4	11,8
Ingehouden winsten op directe buitenlandse investeringen in Nederland (-)	-0,7	2,8	1,7	-2,8	-4,6
Saldo overige inkomensoverdrachten (-)	0,6	0,7	0,6	0,6	0,1
Besparingen (netto)	28,9	34,2	44,1	37,6	-6,5
Saldo kapitaaloverdrachten (+)	1,7	1,9	1,4	1,1	-0,3
Afschrijvingen (+)	37,3	38,1	38,9	39,6	0,7
Bruto-investeringen in vaste activa, veranderingen in voorraden en saldo aan- en verkopen van grond (-)	43,7	40,8	44,1	44,0	0,0
Vorderingenoverschot	24,2	33,4	40,3	34,3	-6,0

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005.

Sterke toename schulden en vorderingen

De door niet-financiële vennootschappen opgenomen kredieten stegen zeer fors, van 2,5 miljard euro in 2004 naar 32,0 miljard euro in 2005. Deze toename is vooral toe te schrijven aan gestegen concernleningen uit het buitenland. Tegelijkertijd stegen ook de verstrekte concernleningen flink. In 2005 werd per saldo voor 32,2 miljard euro aan leningen verstrekt, terwijl hierop in 2004 nog voor 11,1 miljard euro werd afgelost. Niet-financiële vennootschappen losten in 2005 voor het vierde opeenvolgende jaar per saldo hun obligatieschuld af, dit keer voor een bedrag van 8,7 miljard euro. De uitstaande obligatieschuld kwam daarmee uit op 34,3 miljard euro, het laagste niveau sinds eind 1999.

De herstructurering van Shell in 2005 heeft een spectaculaire stijging van de aandelschuld van Nederlandse niet-financiële vennootschappen teweeggebracht. Deze herstructurering heeft geleid tot een nieuwe Nederlandse holding, Royal Dutch Shell geheten. Deze holding gaf nieuwe aandelen uit, die de oude aandelen van NV Koninklijke Nederlandsche Petroleummaatschappij en Shell Transport and Trading Company Ltd. hebben vervangen. Deze laatste was tot aan de herstructurering nog een Brits bedrijf, waardoor de aandelschuld van deze tak tot en met 2004 nog als een schuld van de Britse niet-financiële vennootschappen te boek stond. De herstructurering heeft tot een stijging van de Nederlandse aandelschuld geleid van 73,2 miljard euro en tot vergelijkbare ontwikkelingen aan de actiefzijde, doordat de Britse tak als buitenlandse deelneming onder de nieuwe Nederlandse holding kwam.

5.4 Vorderingen en schulden van niet-financiële vennootschappen, stand 31 december

	2002	2003	2004*	2005*	Mutatie 2005 t.o.v. 2004
	<i>mld euro</i>				
<i>Vorderingen</i>					
Deposito's	135,2	151,5	169,0	181,8	12,8
Aandelen en overige deelnemingen	146,1	163,0	179,6	197,9	18,3
Kredieten	194,3	200,1	187,9	225,6	37,7
Overige vorderingen	165,4	176,2	183,9	184,9	1,0
Totaal vorderingen	640,9	690,7	720,5	790,2	69,7
<i>Schulden</i>					
Aandelen	490,3	504,0	515,0	654,8	139,9
Kredieten	408,3	422,5	421,6	455,8	34,2
Obligaties	56,4	44,7	39,9	34,3	-5,5
Overige kortlopende waardepapieren	0,0	0,3	0,2	0,2	0,0
Overige schulden	150,3	145,6	145,6	147,1	1,5
Totaal schulden	1 105,3	1 117,0	1 122,2	1 292,3	170,1
Financieel vermogen	-464,3	-426,3	-401,7	-502,1	-100,4

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005.

5.3 Monetaire financiële instellingen

Daling nettowinst bij toegenomen kredietverlening

De Nederlandse monetaire financiële instellingen (MFI's) hebben het in 2005 minder goed gedaan dan in de voorgaande jaren. De nettowinst voor belasting daalde met bijna 2 miljard euro, na een redelijke stijging in de twee voorgaande jaren. De terugval in de nettowinst kwam vooral door de krappere rentemarge en door winstdalingen bij buitenlandse dochters.

De productie van MFI's daalde met 0,9 procent naar 25,5 miljard euro. In 2003 en 2004 waren nog stijgingen te zien van respectievelijk 6,7 en 3,0 procent. De productiewaarde bestaat vooral uit de rentemarge op leningen en deposito's en uit provisies die ontvangen worden voor financiële dienstverlening, zoals afsluitprovisies op hypotheekleningen en provisies op effectentransacties. Terwijl de provisieopbrengsten licht zijn gestegen, liet de rentemarge een daling zien van 2,0 procent.

De daling in 2005 is vooral het gevolg van de verkrapping van de rentemarge. In volume liet de rentemarge in 2005 wel een stijging zien; de kredietverlening aan de private sector nam flink toe. Per saldo werd door MFI's voor 54,6 miljard euro aan nieuwe kredieten verstrekt, tegenover 41,3 miljard euro in 2004. Waar in 2004 de toename in het volume van de kredietverlening nog voldoende was om de daling van de rentemarge te compenseren, was dit in 2005 niet meer het geval. In 2004 kwam er al een einde aan de daling van de kortlopende rente, waartegen banken geld opnemen. Eind 2005 begon de rente op de geldmarkt zelfs langzaam te stijgen. Zo steeg de geldmarktrente (driemaands euribor) voor het eerst sinds 2000, naar een niveau van 2,18 procent. In 2004 was dit rentetarief nog 2,11 procent. De langlopende rente, waartegen banken kredieten uitzetten, stond in 2004 al op een historisch laag niveau en daalde in 2005 nog verder.

Het intermediair verbruik van MFI's nam in 2005 met 1,0 procent af tot 8,6 miljard euro. Het was voor het eerst in jaren dat de MFI's een kostendaling lieten noteren. Samen met eerdergenoemde productiedaling leidde dit ertoe dat de toegevoegde waarde van MFI's licht afnam tot 16,9 miljard euro. De loonkosten daalden in 2005 van 8,2 naar 8,0 miljard euro. Het netto-exploitatietoetschot van de MFI's kwam daardoor uit op 6,1 miljard euro, waarmee dit voor het tweede achtereenvolgende jaar een daling liet zien.

In 2005 namen de renteontvangsten van MFI's met 4,8 miljard euro toe tot 43,5 miljard euro, terwijl de rentelasten met 5,3 miljard euro stegen tot 44,4 miljard euro. Deze verslechtering van het rentesaldo is vooral terug te zien in de transacties met het buitenland. Dit kan worden verklaard uit het feit dat in 2005 per saldo slechts voor 14,2 miljard euro aan buitenlandse obligaties is aangekocht door de MFI's, terwijl niet-ingezetenen voor 52,2 miljard euro aan obligaties van MFI's aankochten. Een andere oorzaak van de terugval in het rentesaldo is de genoemde verkrapping van de rentemarge.

De dividendinkomsten van de MFI's namen af van 1,5 miljard euro in 2004 tot 1,3 miljard euro in 2005, terwijl de ontvangen ingehouden winsten uit directe buitenlandse investeringen daalden van 1,9 miljard euro naar 0,8 miljard euro. Deze daling van de totale winstgevendheid van buitenlandse dochters van Nederlandse banken droeg voor een belangrijk deel bij aan de verslechtering van de nettowinst voor belasting. Samen met de verkrapping van de rentemarge leidde de teruggelopen winsten uit het buitenland tot een verslechtering van de nettowinst met 1,9 miljard euro. De winstuitkeringen van MFI's stegen daarentegen licht ten opzichte van 2004 tot een niveau van 4,3 miljard euro.

Vooral groei in kredietverlening aan private sector

Net als in 2004 is de kredietverlening van de MFI's aan de private sector zeer sterk gestegen. Na het recordbedrag van 99,7 miljard euro in 2004, verstrekten de banken in 2005 voor 85,8 miljard euro aan kredieten. Daarbij liet vooral de kredietverlening aan huishoudens een sterke stijging zien. Dit kwam vooral door een toename van de woninghypotheken. Ook de kredietverlening aan niet-financiële vennootschappen nam in 2005 toe. De opleving van de economie en versoepeling van de kredietverstrekking heeft geleid tot een toenemende vraag naar bedrijfskredieten. Door de lage, maar oplopende, rentestand waren vooral leningen met een lange looptijd en een rentevaste periode van meer dan vijf jaar in trek.

5.5 Middelen en bestedingen van financiële vennootschappen

	2002	2003	2004*	2005*	Mutatie 2005 t.o.v. 2004
<i>mld euro</i>					
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	26,3	30,4	31,8	32,7	0,9
Afschrijvingen (-)	5,2	5,1	5,2	5,2	0,0
Beloning van werknemers (-)	14,4	15,0	15,5	15,4	-0,1
Niet-produktgebonden belastingen en subsidies (-)	0,2	0,2	0,2	0,3	0,0
Netto exploitatieoverschot	6,4	10,0	10,9	11,9	1,0
Ontvangen dividend (+)	35,9	41,2	49,2	58,5	9,3
Ontvangen rente (+)	96,7	84,8	85,6	90,4	4,7
Ingehouden winsten t.l.v. buitenlandse concernonderdelen (+)	13,4	2,4	11,4	0,7	-10,7
Saldo overige inkomsten uit vermogen (+)	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0
Betaalde rente (-)	76,6	68,5	69,0	75,1	6,1
Inkomen uit vermogen toegerekend aan polishouders (-)	27,3	26,6	26,1	27,7	1,7
Netto winst voor belastingen	48,5	43,4	62,1	58,7	-3,5
Belastingen op inkomen en vermogen (-)	3,0	3,4	4,4	5,2	0,7
Netto winst na belastingen	45,5	40,1	57,7	53,5	-4,2
Winstuitkeringen (-)	23,2	30,7	32,2	69,6	37,4
Ingehouden winsten t.g.v. buitenlandse concernonderdelen (-)	19,7	4,5	19,6	-18,3	-37,9
Saldo overige inkomensoverdrachten (-)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Besparingen (netto)	2,6	4,8	5,9	2,3	-3,6
Saldo kapitaaloverdrachten (+)	0,3	0,2	0,2	0,1	-0,1
Afschrijvingen (+)	5,2	5,1	5,2	5,2	0,0
Bruto investeringen in vaste activa, voorraadmutaties en saldo aan en verkopen van bestaande activa (incl. grond) (-)	1,3	3,3	2,5	2,8	0,3
Vorderingensaldo	6,7	6,8	8,8	4,7	-4,1

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005.

De kredietverlening door MFI's werd vooral gefinancierd met aangetrokken deposito's en uitgegeven obligaties. De omvang van de opgenomen deposito's bedroeg eind 2005 866 miljard euro, een toename van 96,7 miljard euro ten opzichte van 2004. Ook zijn in 2005, net als in voorgaande jaren, veel middelen aangetrokken door de uitgifte van obligaties. Vanwege de historisch lage kapitaalmarktrente blijft dit een goedkope bron voor langlopende leningen. De obligatieschuld van MFI's nam hierdoor in 2005 toe tot een recordhoogte van 313 miljard euro.

5.4 Verzekeraars en pensioenfondsen

Forse stijging toegevoegde waarde

De toegevoegde waarde van de verzekeraars en pensioenfondsen steeg in 2005 met 11,1 procent, tot een niveau van 10,1 miljard euro. Deze stijging vertaalde zich vrijwel rechtstreeks in een stijging van de nettowinst met ongeveer 1 miljard euro. Hiermee was 2005 het derde opeenvolgende goede jaar voor deze instellingen. De productie steeg met 1,4 miljard euro, ofwel met 8,1 procent. De schade- en levensverzekeraars droegen in gelijke mate bij aan deze stijging. Naast de sterke productiegroei gaf ook het intermediair verbruik in 2005 een forse stijging te zien. Met 5,0 procent was dit de sterkste kostenstijging in jaren, vooral veroorzaakt door de invoering van het nieuwe zorgstelsel in 2006, waarop de verzekeraars in 2005 al anticipeerden. Vooral reclame-uitgaven en inhuur van uitzendkrachten leidden tot hogere kosten.

Het inkomen uit vermogen van de verzekeraars en pensioenfondsen steeg in 2005 met ruim 5 procent. Dit is vooral te danken aan een toename van ontvangen winstuitkeringen. Deze stegen in 2005 met 1,3 miljard euro naar 9,5 miljard euro door een toenemend gewicht van de aandelenbeleggingen in de beleggingsportefeuille in de laatste jaren en door de ontvangen dividenduitkeringen in 2005. De rente-inkomsten stegen daarentegen slechts met 0,5 procent. De toename van de beleggingen in vastrentende waarden werd bijna geheel teniet gedaan door de daling van het rendement op langlopende leningen. De voortdurende daling van de lange rente in de afgelopen jaren heeft ertoe geleid dat de rente-inkomsten van de verzekeraars en pensioenfondsen in 2005 ruim 15 procent lager lagen dan in 2000. In 2005 bedroegen de rente-ontvangsten 19,1 miljard euro, tegenover 22,6 miljard euro vijf jaar eerder. De uitgekeerde dividenden stegen fors in 2005, met 31,2 procent, door de goede resultaten van schade- en levensverzekeraars in 2004.

Stijging pensioenpremies vlakt af

De stijging van de ontvangen pensioenpremies bedroeg in 2005 4,7 procent. Deze groei is vergelijkbaar met 2004, maar ligt lager dan in 2002 en 2003 toen de pensioenpremies nog met meer dan 8 procent stegen. De groei van de afge-

lopen jaren lijkt daarmee af te vlakken. In 2005 viel overigens een duidelijke verschuiving binnen de pensioenpremies waar te nemen. De pensioenpremies bestaan enerzijds uit de daadwerkelijk betaalde premies door werknemers en werkgevers en anderzijds uit toegerekende premies die gelijk zijn aan de inkomsten (vooral dividenden) van de pensioenfondsen op hun belegd pensioenvermogen. De daadwerkelijk in rekening gebrachte pensioenpremies stegen in 2005 slechts met 3,1 procent. Dit is beduidend lager dan de stijging van 17,4 procent in 2003 en 8,9 procent in 2004. De toegerekende premies daarentegen stegen met 7,1 procent, terwijl de jaren hiervoor dalingen van ongeveer 2 procent te zien gaven.

Toename voorzieningen en hoge koerswinsten

De omvang van de technische voorzieningen die verzekeraars en pensioenfondsen aanhouden ter dekking van hun toekomstige verplichtingen, is in 2005 gestegen met 110,7 miljard euro tot 864,3 miljard euro. Vooral de koerswinsten op de financiële markten lagen hieraan ten grondslag. De institutionele beleggers behaalden een gemiddeld rendement van 21,3 procent op hun aandelenportefeuille, terwijl de koerswinst op de overige waardepapieren 3,3 procent bedroeg. Daarnaast kochten deze institutionele beleggers voor 50,0 miljard euro aan voornamelijk buitenlandse effecten. Daarmee steeg hun totale beleggingsportefeuille tot 819,5 miljard euro in 2005.

5.6 Vorderingen en schulden van financiële vennootschappen, stand 31 december

	2002	2003	2004*	2005*	Mutatie 2005 t.o.v. 2004
<i>mld euro</i>					
Vorderingen (+)	3 394,6	3 672,4	3 959,9	4 456,2	496,3
waarvan					
Deposito's	347,6	393,7	411,0	501,7	90,7
Aandelen en overige deelnemingen	951,6	1 063,1	1 154,0	1 314,1	160,1
Obligaties	501,5	539,8	589,2	668,6	79,4
Kortlopende waardepapieren	7,4	12,5	19,0	20,8	1,9
Kredieten	1 453,0	1 531,5	1 606,6	1 742,2	135,6
Overige vorderingen	133,6	131,9	180,1	208,8	28,7
Schulden (-)	3 496,3	3 758,6	4 042,7	4 548,1	505,3
waarvan					
Deposito's	671,8	699,5	769,3	866,1	96,7
Spaartegoeden	164,0	183,2	197,7	210,7	13,0
Aandelen en overige deelnemingen	774,7	829,3	834,0	904,5	70,6
Obligaties	592,5	642,5	685,9	776,9	91,0
Kortlopende waardepapieren	36,6	33,7	37,2	32,1	-5,1
Kredieten	456,1	499,7	518,0	625,3	107,4
Verzekeringstechnische voorzieningen	662,3	715,6	785,4	898,8	113,4
Overige schulden	138,3	155,1	215,4	233,7	18,4
Financieel vermogen	-101,7	-86,2	-82,9	-91,9	-9,0

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005.

De meeste pensioenfondsen hebben in 2005 het overgangsregime Financieel Toetsingskader toegepast. Pensioenfondsen moeten volgens dit regime hun toekomstige verplichtingen waarderen tegen de actuele markttrente in plaats van de vaste rekenrente van 4 procent. Het gevolg hiervan is dat de waarde van de verplichtingen en de dekkingsgraad gevoeliger zijn voor renteschommelingen; het renterisico werkt volledig door in de financiële positie van pensioenfondsen. Als de rente daalt, stijgt de contante waarde van de toekomstige verplichtingen en verslechtert de dekkingsgraad. Dit is ook wat in 2005 is gebeurd: de daling van de kapitaalmarktrente heeft een negatief effect gehad op de dekkingsgraad van pensioenfondsen, maar de goede beleggingsresultaten hebben dit effect kunnen compenseren zodat de dekkingsgraad in 2005 toch licht is gestegen. Deze stijging was voor de meeste pensioenfondsen echter ontoereikend om de pensioenen volledig te kunnen indexeren.

5.5 *Overige financiële instellingen*

De sector overige financiële instellingen is een verzameling van verschillende soorten financiële instellingen en organisaties. Te denken valt aan beleggingsinstellingen, holdings van financiële instellingen (zoals moederondernemingen van verzekeringsinstellingen), financieringsmaatschappijen, regionale ontwikkelingsmaatschappijen, special purpose vehicles, bijzondere financiële instellingen en assurantietussenpersonen.

Rendement beleggingsinstellingen weer goed in 2005

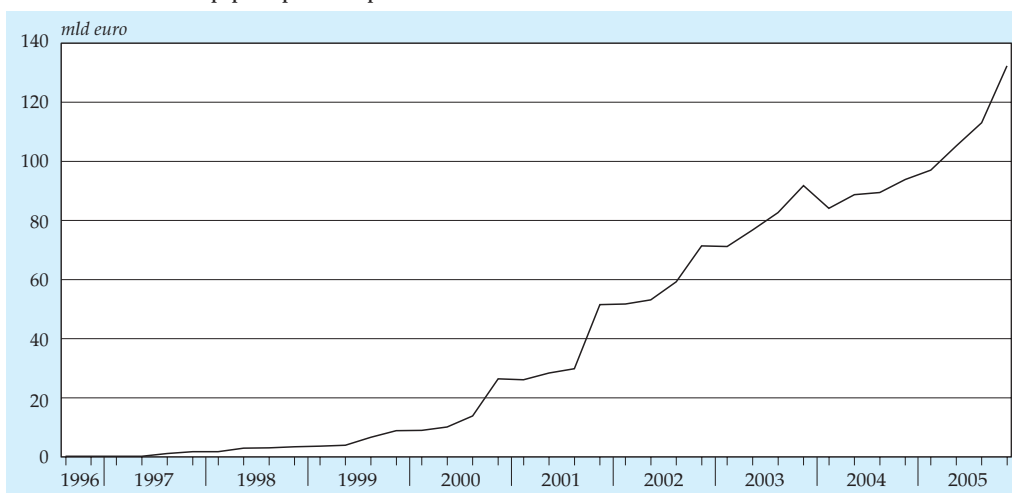
Als gevolg van de opbloeiende financiële markten hebben beleggers in de beleggingsfondsen met een gemiddeld rendement van ruim 17 procent een goed jaar gehad. Dit kwam vooral door de sterke waardeinstijging van de aandelenportefeuille van meer dan 20 procent. De inleg in de beleggingsfondsen was licht positief. De inleg in het totaal van de Nederlandse beleggingsfondsen was echter fors negatief als gevolg van de verplaatsing van een aantal fondsen naar het buitenland. Deze verplaatsing had betrekking op een kleine 5 miljard euro aan vermogen. Desondanks steeg de totale waarde van het belegde vermogen van de Nederlandse beleggingsinstellingen door koerswinsten met 7 miljard euro tot 87,6 miljard euro.

Einde groei securitisaties MFI's nog niet in zicht

Het verschijnsel securitisatie is in Nederland opgekomen in de tweede helft van de jaren negentig. In 2004 leek een einde te zijn gekomen aan de toename van de gesecuritiseerde leningen, maar in 2005 hebben Nederlandse special purpose vehicles (SPV's) voor een record aan nieuwe obligaties uitgegeven. SPV's zijn entiteiten die niet-verhandelbare activa omzetten in verhandelbare effecten. Dit proces heet securitisatie. De SPV koopt de niet-verhandelbare activa (o.a. hypotheke, MKB-leningen en creditcardvorderingen) van een bank,

verzekeraar of vastgoedonderneming en geeft obligaties uit om de koop te financieren. Vaak worden deze transacties geïnitieerd door de partij die de activa verkoopt. Transacties kunnen zowel een 'true sale' karakter hebben waarbij de activa van de verkopende partij volledig van de balans verdwijnen en overgedragen worden aan de SPV, als een synthetisch karakter, waarbij alleen het kredietrisico en een deel van het rendement aan de SPV wordt overgedragen via derivatenconstructies. Het volume van de door Nederlandse SPV's geëmitteerde obligaties nam met 37,5 procent toe tot een totaal van 136,7 miljard euro. In 2005 had ongeveer de helft van de securitisatietransacties betrekking op een 'true sale'. De andere helft had betrekking op synthetische securitisaties.

5.7 Geëmitteerd schuld papier Special Purpose Vehicles (SPV's)

Bron: CBS, Nationale rekeningen, 2005

Niet alle emissies van obligaties door SPV's komen overigens in handen van beleggers. Het komt ook voor dat banken securitisaties aangaan waarbij bedrijfsleningen en woninghypotheken worden gesecuritiseerd, maar waarbij de bank zelf de obligaties opkoopt. Deze securitisaties dienen dan veelal om de liquiditeitspositie van de bank te verbeteren.

Dividendstromen bij holdings en BFI's stijgen fors

Opvallend bij de holdings van financiële instellingen is de sterke stijging van de ontvangen en betaalde dividenden. Vooral de betaalde dividenden stegen met 68 procent enorm als gevolg van de winsten die de banken en verzekeraars de afgelopen jaren hebben behaald.

Opmerkelijk is ook dat voor het tweede achtereenvolgende jaar de niet-bancaire dochters van de Nederlandse banken, waaronder de consumentenkredietinstellingen, zeer actief zijn met betrekking tot kredietverlening. In 2005 stegen de verstrekte langlopende kredieten hier met ruim 20 procent. Deze

kredieten worden vooral gefinancierd door langlopende leningen van de Nederlandse banken.

Net als in 2004 waren de bijzondere financiële instellingen (BFI's) in 2005 erg actief. Deze instellingen beheren veelal deelnemingen, royalty's en filmrechten en vormen vaak belangrijke schakels in de financieringsactiviteiten van de moederondernemingen bij fusies, overnames en schulduitgifte. Daardoor laten ze vooral grote financiële stromen zien met het buitenland. Doordat de kosten in 2005 sterker stegen dan de productie daalde de toegevoegde waarde van de BFI's in 2005 met ongeveer 27 procent. Het betaalde dividend vertoonde in 2005 een sterke stijging ten opzichte van de voorgaande jaren. Dit had vooral te maken met de 'Homeland Investment Act' uit de Verenigde Staten (zie kader 5.c), die ook effect had op de niet-financiële bedrijven. Dit leidde overigens tot hogere dividendontvangsten voor BFI's, aangezien de hoge dividendstroom veelal betrekking had op de winsten van buitenlandse dochters die via de BFI's werden doorgesluist naar Amerikaanse moederondernemingen.

Kader 5.c

Homeland Investment Act

Conform de Amerikaanse belastingwetgeving moeten bedrijven in de Verenigde Staten 35 procent belasting betalen over uit het buitenland ontvangen dividenden. Vanwege deze relatief hoge 'kosten' laten veel Amerikaanse bedrijven de door hun buitenlandse dochtermaatschappijen behaalde winsten in deze dochter zelf zitten (ingehouden winst). In het buitenland behaalde winsten vloeien daarmee niet terug naar de VS, hetgeen volgens menig econoom en politicus niet goed is voor de Amerikaanse economie. Als onderdeel van de bredere American Jobs Creation Act werd in 2004 daarom de Homeland Investment Act (HIA) gecreëerd. Een (tijdelijke) verlaging van de belasting zou zorgen voor een extra toestroom van dividenden uit de buitenlandse dochters, wat een stimulans voor de nationale economie zou betekenen. De aanwending van deze gelden zou leiden tot de bouw van nieuwe productiefaciliteiten en nieuwe onderzoeks- en ontwikkelingsprojecten, en de creatie van nieuwe banen. Dit zonder dat de Amerikaanse belastingbetaler daaraan mee hoefde te betalen. De American Jobs Creation Act, inclusief de HIA, werd door de senaat aangenomen en in oktober 2004 door president Bush bekrachtigd.

De HIA houdt in dat het belastingtarief van 35 procent over de van buitenlandse dochters ontvangen dividenden werd gereduceerd tot een effectieve belasting van 5,25 procent. Bedrijven konden van deze regeling gebruik maken gedurende het desijds lopende boekjaar of het eerstvolgende boekjaar. In de praktijk werd in de meeste gevallen voor het laatste gekozen. Hierdoor is de verwachting dat de effecten van de HIA nog tot in 2006 doorlopen. Een belangrijke randvoorwaarde is wel dat het verlaagde belastingtarief slechts geldt voor (opgepotte) winsten die reeds voor 30 juni 2003 in de boekhouding van buitenlandse dochters voorkwamen.

In 2005 heeft de HIA ook voor de Nederlandse economie een aantal gevolgen gehad. Zo werd in 2005 door niet-financiële vennootschappen en bijzondere financiële instellingen (BFI's) veel meer dividend uitgekeerd aan de moedermaatschappijen in de VS dan in andere jaren. Mede daardoor stegen de totale uitgekeerde winsten aan het buitenland fors.

Zo keerden de niet-financiële vennootschappen 13,8 miljard euro deelnemingsdividend uit aan het buitenland in 2005, tegenover 4,9 miljard euro in 2004. Bij de BFI's was deze stijging zelfs nog groter. In 2004 droegen de Nederlandse BFI's 19,3 miljard euro dividend af aan buitenlandse moederconcerns. In 2005 was dit gestegen tot maar liefst 52,0 miljard euro. Een groot deel hiervan kwam van buitenlandse dochterondernemingen, die via de Nederlandse BFI's dividend aan de VS uitkeerden. Dit leidde aan de ontvangtzijde tot een grotere dividendinstroom in vergelijking met 2004. Per saldo worden de toenames van de uitgekeerde winsten aan het buitenland overigens grotendeels gecompenseerd door een afname van de ingehouden winsten. De HIA zette Amerikaanse bedrijven er immers toe aan (opgepotte) winsten in buitenlandse dochters in één keer uit te laten betalen. De uitgekeerde winsten over 2005 waren daardoor veel hoger dan de daadwerkelijk gemaakte winsten in dat boekjaar, waardoor het verschil, de ingehouden winst, negatief werd.

5.6 Overheid

Overheidstekort neemt af tot 0,3 procent

De herstellende economie had in 2005 zijn weerslag op de overheidsfinanciën. Het overheidstekort (EMU-tekort) over 2005 kwam uit op 0,3 procent van het BBP (oftewel 1,4 miljard euro). Dit is fors lager dan het tekort over 2004 van 1,8 procent. In 2003 overschreed het tekort nog de Europese norm van 3 procent. Het lagere tekort in 2005 was grotendeels het gevolg van fors gestegen belastinginkomsten bij het Rijk. De centrale overheid had dan ook een overschot van 0,1 procent van het BBP. De laatste keer dat de centrale overheid een overschot had, was in 2000. De sociale fondsen hadden een licht tekort van 0,1 procent. De lagere overheden hadden, net als in 2003 en 2004 een relatief hoog tekort. Hun tekort over 2005 bedroeg 0,3 procent. Vooral de gemeenten stonden in de min (1,9 miljard euro) en in mindere mate ook de waterschappen (0,2 miljard euro). De overheidsschuld nam licht toe (zie kader 5.d). De schuld steeg in 2005 met 0,1 procentpunt tot 52,7 procent van het BBP.

Fors hogere belastinginkomsten

De overheid had in 2005 maar liefst 10,4 miljard euro meer inkomsten dan in 2004. De forse stijging komt grotendeels door hogere belastingontvangsten. Het waren voornamelijk de belastingen op inkomen en vermogen die fors stegen. Deze namen met 7,3 miljard euro toe tot 58,5 miljard euro. De opbrengst uit de vennootschapsbelasting nam door gestegen bedrijfswinsten toe met 2,1 miljard euro. Hierbij speelde ook het effect van het 'bankieren bij de staat': de Staat vergoedde op teveel afgedragen winstbelastingen een hogere rente dan bedrijven kregen op hun banktegoeden, zodat bedrijven ervoor kozen geen bezwaar te maken tegen hoge voorlopige aanslagen. De hogere winstgevendheid van de bedrijven vertaalde zich ook in hogere opbrengsten van de dividendbelasting (0,9 miljard euro).

Verder steeg ook de inkomstenbelasting fors met 3,5 miljard euro. Dit komt grotendeels door een afrekening over oude jaren (voornamelijk betrekking hebbende op 2001) met de wettelijke sociale verzekeringsinstellingen ter hoogte van 2,8 miljard euro. Het is een administratieve verschuiving van premies naar belastingen die voor de gehele overheid saldoneutraal verloopt. De belastingen op productie en invoer stegen met 2,9 miljard euro tot 63,9 miljard euro. De btw bracht 1,1 miljard euro meer op, een stijging van 3,2 procent. Daarnaast stegen ook de opbrengsten uit de overdrachtsbelasting en de verbruiksbelastingen op milieugrondslag (door verhoging van tarieven op energie); respectievelijk met 12,1 procent (0,5 miljard euro) en 25,9 procent (0,9 miljard euro). De accijnsopbrengsten maakten een pas op de plaats na de forse stijging in 2004. Ze brachten in 2005 zelfs iets minder op dan het jaar ervoor.

5.8 Inkomsten en uitgaven van de geconsolideerde overheid

	2002	2003	2004*	2005*	Mutatie 2005 t.o.v. 2004
	<i>mld euro</i>				
<i>Inkomsten</i>					
Belastingen	111,3	110,2	113,8	124,1	10,4
Wettelijke sociale verzekeringspremies	61,7	65,8	68,5	66,5	-2,0
Inkomen uit vermogen	9,5	9,1	10,0	11,5	1,5
Verkopen	14,4	15,6	16,3	17,0	0,7
Overige inkomsten	8,7	8,9	9,3	9,2	-0,1
Totaal inkomsten	205,7	209,6	217,9	228,3	10,4
<i>Uitgaven</i>					
Beloning van werknemers	45,6	48,0	49,1	50,2	1,1
Intermediair verbruik	33,1	34,9	34,9	35,8	0,9
Investerings	16,4	17,0	15,6	16,2	0,5
Uitk. sociale verzekering (incl. in natura)	68,4	73,6	76,0	76,3	0,3
Uitk. sociale voorziening (incl. in natura)	15,0	15,6	15,8	16,2	0,4
Betaalde rente	13,0	12,4	12,4	12,1	-0,3
Subsidies	6,9	6,7	6,9	6,3	-0,6
Overige uitgaven	16,5	16,3	16,1	16,8	0,8
Totaal uitgaven	214,9	224,6	226,9	229,8	3,0
Vorderingsaldo	-9,3	-15,0	-8,9	-1,5	7,4
	<i>% BBP</i>				
Totaal inkomsten	44,2	43,9	44,5	45,2	0,7
Totaal uitgaven	46,2	47,1	46,3	45,5	-0,9

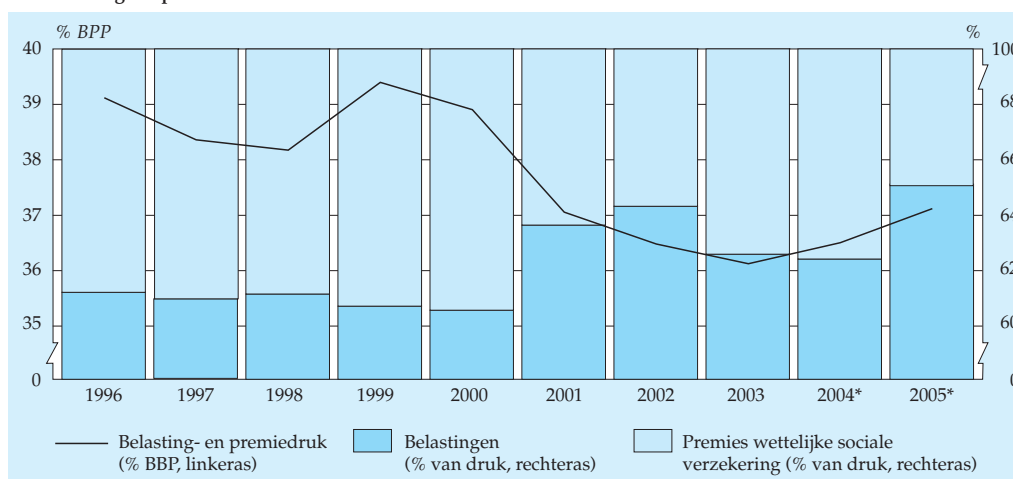
Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005.

De lokale overheden haalden 0,4 miljard euro meer aan belastingen op, een stijging van 4,8 procent ten opzichte van 2004. Deze stijging lag vooral in de OZB en de rioolrechten. Naast belastingen vormen de wettelijke sociale premies een belangrijke inkomstenbron voor de overheid. Deze namen in 2005 met 2,0 miljard euro af tot 66,5 miljard euro. De daling was een gevolg van de hierboven al genoemde afrekening met de sociale fondsen. Zonder deze afrekening zouden de premies met 0,8 miljard euro toegenomen zijn, vooral door een toename van de opbrengsten uit WW-premies. De enige reële daling deed zich voor bij de arbeidsongeschiktheidskas die met 1,4 miljard euro afnam.

Al met al nam de belasting- en premiedruk door de Nederlandse overheid¹⁾ toe tot 37,7 procent van het BBP in 2005, tegen 37,2 procent in 2004, waarmee de druk zich weer op het niveau van 2001 bevond. Vergeleken met tien jaar geleden is de druk door de belastingherziening van 2001 nog steeds bijna 1,5 procentpunt lager.

Ruim 80 procent van de overheidsinkomsten komt uit belastingen en premies. De overige inkomsten bestaan vooral uit verkopen en inkomen uit vermogen. In 2005 brachten zij 2,0 miljard euro extra op. Het Rijk ontving 1,5 miljard euro extra door hogere aardgasbaten, 0,5 miljard euro door de verkoop van defensiemateriaal en 0,2 miljard euro vanwege een hogere winstuitkering van DNB. Het afschaffen van de lesgelden voor 16- en 17-jarigen per 1 augustus 2005 zorgde daarentegen voor 0,2 miljard euro minder aan inkomsten. De lagere overheden haalden 0,2 miljard euro meer binnen uit verkopen, waaronder huuropbrengsten, bouwleges en de reinigingsrechten.

5.9 Belasting- en premiedruk van de Nederlandse overheid

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005.

¹⁾ De belasting- en premiedruk door de Nederlandse overheid wijkt iets af van de belasting- en premiedruk voor Nederland, omdat in de laatste onder meer ook de aan de EU afgedragen belastingen meetellen.

Gematigde stijging uitgaven

De totale uitgaven van de overheid namen met 3,0 miljard euro toe tot 229,8 miljard euro. Als percentage van het BBP daalden de uitgaven echter met 0,8 procentpunt tot 45,5 procent. Over de afgelopen tien jaar was dit percentage alleen in 2000 en 2001 lager. De grootste uitgavencategorie wordt gevormd door de sociale uitkeringen. Zij stegen met 0,6 miljard euro tot 92,5 miljard euro in 2005. De uitkeringen worden onderscheiden in wettelijke sociale uitkeringen of verzekeringen die vanuit de premies bekostigd worden en sociale voorzieningen die betaald worden uit de algemene middelen.

De wettelijke sociale uitkeringen namen met 0,3 miljard euro licht toe en kwamen zo uit op 76,3 miljard euro. De uitkeringen in het kader van de zorg (AWBZ en ZFW) stegen gematigd, met 0,9 miljard euro tot 36,3 miljard euro. De AWBZ-uitgaven namen met 4,0 procent het meest toe. Dit is het laagste stijgingspercentage in jaren. De uitkeringen in het kader van de AWBZ en ZFW zijn sinds 2000 met 44,2 procent gestegen. De uitgaven aan AOW-uitkeringen namen door de vergrijzing met 0,5 miljard euro toe tot 23,4 miljard euro. Bij de uitgaven aan werkloosheidsuitkeringen speelde de gunstige conjuncturele ontwikkeling een rol; de toename bedroeg slechts 0,1 miljard euro. Door nieuwe wetgeving daalden de uitgaven aan arbeidsongeschiktheidsuitkeringen met ruim 1,1 miljard euro tot 8,7 miljard euro. Hierbij speelden ook de herkeuringen een belangrijke rol.

De sociale voorzieningen stegen, met 0,4 miljard euro, meer dan de wettelijke uitkeringen. Door de nieuwe regeling 'Rijksbijdrage tegemoetkoming AOW-gerechtigden' kregen AOW'ers extra koopkrachtcompensatie, wat leidde tot extra uitkeringen ter grootte van 0,3 miljard euro. Door de nieuwe wet op de Kinderopvang kwamen gezinnen in aanmerking voor bijdragen in de kosten van kinderopvang. Deze wet is in plaats gekomen van allerlei gemeentelijke subsidieregelingen. Dit leidde tot een verschuiving van uitgaven van gemeenten naar het Rijk en tot een stijging van de uitgaven aan kinderopvang met 0,2 miljard euro. De in omvang belangrijkste sociale voorzieningen, de algemene bijstand (4,3 miljard euro) en de kinderbijslag (3,2 miljard euro), lieten geen grote ontwikkelingen zien.

De apparaatskosten vormen het tweede grote deel van de uitgaven van de overheid. De laatste tien jaar is hun aandeel in de overheidsuitgaven gestaag toegenomen. In 2005 stegen de lonen en de aankopen van goederen en diensten echter matig. Zij namen samen met 2,0 miljard euro toe tot 86,0 miljard euro, oftewel 37,4 procent van de totale uitgaven.

De overheidsinvesteringen namen met 0,5 miljard euro toe. Bij het Rijk daalden de investeringen door de naderende afronding van de HSL met 0,2 miljard euro, maar de lagere overheden investeerden juist 0,6 miljard euro meer. De overheidsinvesteringen zijn in tien jaar tijd bijna verdubbeld van 9,6 naar 16,2 miljard euro.

De betaalde subsidies daalden met 0,6 miljard euro tot 6,3 miljard euro. Dit is volledig toe te schrijven aan de loonsubsidies die met 0,8 miljard euro daalden. Ook subsidies ten behoeve van onderzoek en ontwikkeling namen af. Hiertegenover stond een extra rijksbijdrage aan energieproducten ter stimulering van duurzame energie van 0,2 miljard euro. Verder stegen de subsidies aan openbaarvervoerbedrijven licht.

Een meevaller bij de uitgaven was de betaalde rente. Deze daalde, geholpen door de lage rentestand, met 0,3 miljard euro tot 12,1 miljard euro. De rentebetalingen bedroegen tien jaar geleden nog ongeveer 10 procent van de overheidsuitgaven; in 2005 was dit aandeel bijna gehalveerd tot 5,2 procent. Ten slotte stegen de overige uitgaven met 0,8 miljard euro. De overdrachten aan de EU namen daarin het meest toe, met 0,5 miljard euro.

Schuldquote stijgt licht

De EMU-schuld is ten opzichte van 2004 met 8,7 miljard euro gestegen tot 266,3 miljard euro. De niet-geconsolideerde overheidsschuld op marktwaarde steeg 9,5 miljard euro tot 302,7 miljard euro. De schuld is voornamelijk gestegen door de uitgifte van staatsobligaties begin 2005. In de tweede helft van het jaar namen de inkomsten van het Rijk toe en bleek de financieringsbehoefte over 2005 kleiner te zijn dan eerder geraamd. Het gevolg was een forse toename van deposito's met 5,0 miljard euro. Bij de centrale overheid namen ook de opgenomen kortlopende kredieten met 2,0 miljard euro toe.

Kader 5.d

Van EMU-saldo naar EMU-schuld

De belangrijkste indicatoren binnen de EU voor de staat van de overheidsfinanciën zijn het EMU-saldo en de EMU-schuld. In het Verdrag van Maastricht en het daaruit voortgekomen Stabiliteits- en Groeipact is vastgelegd dat de lidstaten elk half jaar de gegevens over het overheidssaldo en de -schuld moeten rapporteren aan de Europese Commissie. Hierbij is afgesproken dat een tekort niet meer dan 3 procent van het BBP mag bedragen en dat de schuld niet hoger mag zijn dan 60 procent van het BBP. De Europese richtlijnen stellen daarbij dat de EMU-schuld tegen nominale waarde moet worden geboekt. Indien de normen overschreden worden, en hier geen bijzondere omstandigheden aan ten grondslag liggen, kan de Europese Commissie sancties opleggen.

Nederland had over 2005 een overheidstekort van slechts 1,4 miljard euro (0,3 procent van het BBP). Door de hogere groei van het BBP zou daarom een afname van de EMU-schuldquote verwacht worden. De schuldquote steeg echter van 52,6 procent in 2004 tot 52,7 procent van het BBP in 2005. In nominale termen steeg het met 8,7 miljard naar 266,3 miljard euro.

EMU-saldo en EMU-schuld in mln euro, 2005

I	EMU-tekort	1 430
	Rentevoordeel uit swaps	90
	Vorderingentekort	1 520
II	Netto aankoop van financiële activa, w.v.:	4 590
	Chartaal geld en deposito's	5 472
	Effecten m.u.v. aandelen	4
	Leningen	1 275
	Aandelen	-1 152
	Transitoria	-1 009
III	Transacties in transitorische schulden (-/-)	2 547
IV	Overige mutaties, w.v.:	66
	Agio/ disagio bij plaatsing/ aflossing obligaties	-82
	Herwaardering a.g.v. wisselkoersen (CBL)	210
	Overige herwaarderingen	-62
	Verandering in EMU-schuld	8 723
	EMU-schuld ultimo 2004	257 606
	EMU-schuld ultimo 2005	266 329

Een verandering van de EMU-schuld kan in vier componenten ontleed worden, zoals in de tabel is weergegeven. Ten eerste kan de schuld toenemen als de lopende en de kapitaaluitgaven hoger zijn dan de inkomsten. Er is dan een vorderingentekort dat gefinancierd moet worden. Het EMU-tekort is per definitie gelijk aan het vorderingentekort minus het rentevoordeel uit swaps. Deze renteswaps komen sinds 2001 bij de overheid voor. Het Rijk ruilt daarbij leningen met een vaste lange rente tegen een variabele korte rente. De laatste vijf jaren is steeds een voordeel behaald van circa 0,1 miljard euro. Het EMU-tekort is daardoor steeds iets lager geweest dan het vorderingentekort.

Ten tweede kan de schuld ook stijgen doordat de aankoop van financiële activa gefinancierd moet worden. Dit was bijvoorbeeld in 2005 het geval met de aankoop van de transporttak van de Gasunie, waarmee een transactiebedrag van 2,8 miljard euro was gemoeid. Verder zijn er in het begin van 2005 staatsobligaties uitgegeven om aan de financieringsbehoefte van het Rijk te voldoen. Door het aantrekken van de economie heeft de overheid vanaf de tweede helft van 2005 extra inkomsten uit onder meer belastingen gehad. Achteraf bleek de financieringsbehoefte dus minder groot. De opbrengst van de teveel geëmitteerde schuldtitels kwam zodoende terecht in de staatskas (zie regel II, chartaal geld en deposito's). Anderzijds werkt verkoop van financiële activa schuldverlagend, zoals de verkoop van de aandelen KPN en TNT door het Rijk in 2005.

Een derde component wordt gevormd door de veranderingen in handelskredieten en transitorische schulden, die niet in de EMU-schuld worden meegeteld. Deze transacties, die betrekking hebben op een ander boekjaar maar waarvoor al betalingen zijn ontvangen, mogen geen invloed hebben op de EMU-schuld. Zulke transacties hebben echter al wel een effect op de kas gehad (regel II). In regel III wordt daarom gecorrigeerd voor deze posten.

De vierde component (regel IV) is een correctie voor de waarderingsgrondslag. Dit bevat bijvoorbeeld het agio/disagio-verschil bij emissie en aflossing van obligaties, wisselkoerseffecten bij schuldtitels genoteerd in vreemde valuta (bijvoorbeeld bij cross border lease door waterschappen) en overige herwaarderingen, zoals het afschrijven van niet-inbare leningen.

Een EMU-tekort of -overschot hoeft dus niet direct een evenredige stijging of daling van de EMU-schuld te betekenen. Hoewel beide een duidelijke relatie hebben, zijn meer factoren van invloed die ervoor kunnen zorgen dat de ontwikkelingen van de twee variabelen van elkaar verschillen.

Door gunstige marktontwikkelingen is de waarde van het aandelenbezit van de centrale overheid met 5,8 miljard euro toegenomen. Per saldo verkocht de overheid echter aandelen. De trend van de laatste jaren werd daarmee doorgezet. De Nederlandse Staat heeft in 2005 onder meer het staatsbelang in KPN verder teruggebracht en daarvoor 2,4 miljard euro ontvangen. Ook verkocht de staat aandelen TNT ter waarde van 0,9 miljard euro. Anderzijds heeft de Staat in 2005 de transporttak van de Nederlandse Gasunie overgenomen (ter waarde van 2,8 miljard euro). Dit is conform het Nederlandse energiebeleid om de energienetwerken in overheidshanden te houden, of te krijgen.

De lagere overheden financierden hun uitgaven deels via langlopende leningen. Deze namen met 1,7 miljard euro fors toe. De verstrekte langlopende leningen namen met 1,1 miljard euro af. Dit is het gevolg van aflossing door woningcorporaties van bij gemeenten opgenomen leningen. Verder verkochten de lagere overheden per saldo 0,5 miljard euro aan aandelen.

5.10 Vorderingen en schulden van de overheid (niet-geconsolideerd), stand 31 december

	2002	2003	2004*	2005*	Mutatie 2005 t.o.v. 2004
<i>mld euro</i>					
<i>Vorderingen</i>					
Aandelen en overige deelnemingen	42,6	42,5	42,8	48,5	5,7
Kredieten	50,5	49,7	48,4	49,6	1,3
Overige vorderingen	47,7	54,6	53,7	58,3	4,7
Totaal vorderingen	140,9	146,8	144,8	156,4	11,6
<i>Schulden</i>					
Kortlopende waardepapieren	16,0	20,2	17,7	17,9	0,2
Obligaties	185,5	193,2	210,6	216,3	5,7
Kredieten	68,0	68,3	64,9	68,4	3,6
Overige schulden	33,7	37,9	36,0	34,3	-1,8
Totaal schulden	303,2	319,7	329,2	336,9	7,7
Financieel vermogen	-162,3	-172,9	-184,4	-180,5	3,9

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005.

5.7 Buitenland

In 2005 verslechterde het vorderingensaldo met het buitenland. Het saldo bedroeg dit jaar 34,4 miljard euro en lag daarmee 6,8 miljard euro lager dan in 2004. De verslechtering is voornamelijk veroorzaakt door een forse daling van 9,4 miljard euro van het saldo van de primaire inkomens. Ook de saldi van de inkomens- en de kapitaaloverdrachten namen echter beide met ongeveer 0,5 miljard euro af. Deze ontwikkelingen zorgden ervoor dat de verbetering van het uitvoeroverschot van 3,7 miljard euro ruimschoots teniet werd gedaan.

Toename van het uitvoeroverschot

Na een kleine daling in 2003 is het uitvoeroverschot voor het tweede achtereenvolgende jaar flink gestegen. In 2004 nam het saldo met 5,3 miljard euro toe en in 2005 met 3,7 miljard euro.

5.11 Lopende transacties van Nederland met het buitenland

	2002	2003	2004*	2005*	Mutatie 2005 t.o.v. 2004
	<i>mld euro</i>				
Uitvoer door Nederland (op fob basis)	298,5	300,5	325,7	353,6	27,9
Invoer door Nederland (op fob basis)	268,1	270,5	290,5	314,6	24,2
Uitvoeroverschot van Nederland	30,3	30,0	35,2	39,0	3,7
Ontvangsten van Nederland	104,7	102,4	130,7	129,0	-1,7
Ontvangen primaire inkomens	99,4	96,4	124,0	121,7	-2,3
Rente	48,8	45,9	48,9	53,4	4,5
Dividenden	37,0	44,3	52,0	76,8	24,9
Ingehouden winsten t.g.v. buitenlandse concernonderdelen	12,0	4,7	21,9	-9,7	-31,6
Overige primaire inkomens	1,6	1,4	1,3	1,2	-0,1
Ontvangen secundaire inkomens	5,3	6,1	6,7	7,2	0,6
Betalingen van Nederland	106,8	103,2	123,6	131,8	8,2
Betaalde primaire inkomens	95,1	90,9	110,1	117,2	7,1
Rente	51,6	49,2	51,8	57,8	6,1
Dividenden	20,9	30,6	32,9	76,1	43,2
Ingehouden winsten t.g.v. buitenlandse concernonderdelen	19,1	7,3	21,4	-21,1	-42,5
Overige primaire inkomens	3,6	3,8	4,0	4,4	0,4
Betaalde secundaire inkomens	11,7	12,3	13,5	14,6	1,1
Saldo lopende transacties	28,2	29,2	42,3	36,2	-6,2
Kapitaaloverdrachten (ontvangsten)	1,5	1,4	1,4	1,6	0,1
Kapitaaloverdrachten (uitgaven)	2,4	2,4	2,6	3,3	0,7
Vorderingensaldo	27,3	28,2	41,2	34,4	-6,8

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005.

Dit komt vooral door een sterke stijging van de uitvoer. De groei van het uitvoeroverschot geeft duidelijk de voortzetting weer van het herstel van de Nederlandse economie en de groei van de wereldhandel.

Saldo primaire inkomens daalt weer

Het saldo van de primaire inkomens, waartoe onder meer inkomen uit arbeid, rente, dividend en ingehouden winsten behoren, daalde in 2005 met 9,4 miljard euro. De door Nederland ontvangen primaire inkomens daalden in 2005 in totaal met ruim 2 miljard euro, terwijl de aan het buitenland betaalde primaire inkomens met meer dan 7 miljard euro stegen. Desondanks lag het saldo op het niveau van 2003. De totalen voor zowel de ontvangen als de betaalde primaire inkomens lagen met ongeveer 26 miljard euro wel aanzienlijk hoger.

De daling van het door Nederland ontvangen primaire inkomen werd nagenoeg geheel veroorzaakt door een sterke daling van de door Nederlandse bedrijven ontvangen ingehouden winsten van buitenlandse concernonderdelen. Ingehouden winsten weerspiegelen dat deel van de winst van buitenlandse dochters dat niet als dividend aan de moederonderneming wordt uitgekeerd, maar dat in de dochteronderneming zelf blijft zitten. De daling van deze post bedroeg 31,6 miljard euro, waardoor het totaal van de ingehouden winsten in 2005 uitkwam op bijna -10 miljard euro. Dit was niet het gevolg van slecht presterende buitenlandse dochters van Nederlandse bedrijven, maar kwam door de winstuitkeringen van een aantal grote Nederlandse bedrijven door hun buitenlandse dochters. Het door Nederland ontvangen dividend steeg met 24,9 miljard euro tot 76,8 miljard euro. Het negatieve effect van de ingehouden winsten werd dus gecompenseerd door de sterk gestegen dividendontvangsten. Daarnaast werd het negatieve effect gecompenseerd door een stijging van de ontvangen rente met 4,5 miljard euro.

Ook de door Nederland aan het buitenland betaalde rente liet in 2005 een stijging zien. De rente steeg met 6,1 miljard euro, van 51,8 miljard euro in 2004 naar 57,8 miljard euro in 2005. De voornaamste verklaringen voor de stijging in 2005 zijn een toename van het aantal uitstaande leningen en de stijging van de rentetarieven, vooral die in de VS. Daarnaast steeg ook de winstgevendheid van Nederlandse bedrijven in buitenlandse handen licht. De betaalde dividenden stegen met 43,2 miljard euro, maar de ingehouden winsten namen met 42,5 miljard euro af. Ook hier gold dat Nederlandse bedrijven dividend uitbetaalden over de winsten van de afgelopen jaren, wat ten laste ging van de ingehouden winst. De hoge dividenduitkering aan het buitenland werd vooral veroorzaakt door de 'Homeland Investment Act' (zie kader 5.c).

Financiële stromen en extern vermogen gestegen

In 2005 is de omvang van de financiële stromen met het buitenland, na het relatief lage niveau van 2004, weer flink toegenomen. De verandering in de vorderingen op het buitenland als gevolg van het financiële verkeer nam met 49,2 miljard euro toe tot 209,3 miljard euro, terwijl de transacties aan de schuldenzijde met 55,7 miljard euro toenamen tot een niveau van 177,2 miljard euro. In tegenstelling tot voorgaande jaren, toen de grote stijging in de waarde van financiële transacties veroorzaakt werd door BFI's, waren in 2005 vooral de

5.12 Financiële transacties en posities van Nederland met het buitenland, ultimo 2005

	2002	2003	2004*	2005*	Mutatie 2005 t.o.v. 2004
	<i>mld euro</i>				
Verandering van vorderingen (+)	178,4	225,5	160,1	209,3	49,2
waarvan					
Deposito's	27,9	54,9	26,0	41,6	15,5
Aandelen en overige deelnemingen	32,7	94,4	75,0	71,5	-3,5
Obligaties	60,3	37,6	45,7	51,0	5,3
Kortlopende waardepapieren	0,7	3,7	7,6	0,6	-7,0
Kredieten	57,6	36,4	6,4	42,7	36,3
Overige vorderingen	-0,7	-1,6	-0,7	2,0	2,6
Verandering van schulden (-)	151,8	195,6	121,5	177,2	55,7
waarvan					
Deposito's	51,1	24,1	63,0	20,6	-42,4
Aandelen en overige deelnemingen	-3,5	36,8	6,7	26,9	20,2
Obligaties	59,9	84,1	56,5	69,5	13,0
Kortlopende waardepapieren	16,6	-0,3	-1,5	-8,0	-6,5
Kredieten	36,6	45,3	-4,4	74,5	78,9
Overige schulden	-9,0	1,3	2,3	-5,7	-8,0
Verandering in financieel vermogen	26,6	29,9	38,5	32,1	-6,4
Statistisch verschil	-0,6	1,7	-2,6	-2,3	0,3
Eindbalansen met buitenland:					
Vorderingen (+)	2 349,0	2 557,2	2 728,0	3 039,9	311,8
waarvan					
Deposito's	286,4	321,9	338,0	390,7	52,7
Aandelen en overige deelnemingen	919,9	1 033,8	1 126,3	1 259,6	133,3
Obligaties	365,3	397,2	451,7	516,7	65,0
Kortlopende waardepapieren	5,4	8,6	16,0	17,1	1,1
Kredieten	722,5	739,2	734,9	789,4	54,5
Overige vorderingen	49,5	56,5	61,1	66,3	5,2
Schulden (-)	2 353,1	2 485,4	2 592,7	2 893,8	301,1
waarvan					
Deposito's	385,7	390,9	444,5	482,3	37,8
Aandelen en overige deelnemingen	846,0	887,4	885,0	1 005,0	120,0
Obligaties	639,5	680,7	738,4	805,1	66,7
Kortlopende waardepapieren	43,5	43,2	41,7	33,7	-8,0
Kredieten	397,7	437,2	425,1	506,4	81,4
Overige schulden	40,7	43,7	58,0	61,2	3,2
Financieel vermogen	-4,1	71,8	135,3	146,0	10,7

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2005.

niet-financiële vennootschappen verantwoordelijk voor deze stijging. Vooral de reeds genoemde herstructurering van Shell (zie paragraaf 5.2) drukte een belangrijke stempel op de cijfers. Door de uitgifte van nieuwe aandelen Royal Dutch Shell trad een forse kapitaalinstroom op van 73 miljard euro. Royal Dutch Shell heeft hiermee een vordering gekregen op de Britse tak voor ongeveer dezelfde waarde. Deze structuurwijziging had voor het saldo van de gehele Nederlandse betalingsbalans vrijwel geen gevolgen.

Het externe vermogenssaldo van Nederland is, door het positieve saldo van de financiële transacties, eind 2005 uitgekomen op 146,0 miljard euro, wat een voortzetting is van de trend die in 2000 is ingezet. Het extern vermogen had begin 2000 nog een negatieve waarde van ongeveer 68,7 miljard euro, maar heeft zich de afgelopen vijf jaar sterk verbeterd. Sinds 2003 is het externe vermogenssaldo positief.

De grote positieve herwaarderingen van effecten als gevolg van de aangetrokken aandelenbeurzen in vooral Nederland en de rest van Europa, hebben per saldo een drukkend effect gehad op het extern vermogenssaldo van Nederland. Het totale buitenlandse bezit van Nederlandse aandelen is door de herwaarderingen sneller gestegen dan het Nederlands bezit van buitenlandse aandelen. Hierdoor is de schuld van Nederland relatief harder toegenomen. Hoewel het saldo van de overige mutaties in 2005 een negatief effect had op de ontwikkeling van het externe vermogen, is het, door het positieve saldo van de financiële transacties, toch nog gestegen met 10,7 miljard euro.

5.8 *Een vergelijking van de Europese monetaire unie en de Verenigde Staten*

Het monetaire en economische beleid van de Verenigde Staten (VS) en de Economische en Monetaire Unie (EMU) komt in de financiële media regelmatig aan de orde. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om berichten over de overheidsstekorten in de VS, de oplopende Amerikaanse staatsschuld²⁾ of het mogelijke einde van de EMU doordat de Europese landen zich niet aan het Stabiliteits- en Groeipact houden. In dit pact is afgesproken dat de deelnemende landen een begrotingstekort van maximaal 3 procent van het bruto binnenlands product (BBP) mogen hebben, er op lange termijn een structureel begrotingsevenwicht moet zijn en de lidstaten er naar moeten streven om de staatsschuld terug te dringen tot minder dan 60 procent van het BBP. De Amerikaanse en Europese economieën zijn de twee belangrijkste van de wereld met een aandeel in de wereldeconomie van 20,9 procent voor de VS en 15,3 procent voor de EMU³⁾. In de Amerikaanse en Europese monetaire unies wordt een centraal monetair beleid gevoerd.

²⁾ Hieronder wordt verstaan de totale geldschuld van een overheid (=overheidsschuld).

³⁾ Bron: www.ecb.int.

Het fiscale beleid verschilt echter. De VS kennen een federaal fiscaal beleid, de EMU daarentegen heeft een decentraal fiscaal beleid. In dit artikel worden deze twee soorten beleid met elkaar vergeleken. Allereerst worden de grote lijnen van beide beleidsvormen kort besproken. Vervolgens wordt ingegaan op de verschillen tussen de VS en de EMU op het gebied van rentes, overheidstekorten, staatsschuld en de handelsbalans.

Fiscaal beleid

Het fiscale beleid in de VS wordt op federaal niveau bepaald en uitgevoerd. De individuele staten hebben hierdoor, in vergelijking met de EMU, beperkte mogelijkheden om zelf de belastingen te verhogen of te verlagen. Wanneer een staat zich in een periode van laagconjunctuur bevindt, zal de belastingafdracht van deze staat aan Washington evenredig afnemen met de afname van zijn BBP. Bovendien vloeit er extra overheidsgeld uit Washington naar die staat om de lokale economie een impuls te geven. Deze compensatie van de federale overheid aan de betreffende staat is gelijk aan 40 procent van de afname in het BBP van die staat. Ter illustratie wordt een mogelijke recessie van staat X besproken. Door een forse recessie krimpt het BBP van staat X met 10 procent. Vanwege deze economische teruggang hoeft staat X 10 procent minder belasting af te dragen aan de federale overheid. Bovendien ontvangt staat X 4 procent van zijn BBP van de federale overheid om de economie een extra impuls te geven⁴⁾.

In de EMU wordt het fiscale beleid door elk individueel land zelf bepaald. Hierdoor kunnen de landen direct reageren op conjuncturele veranderingen. Het Europese land draagt zelf vrijwel alle directe kosten (zoals een toename van het overheidstekort) voor het geven van een economische impuls, terwijl in de VS de kosten worden verdeeld over alle staten. Bovendien moeten de Europese landen zich houden aan het Stabiliteits- en Groeipact, waardoor het begrotingstekort niet boven de 3 procent mag uitkomen. Dit beperkt in zekere mate de mogelijkheden om de geaggregeerde vraag te stimuleren. Ook hebben de EMU-landen afgesproken dat de staatsschuld als percentage van het BBP niet meer dan 60 procent mag bedragen. Wanneer een land hier niet aan voldoet, moet het er wel naar streven hier in de toekomst aan te voldoen.

Het toetreden van de EMU-landen tot de monetaire unie had een aantal belangrijke gevolgen voor de invloed van een overheidstekort op de rente en wisselkoers. Wanneer deze landen voor de toetreding een hoog overheidstekort lieten zien, werden deze landen gestraft via de automatische mechanismen voor hoge tekorten. Als gevolg van het tekort zou de eigen valuta in waarde dalen en de rentevoet op overheidsobligaties stijgen. Na de toetreding is dit mechanisme vrijwel geheel weggefallen. Een land binnen een monetaire unie met een hoog overheidstekort zal door de gemeenschappelijke munt geen waardevermindering van de munteenheid zien ten opzichte van de eurolanden. Ten opzichte van de landen buiten de unie zal een relatief kleine waardevermindering van de

⁴⁾ Feldstein, M. (2005), *The euro and the Stability Pact*.

gemeenschappelijke munt optreden door de geringe omvang van het tekort van het individuele land binnen de totale EMU. Ook het effect op de rente is kleiner dan voor de unie het geval was. Alleen als het vertrouwen in een land afneemt met betrekking tot het aflossen van de staatsschuld, zal het renteverschil nog stijgen ten opzichte van de partners in de monetaire unie.

Rentevoet overheidsobligaties

De toetreding had ook andere gevolgen. Het fiscale en monetaire beleid dat een individuele overheid voert, is nauwelijks meer terug te vinden in de rente op overheidsobligaties. Door de gemeenschappelijke munt is het wisselkoersrisico ten opzichte van de eurolanden verdwenen en voor elke overheidsobligatie in de EMU gelijk. Hierdoor zijn de renteverschillen tussen de EMU-landen sinds de oprichting erg klein geworden. Hoewel de renteverschillen in de EMU aanzienlijk kleiner zijn in vergelijking met de periode vóór de oprichting, zijn er nog steeds renteverschillen. Dit komt niet alleen door de verschillen tussen de grootte van de staatslening en de verhandelbaarheid, maar ook door de opgebouwde reputatie op de financiële markten in het verleden. Een land met een hoge staatsschuld en hoge overheidstekorten betaalt over het algemeen een hogere rente dan een land met een lage staatsschuld en een evenwicht in de begroting.

5.13 Rente overheidsobligaties ^{1) 2)}

	2003	2004	2005
Eurozone	4,16	4,14	3,44
België	4,15	4,06	3,37
Duitsland	4,07	4,04	3,35
Finland	4,14	4,11	3,35
Frankrijk	4,13	4,10	3,41
Griekenland	4,27	4,26	3,59
Ierland	4,13	4,06	3,32
Italië	4,30	4,26	3,56
Luxemburg	3,32	2,84	2,41
Nederland	4,12	4,10	3,37
Oostenrijk	4,15	4,15	3,39
Portugal	4,18	4,14	3,44
Spanje	4,13	4,10	3,39
VS	4,02	4,27	4,29

¹⁾ De vetgedrukte getallen geven aan dat deze rentetarieven hoger zijn dan het EMU-gemiddelde.

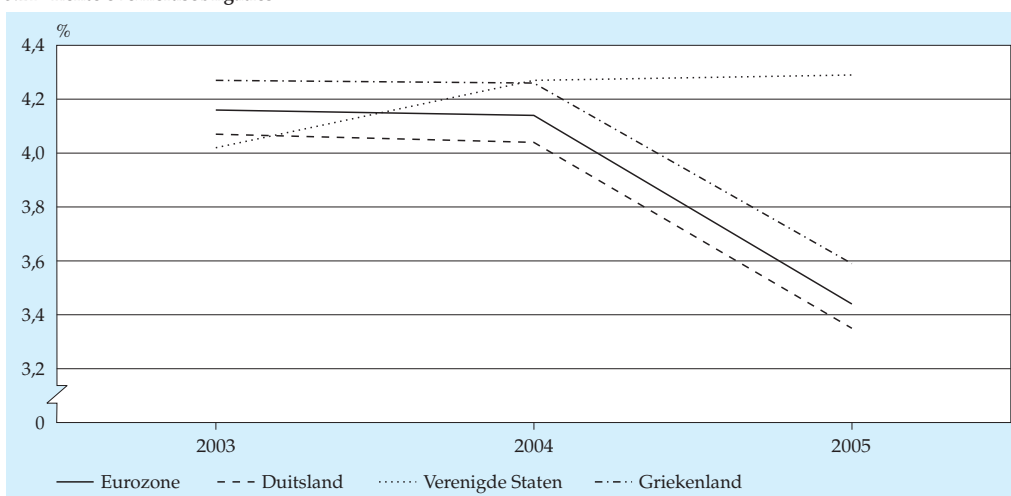
²⁾ Kapitaalmarktrente op staatsleningen met een looptijd van (meestal) tien jaar. De percentages zijn gemiddelden van dagrentes.

Bron: OESO, Main Economic Indicators, juni 2006.

Uit tabel 5.13 blijkt dat twee EMU-landen (Griekenland en Italië) over de periode 2003 tot en met 2005 een hogere rente betaalden over hun overheidsobligaties dan het EMU-gemiddelde. Dit is voor een deel te verklaren door de relatief hoge overheidstekorten en staatsschuld van deze twee landen. Andere landen (België, Duitsland, Finland, Frankrijk, Luxemburg, Nederland en Spanje) betaalden structureel een rente die lager is dan het gemiddelde. Het

verloop van de rentetarieven in de zone vertoont onderling erg grote overeenkomsten, die ook duidelijk te zien zijn in grafiek 5.14. De overeenkomsten zijn te verklaren door de gemeenschappelijke munt. Griekenland betaalt een iets hogere rente dan het gemiddelde en Duitsland een lagere rente. Verder valt op dat het renteschil tussen de VS en de EMU vanaf 2004 toegenomen is. Een mogelijke oorzaak van de rentestijging in de VS ten opzichte van de EMU-rente is de toename van het handelstekort van de VS in deze periode.

5.14 Rente overheidsobligaties

Bron: OESO, Main Economic Indicators, 2006.

Doordat er binnen de EMU relatief weinig kosten verbonden zijn aan het hebben van een hoog overheidstekort, is er voor een land mogelijk een motief om hiervan te profiteren. Een overheid kan kiezen voor een hoog overheidstekort in de wetenschap dat de valuta ten opzichte van de eurolanden niet daalt en de rente nauwelijks stijgt. In feite kan een overheid op deze manier goedkoop geld lenen op voorwaarde dat de andere landen zich wel grotendeels aan de begrotingsregels houden. Landen die een overschot boeken, worden niet of nauwelijks beloond voor het hebben van een overschot. Deze landen betalen indirect voor de overheidstekorten van andere eurolanden door een daling van de wisselkoers ten opzichte van de landen buiten de EMU en een iets hogere gemiddelde rente op overheidsobligaties in de EMU.

Overheidstekorten

In het Stabiliteits- en Groeipact is afgesproken dat de overheidstekorten van de deelnemende eurolanden niet meer dan 3 procent van het BBP mogen bedragen. Alleen gedurende een zware recessie zijn grotere tekorten toegestaan. Bovendien is er in het pact afgesproken dat de begroting op de lange termijn structureel minimaal in evenwicht moet zijn. De gedachte hierachter is dat een land tijdens een economische recessie voldoende ruimte heeft om het begrotingstekort op te laten lopen zonder de EMU-norm te overschrijden.

Van 1996 tot en met 2001 was het overheidstekort van de VS kleiner (of het overheidsoverschot groter) in vergelijking met het eurogebied. In de periode 2002 tot en met 2005 was dat omgekeerd. In plaats van de overschotten gedurende de laatste jaren van de regering Clinton, hebben de VS in de regeringsperiode van Bush overheidstekorten. Deze tekorten zijn bovendien groter dan de geaggregeerde tekorten van de eurolanden. Hoewel het tekort van de EMU op geaggregeerd niveau lager was in deze periode, hadden een aantal afzonderlijke landen een hoger tekort dan de VS. In 2005 gold dit voor Griekenland, Italië en Portugal.

5.15 Overheidssaldo als percentage van het BBP¹⁾

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
België	-0,4	0,2	0,6	0,0	0,1	0,0	0,1
Duitsland	-1,5	0,3	-2,9	-3,7	-4,0	-3,7	-3,3
Finland	2,2	7,1	5,2	4,1	2,5	2,3	2,6
Frankrijk	-1,8	-1,4	-1,6	-3,2	-4,2	-3,7	-2,9
Griekenland	-1,8	-4,1	-6,1	-4,9	-5,8	-6,9	-4,5
Ierland	2,4	4,4	0,8	-0,4	0,2	1,5	1,0
Italië	-1,7	-0,6	-3,2	-2,9	-3,4	-3,4	-4,1
Luxemburg	3,5	6,0	6,1	2,0	0,2	-1,1	-1,9
Nederland	-0,9	0,4	2,0	-2,0	-3,1	-1,9	-0,3
Oostenrijk	-2,3	-1,5	0,1	-0,5	-1,5	-1,1	-1,5
Portugal	-2,8	-2,8	-4,2	-2,9	-2,9	-3,2	-6,0
Spanje	-1,2	-0,9	-0,5	-0,3	0,0	-0,1	1,1
Eurozone	-1,3	0,2	-1,9	-2,6	-3,1	-2,8	-2,4
VS	0,7	1,6	-0,4	-3,8	-5,0	-4,7	-3,8

¹⁾ Vetgedrukte percentages geven aan dat het overheidstekort van een EMU-land 3 procent of meer bedraagt.

Bron: CBS, Eurostat, ECB.

Een land dat in de jaren negentig wilde toetreden tot de EMU moest aan een aantal voorwaarden voldoen. Er is onder andere afgesproken dat het begrotingstekort niet meer dan 3 procent van het BBP mag bedragen. In 1996 voldeden alleen Ierland, Nederland en Luxemburg hieraan, waarbij opgemerkt dient te worden dat Luxemburg geen eigen monetair beleid voerde. In 1999 voldeden alle toetredende landen aan de begrotingsnorm en op geaggregeerd niveau was er in 2000 zelfs een overschot van 0,2 procent. Griekenland is pas in 2001 toegetreden omdat het land meer tijd nodig had om aan alle criteria te voldoen. Hoewel het land in 2001 met de toenmalige cijfers aan de criteria voldeed, is achteraf gebleken dat de tekorten hoger waren dan opgegeven. In 2000 had Griekenland een tekort van 4,1 procent en in 2001 een tekort van maar liefst 6,1 procent. Op basis van deze cijfers voldeed Griekenland niet aan de criteria.

In 2001 vertoonden ook Italië en Portugal een hoger tekort dan 3 procent. Dit waren de eerste landen binnen de EMU die de regels overtraden. Het overtreden van de normen heeft niet tot consequenties geleid voor deze twee landen. In 2002 hadden drie landen een begrotingstekort dat meer dan 3 procent van het BBP bedroeg, namelijk Duitsland, Frankrijk en Griekenland. Het interessante hieraan was dat Duitsland juist één van de initiatiefnemers was van de begrotingsregel van 3 procent. Wel dient opgemerkt te worden dat de werkloosheid in Duitsland erg hoog was en dat het herstel van de economie maar moeilijk op gang wilde komen. In 2003 overschreden vijf van de twaalf eurolanden de begrotingsnorm. Griekenland viel op met een tekort van 5,8 procent. Griekenland had daarmee een tekort dat bijna twee keer hoger was dan toegestaan volgens het Stabiliteits- en Groei-pact. Voor Duitsland en Frankrijk gold dat het tekort wederom toegenomen was en dus nog steeds boven de norm lag. Italië en Nederland haalden in 2003 de norm van 3 procent ook niet.

In 2004, het jaar van de Olympische spelen in Athene, was het begrotingstekort van Griekenland wederom opgelopen, tot 6,9 procent van het BBP. De tekorten van Duitsland en Frankrijk waren afgenomen, maar bevonden zich nog altijd boven de EMU-norm. Ook Italië en Portugal overschreden de EMU-norm. Nederland had zijn tekort in 2004 weten terug te dringen tot 1,8 procent en voldeed daarmee weer aan de criteria. In 2005 voldeed Frankrijk weer aan de begrotingsnormen en ook Duitsland liet voor het tweede achtereenvolgende jaar een afname van zijn overheidstekort zien. Met een tekort van 3,3 procent zat Duitsland slechts 0,3 procentpunt boven de gestelde limiet. Griekenland liet in 2005 een daling van het tekort zien ten opzichte van 2004. Hoewel het tekort afgenomen was, voldeed het met 4,5 procent nog steeds niet aan de gestelde criteria. Portugal boekte veruit het grootste overheidstekort in 2005. Met een tekort van maar liefst 6 procent overschreed Portugal de norm met 3 procentpunt. Hiermee was het tekort van Portugal in één jaar tijd bijna verdubbeld.

Het lijkt erop dat ondanks de gemaakte afspraken in het Stabiliteits- en Groei-pact de regels regelmatig overtreden worden. Griekenland heeft sinds zijn toetreding feitelijk nog nooit aan de norm voldaan. Portugal voldeed in de beginjaren van de EMU wel aan de normen, maar had in 2004 en 2005 een te hoog tekort. Duitsland heeft de afgelopen jaren een te hoog tekort laten zien en kampt nog steeds met een hoge werkloosheid. Wel is het tekort van Duitsland in 2004 en 2005 afgenomen en voldoet Duitsland bijna weer aan de criteria. Verder liet Italië duidelijk stijgende overheidstekorten zien. Frankrijk en Nederland hebben ook een overheidstekort gehad, maar hebben deze ook binnen korte tijd afgebouwd om aan de norm te voldoen. Samenvattend kan er geconcludeerd worden dat de overheidstekorten vijf jaar na de oprichting van de EMU gemiddeld hoger zijn dan in de, economische voorspoedige, laatste jaren voor de oprichting. Wanneer meer landen het tekort laten oplopen, komt de stabiliteit van de EMU mogelijk in gevaar. Dit heeft consequenties voor de rentestand.

Staatsschuld

De Amerikaanse staatsschuld wordt vaak als onverantwoord hoog bestempeld. De VS blijven geld lenen van het buitenland en zouden daardoor een enorme staatsschuld hebben opgebouwd. Om een indruk te krijgen van de Amerikaanse staatsschuld, wordt deze vergeleken met de EMU-landen. Ook wordt bekeken in hoeverre de EMU-landen zich aan de norm houden die stelt dat de staatsschuld maximaal 60 procent van het BBP mag bedragen. Indien een land hier niet aan voldoet, moet het er in ieder geval naar streven hier in de toekomst wel aan te voldoen.

5.16 Staatsschuld als percentage van het BBP¹⁾

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Eurozone	72,7	69,6	69,3	68,1	69,3	69,8	70,7
België	114,8	109,1	108,0	103,2	98,5	94,7	93,3
Duitsland	61,2	60,2	59,6	60,3	63,8	65,5	67,7
Griekenland	105,2	114,0	114,4	110,7	107,8	108,5	107,5
Spanje	63,1	61,1	56,3	52,5	48,9	46,4	43,2
Frankrijk	58,5	56,8	56,8	58,2	62,4	64,4	66,8
Ierland	48,6	38,3	35,9	32,1	31,1	29,4	27,6
Italië	115,5	111,2	110,9	105,5	104,2	103,8	106,4
Luxemburg	5,9	5,5	6,7	6,5	6,3	6,6	6,2
Nederland	61,1	53,8	50,7	50,5	52,0	52,6	52,7
Oostenrijk	67,5	67,0	67,0	66,0	64,4	63,6	62,9
Portugal	54,3	53,3	53,6	55,5	57,0	58,7	63,9
Finland	47,0	44,6	43,6	41,3	44,3	44,3	41,1
VS	64,1	58,2	57,9	60,2	62,5	63,4	.

¹⁾ Vetgedrukte percentages geven aan dat een EMU-land een staatsschuld heeft die groter is dan de toegestane 60 procent van het BBP.

Bron: CBS, Eurostat.

De Amerikaanse staatsschuld bedroeg in 2004 63,4 procent van het BBP. Dit percentage is lager dan de opgetelde staatsschuld van de eurolanden die in dat jaar 69,8 procent bedroeg. Bovendien hebben België, Duitsland, Griekenland, Frankrijk, Italië en Oostenrijk een hogere staatsschuld als percentage van het BBP dan de VS. Hoewel de staatsschuld van de VS in dollars erg hoog lijkt, is het in verhouding tot de omvang van de economie niet bijzonder hoog. Bovendien is de schuldverhouding in 2004 lager dan in 1999. De staatsschuld van de VS is dus relatief afgenomen. Deze afname is gerealiseerd door een economische groei die groter was dan de toename van de staatsschuld. Per hoofd van de bevolking is de Amerikaanse staatsschuld wel aanzienlijk hoger dan de EMU-staatsschuld. In 2004 bedroeg de Amerikaanse staatsschuld 25 184 dollar per inwoner. De geaggregeerde Europese staatsschuld per inwoner bedroeg in deze periode 14 332 dollar⁵⁾.

⁵⁾ EMU-staatsschuld, omgerekend naar 2004-dollars.

Hier staat tegenover dat het BBP per hoofd van de bevolking in de VS aanzienlijk hoger is in vergelijking met de EMU (43 163 dollar in de VS en 30 351 dollar in de EMU)⁶⁾ en dat er verschillen tussen de individuele EMU-landen bestaan.

In het Stabiliteits- en Groeipact is afgesproken dat de deelnemende landen moeten streven naar een staatsschuldquote die lager is dan 60 procent van het BBP. Deze afspraak is echter niet strikt geformuleerd. Landen hoeven er slechts naar te streven om het tekort voldoende af te laten nemen richting 60 procent van het BBP. Deze soepele interpretatie heeft het mogelijk gemaakt dat ook landen met een hoge schuldquote konden toetreden tot de EMU. In 1999 voldeden 7 landen (Griekenland meegerekend) niet aan dit criterium. In 2005 bestond deze groep wederom uit zeven landen, hoewel de samenstelling veranderd was. Opvallend is dat een aantal landen een afname gerealiseerd hebben in de schuldquote en anderen juist een toename. België, Spanje, Ierland, Italië, Nederland, Oostenrijk en Finland zijn er in geslaagd om een afname van de schuldquote te realiseren in de afgelopen zes jaar. Duitsland, Griekenland, Frankrijk, Luxemburg en Portugal laten in deze periode een stijging van de staatsschuld zien. Frankrijk en Portugal, twee landen die een schuldquote lager dan 60 procent hadden in 1999, hebben de staatsschuld op laten lopen tot boven de 60 procent van het BBP.

Gecorrigeerd voor de omvang van de economie is de staatsschuld van de VS kleiner dan de opgetelde EMU-staatsschuld. In 2004 is de schuldquote van België, Duitsland, Griekenland, Frankrijk, Italië en Oostenrijk hoger dan de schuldquote van de VS. De EMU-landen proberen de staatsschuld te verlagen tot beneden de 60 procent van het BBP. Gemiddeld is de EMU-staatsschuld inderdaad met 1,9 procentpunt afgenomen, maar een aantal individuele EMU-landen laten duidelijk een toename van de schuldquote zien. De 60 procentnorm waaraan een land op lange termijn moet voldoen is vrij breed te interpreteren en het is op dit moment nog te vroeg om te bepalen of een land zich er wel of niet aan houdt. Hierdoor is het niet mogelijk harde conclusies uit deze cijfers te trekken.

Handelsbalans

In de media komt ook het grote tekort op de Amerikaanse handelsbalans frequent aan de orde. In deze paragraaf wordt de handelsbalans van de VS vergeleken met de handelsbalans van de EMU. De handelsbalans wordt berekend uit het saldo van export en import. Een handelsbalans die in evenwicht is, komt zelden voor. Er is vrijwel altijd sprake van een tekort of een overschot. Een land met een tekort op de handelsbalans importeert meer dan het exporteert. Het tekort wordt gefinancierd met buitenlandse leningen. Een land met een handelsoverschot exporteert meer dan het importeert en investeert het overschot in het buitenland. Zowel een hoog handelstekort als een hoog handelsoverschot kunnen nadelige gevolgen hebben voor de economie. Een han-

⁶⁾ Bron: ECB, omgerekend naar 2004-dollars.

delstekort is niet per definitie slecht en een handelsoverschot is niet per definitie goed voor de economie van een land.

Samenvattend kan gezegd worden dat een land met een tekort een nettolener is en een land met een overschot een nettofinancier. In tabel 5.17 is de handelsbalans van de VS afgezet tegen de handelsbalans van het eurogebied. Hierbij wordt gekeken naar het saldo op de handelsbalans in dollars ⁷⁾ en naar het saldo als percentage van het BBP.

5.17 Handelsbalans VS en Eurozone

	VS		Eurozone	
	<i>mld dollar</i>	<i>% BBP</i>	<i>mld dollar</i>	<i>% BBP</i>
1999	-343,7	-3,71	80,3	1,30
2000	-449,8	-4,58	28,6	0,48
2001	-424,1	-4,19	65,3	1,08
2002	-478,8	-4,57	122,1	1,65
2003	-544,0	-4,96	116,8	1,27
2004	-661,9	-5,64	127,2	1,24

Bron: International Financial Statistics, DNB.

Het handelstekort van de VS is toegenomen van 343,7 miljard dollar in 1999 tot 661,9 miljard dollar in 2004. De eurolanden hebben in tegenstelling tot de VS een overschot op de handelsbalans. In 1999 bedroeg het overschot 80,3 miljard dollar en dit overschot nam in de vijf daaropvolgende jaren toe tot 127,2 miljard dollar.

Niet alleen in absolute zin was het handelstekort van de VS groter, maar ook ten opzichte van de omvang van de economie. In 1999 bedroeg het tekort op de handelsbalans in de VS 3,71 procent van het BBP, terwijl het overschot in de EMU slechts 1,30 procent bedroeg. Vijf jaar later is dat verschil zelfs groter geworden. In 2004 bedroeg het tekort in de VS 5,64 procent van het BBP en het overschot van de EMU 1,24 procent. Opvallend is dat het overschot van de EMU in 2004 vrijwel gelijk was ten opzichte van 1999 en dat voor de VS zowel het absolute als het relatieve tekort aanzienlijk gestegen was.

Conclusie

In dit artikel zijn twee monetaire unies met elkaar vergeleken, namelijk de EMU en de VS. Het fiscale beleid wordt in de VS op federaal niveau bepaald en in de EMU door de individuele landen zelf. Een verslechterde conjunctuur in een staat wordt in de VS opgevangen door de overige staten. De belastingafdracht van de betreffende staat daalt evenredig met de afname van zijn BBP

⁷⁾ De handelsbalans van de EMU-landen in 2004-dollars.

en bovendien wordt geprobeerd om met extra geld uit Washington de lokale economie een impuls te geven. In de EMU is het fiscale beleid decentraal en is elk land verantwoordelijk voor zijn fiscale en economische beleid. Wel wordt voor een EMU-land een deel van de kosten voor het hebben van een overheidstekort of hoge staatsschuld betaald door de overige lidstaten. Door de gemeenschappelijke munteenheid zijn er nauwelijks wisselkoers- en rente-effecten wanneer een land een overheidstekort of een hoge staatsschuld laat zien.

De overheidstekorten van de VS waren in de periode 1996 tot en met 2001 kleiner dan het EMU-gemiddelde. De regering Bush zorgde voor een verandering en voerde duidelijk een expansief beleid. Het tekort van de VS nam daardoor in de periode 2002 tot en met 2005 toe en was hoger dan het gemiddelde tekort in de EMU. Wel is het zo dat in 2005 drie individuele EMU-lidstaten een hoger tekort hadden dan de VS. Verder lijkt een aantal EMU-lidstaten zich niet aan de EMU-norm van 3 procent te kunnen houden. Wanneer dit probleem structureel wordt, kan de stabiliteit van de EMU in gevaar komen.

Bij het vergelijken van de Amerikaanse staatsschuld met die van de EMU-landen bleek dat de staatsschuld in de VS als percentage van het BBP over de periode 1999 tot 2005 kleiner was dan de geaggregeerde staatsschuld in de EMU. De staatsschuld in de VS is ten opzichte van 1999 naar verhouding gelijk gebleven. De staatsschuld van de EMU-lidstaten is gemiddeld licht gedaald ten opzichte van 1999. Wel lieten een aantal landen een stijging van de schuldquote zien, terwijl in het Stabiliteits- en Groeipact afgesproken was om de schuldquote op de lange termijn af te laten nemen.

Tot slot is de Amerikaanse handelsbalans vergeleken met de handelsbalans van de EMU. De VS vertonen een tekort op de handelsbalans en de EMU een overschot. In zowel relatieve als absolute waarden is het tekort van de VS vele malen groter dan het overschot in de EMU. Bovendien is het procentuele tekort in de VS van 1999 tot 2004 toegenomen, terwijl het overschot van de EMU in deze periode vrijwel gelijk gebleven is.

6. *Capita selecta*

Het Nederlandse bedrijfsleven opereert steeds internationaler. Binnen Europa is sprake van een intensivering van de economische betrekkingen, buiten Europa zijn het vooral de opkomende economieën in Azië die steeds belangrijker worden. Deze ontwikkeling wordt wel aangeduid als globalisering. In de economische literatuur komt geen eenduidig beeld naar voren bij de definiëring van globalisering en is veelal sprake van begripsverwarring¹⁾. Wel worden bij de behandeling van globalisering meestal vier economische aspecten benadrukt te weten: een vrij verkeer van goederen en diensten (handel), van arbeid (migratie), van kapitaal (investeringen) en van technologie. Het Internationaal Monetair Fonds (IMF) definieert globalisering als 'de wereldwijd groeiende economische afhankelijkheid van landen door de toenemende omvang en variëteit van grensoverschrijdende transacties van goederen en diensten, vrij internationaal kapitaalverkeer en de steeds snellere verspreiding van technologie op grote schaal'²⁾.

In de discussie over globalisering wordt vaak de nadruk gelegd op de veronderstelde negatieve gevolgen van deze ontwikkeling, zoals een verlies aan werkgelegenheid doordat bedrijven activiteiten verplaatsen naar lagelonenlanden of de toegenomen instabiliteit van financiële markten. Positieve kanten zoals de hogere welvaarts groei door een betere allocatie van productiefactoren en de bijdrage aan de ontwikkeling van arme landen blijven vaak onderbelicht. In dit hoofdstuk gaan drie artikelen nader in op enkele van de genoemde aspecten van globalisering en de gevolgen hiervan voor Nederland. Het eerste artikel gaat in op het aspect handel en laat zien dat een vrij verkeer van goederen en diensten heeft geleid tot een sterke toename van de handel met de nieuwe Oost-Europese EU-lidstaten. In het tweede artikel wordt ingegaan op het aspect migratie. Het toont aan dat een vrij(er) verkeer van arbeid heeft geresulteerd in een forse stijging van de migratie uit de nieuwe lidstaten. Tot slot wordt in de derde bijdrage de economische opmars van het lagelonenland India beschreven. India heeft zich, net als China, de afgelopen jaren in een hoog tempo ontwikkeld tot een economische grootmacht. Dit gaat gepaard met een forse groei van de handelsvolumes van en naar India. De economische ontwikkeling van het dichtbevolkte land wordt verklaard, waarbij ook aandacht wordt besteed aan de snelle opmars van de dienstensector.

¹⁾ Zie bijvoorbeeld het artikel van Lubbers, R.F.M. In: ESB 6-11-1996.

²⁾ IMF, World Economic Outlook (1997).

6.1 De handel met de nieuwe EU-lidstaten

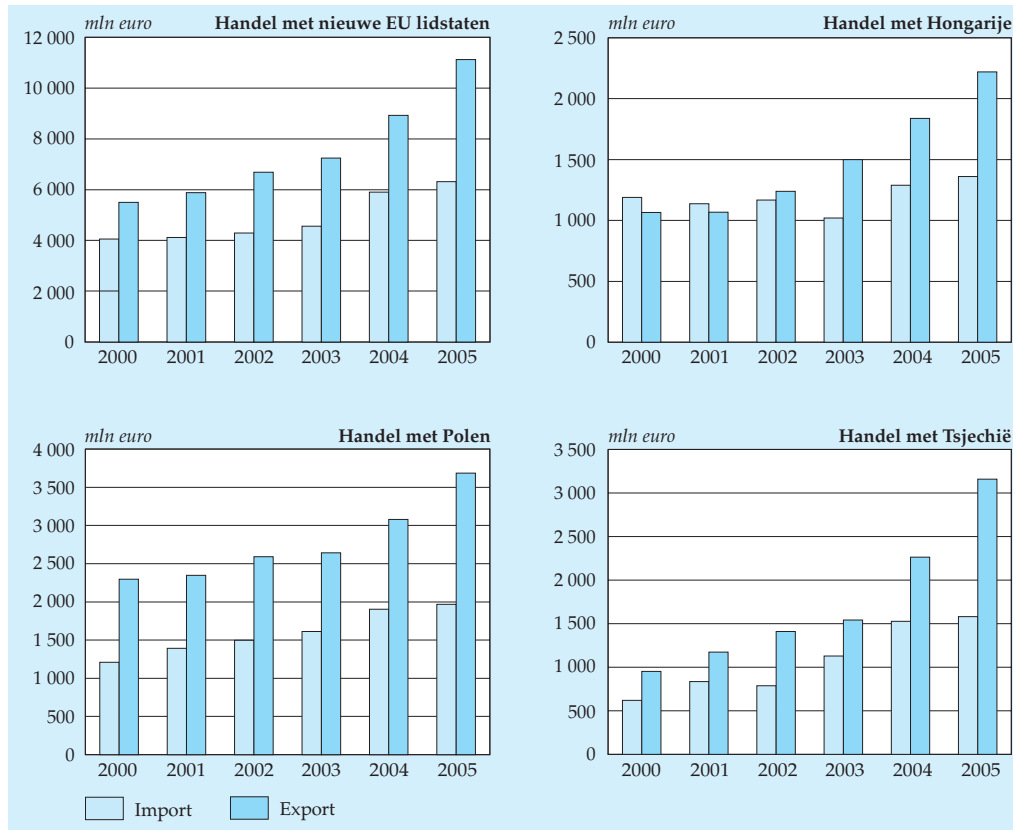
Op weg naar de uitbreiding van de EU per 1 mei 2004 is veel gezegd over de economische gevolgen. In diverse studies wordt het positieve effect op de economieën van vooral de toetredende landen benadrukt. Schattingen van de economische groei en ook van het effect van de toetreding op de onderlinge handel lopen echter uiteen. Zo wordt de potentiële additionele handel door verschillende studies geschat op een stijging van 30 procent tot niet minder dan een verdrievoudiging³⁾. Op dit moment, twee jaar na de toetreding, kunnen er uitspraken gedaan worden over het effect van de toetreding op basis van de werkelijke ontwikkelingen. Dit artikel gaat in op de Nederlandse handel in goederen met de nieuwe EU-lidstaten, vóór en na de toetreding; de handel in diensten en de wederuitvoer zullen daarbij buiten beschouwing worden gelaten. Allereerst wordt de ontwikkeling van de invoer en uitvoer geanalyseerd voor de periode 2000–2005. Er wordt speciale aandacht besteed aan de ontwikkeling van de handel met Hongarije, Polen en Tsjechië, omdat deze landen het grootste deel van de handel met de nieuwe lidstaten uitmaken. Het import- en exportpakket van Hongarije, Polen en Tsjechië wordt geanalyseerd om te bekijken of specifieke goederengroepen van invloed zijn geweest op de ontwikkeling van het totaal en of er een verschuiving is te zien in de samenstelling van het pakket. Om het effect van de toetreding op de handel te kwantificeren is een eenvoudig regressiemodel geschat dat bekend staat als het graviteitsmodel. Dit model geeft een indicatie van de groei van de handel als gevolg van de toetreding.

Achtergrond

Op 1 mei 2004 is de EU uitgebreid met tien nieuwe lidstaten, te weten Cyprus, Estland, Hongarije, Letland, Litouwen, Malta, Polen, Slovenië, Slowakije en Tsjechië. Een belangrijk gevolg hiervan is dat deze landen het gemeenschappelijke handels- en landbouwbeleid van de EU overnemen. Dit beleid houdt onder meer in het vrije verkeer van goederen, diensten en personen binnen de interne Europese markt, alsmede een gemeenschappelijk beleid ten opzichte van handel met derde landen. De afschaffing van invoer- en uitvoertarieven heeft een aanzienlijke kostenreductie tot gevolg gehad voor de handel met de toetredende landen. Daarnaast namen de nieuwe lidstaten de geharmoniseerde wet- en regelgeving omtrent de internationale handel over, wat onder andere heeft geleid tot minder onzekerheid voor onderhandelende partijen en tot minder vertragingen als gevolg van administratieve handelingen. Verwacht werd dat deze ontwikkelingen een bevorderende werking hebben op het handelsverkeer tussen de oude en nieuwe EU-lidstaten.

³⁾ Lejour, A.M., De Mooij, R.A. en Nahuis, R. (2001), 'EU enlargement: economic implications for countries and industries', CPB Document No. 011 (September 2001).

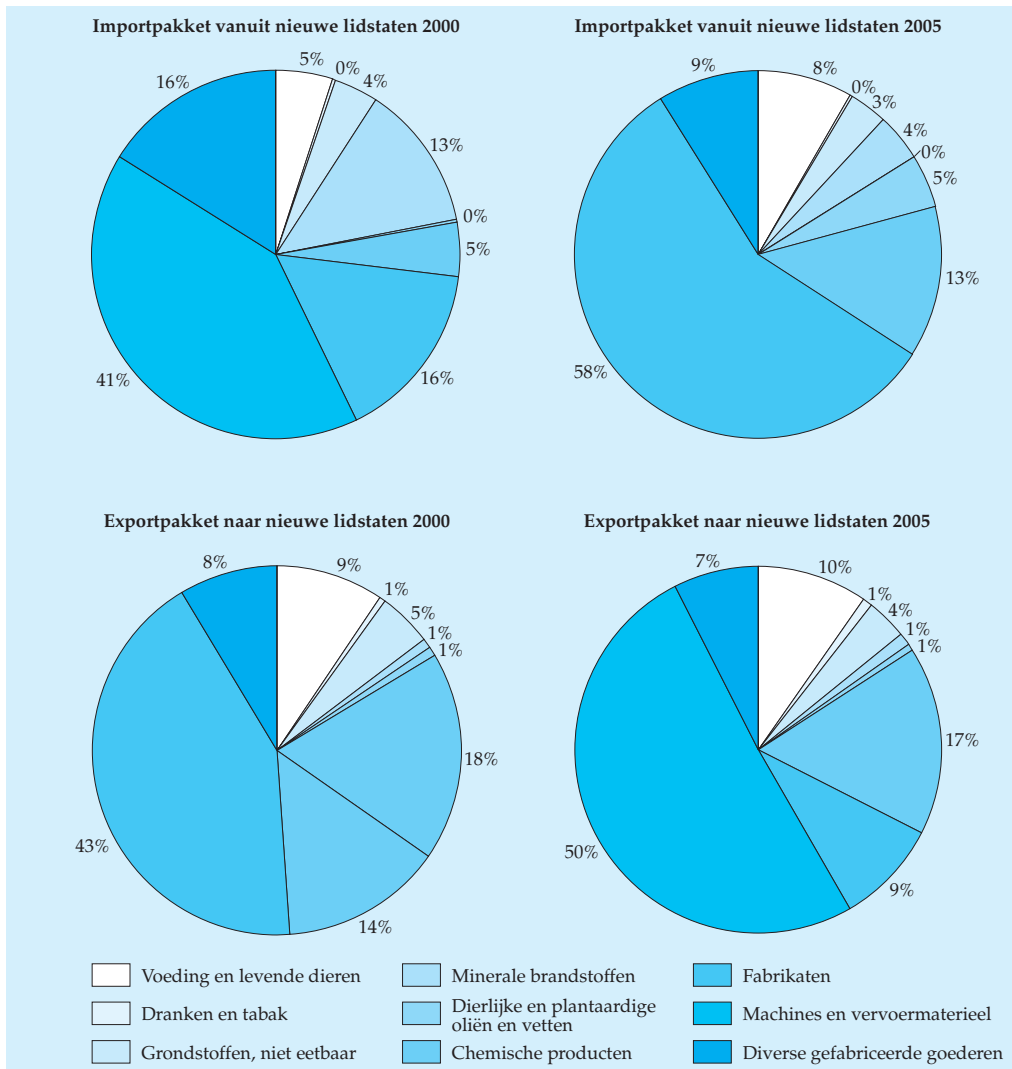
6.1 Reële ontwikkeling van de Nederlandse handel met de nieuwe EU-lidstaten

Bron: CBS, StatLine.

De liberalisering van de handel met de toetredende landen is ver voor de toetredingsdatum ingezet. De invoering van de EU-normen en -standaarden met betrekking tot de internationale handel is een geleidelijk proces geweest om op de datum van toetreding een volledig werkende markt te kunnen garanderen. Ook namen de betreffende landen vanaf april 2003 deel aan de besluitvorming omtrent de internationale handel en werd binnen de World Trade Organisation (WTO) het EU-beleid gevolgd. Op het moment van toetreding vond reeds 80 procent van de buitenlandse handel van de nieuwe lidstaten plaats met de EU. De verwachting van de Europese Commissie op 1 mei 2004 was dan ook dat de toename in de handel niet als een 'big bang' te zien zou zijn.

6.2 Verdeling van de in- en uitvoerwaarde vanuit/naar de nieuwe EU-lidstaten naar goederengroep

Bron: CBS, StatLine.

Ontwikkeling van de handel met de nieuwe lidstaten

Zoals hierboven aangegeven, zal de toetreding naar verwachting een bevorderende werking hebben gehad op de handel in goederen tussen Nederland en de toetredende landen. In figuur 6.1 wordt het verloop van de Nederlandse handel met de tien nieuwe lidstaten weergegeven. Het volume van zowel de invoer als de uitvoer is tussen 2000 en 2005 continu gestegen. Ondanks de geleidelijkheid waarmee de toetreding is uitgevoerd, is in beide reeksen in het jaar van toetreding en het daaropvolgende jaar een relatief sterke stijging te zien. Waar de invoer tot 2003 een gemiddelde groei van enkele procenten laat

zien, steeg deze in 2004 met bijna 30 procent en in 2005 met 7 procent. De export groeide tot 2003 met bijna 10 procent per jaar; in 2004 en 2005 is dit respectievelijk 23 en 25 procent. Hoewel de wereldhandel in deze jaren ook sterk gestegen is, zijn deze groeicijfers opvallend hoog. Dat de handel met de nieuwe lidstaten aanzienlijk sterker is toegenomen dan de handel met de rest van de wereld, duidt op een sterk positief effect van de toetreding en de daarmee gepaard gaande handelsbevorderende maatregelen.

Figuur 6.2 geeft de verdeling van de handel met de nieuwe lidstaten naar tien goederengroepen. Bij zowel de invoer als de uitvoer is de goederengroep machines en vervoermaterieel het grootst. Het aandeel van deze groep in de invoer is bovendien in 2005 sterk toegenomen ten opzichte van 2000. Daarentegen is het aandeel van de groepen minerale brandstoffen en diverse gefabriceerde goederen sterk afgenomen. De samenstelling van het exportpakket is grofweg hetzelfde gebleven. Het aandeel van de machines en het vervoermaterieel is hier toegenomen, terwijl het aandeel van fabrikaten licht is afgenomen.

Handel met Polen, Tsjechië en Hongarije

Van de tien nieuwe lidstaten zijn Polen, Tsjechië en Hongarije de grootste handelspartners van Nederland. Rond de 80 procent van de Nederlandse uitvoer van goederen naar de nieuwe lidstaten was tussen 2000 en 2005 voor deze drie landen bestemd. Ook het aandeel in de ingevoerde goederen is 80 procent. Van de import uit de nieuwe lidstaten komt in de periode 2000-2005 gemiddeld 33 procent uit Polen, 22 procent uit Tsjechië en 25 procent uit Hongarije. Bij de export gaat gemiddeld ongeveer 37 procent naar Polen, 22 procent naar Tsjechië en 20 procent naar Hongarije. Het verloop van de handel met deze landen is vanwege het grote aandeel in de import en export bepalend voor het totale beeld van de handel met de nieuwe lidstaten. In figuur 6.1 is te zien dat over het algemeen de uitvoer naar de nieuwe lidstaten vanaf 2000 sneller is gegroeid dan de invoer. Met betrekking tot de handel met Hongarije heeft dit tot gevolg dat een tekort op de Nederlandse handelsbalans van goederen vanaf 2002 is omgeslagen in een overschot. Met betrekking tot de handel met Polen en Tsjechië betekende de sterkere groei van de export een toename van het handelsoverschot met deze landen.

De goederenhandel van Nederland met elk van de drie landen is het snelst gegroeid in 2004 en 2005. Opvallend is wel dat de import hierbij in 2005 niet meer noemenswaardig is gestegen. De groei van de totale import vanuit de nieuwe lidstaten is dus voornamelijk het gevolg van de stijging van de import vanuit de minder belangrijke handelspartners: met name Slowakije, Estland en Cyprus. Niettemin duidt de groei van de handel in 2004 en 2005 op een merkbaar positief effect van de toetreding voor Polen, Tsjechië en Hongarije. De handel bestaat voornamelijk uit machines en vervoermaterieel, zoals blijkt uit figuur 6.2. Zowel bij de invoer als de uitvoer is dit verreweg de grootste goederengroep. In deze goederengroep zijn kantoormachines en automatische

gegevensverwerkende machines het sterkst vertegenwoordigd. Tot deze categorie behoren bijvoorbeeld kopieer- en rekenmachines en diverse elektrische apparaten. Toch verschilt de ontwikkeling van de handel met Nederland op bepaalde punten voor elk van de drie landen; dit zullen we hierna zien.

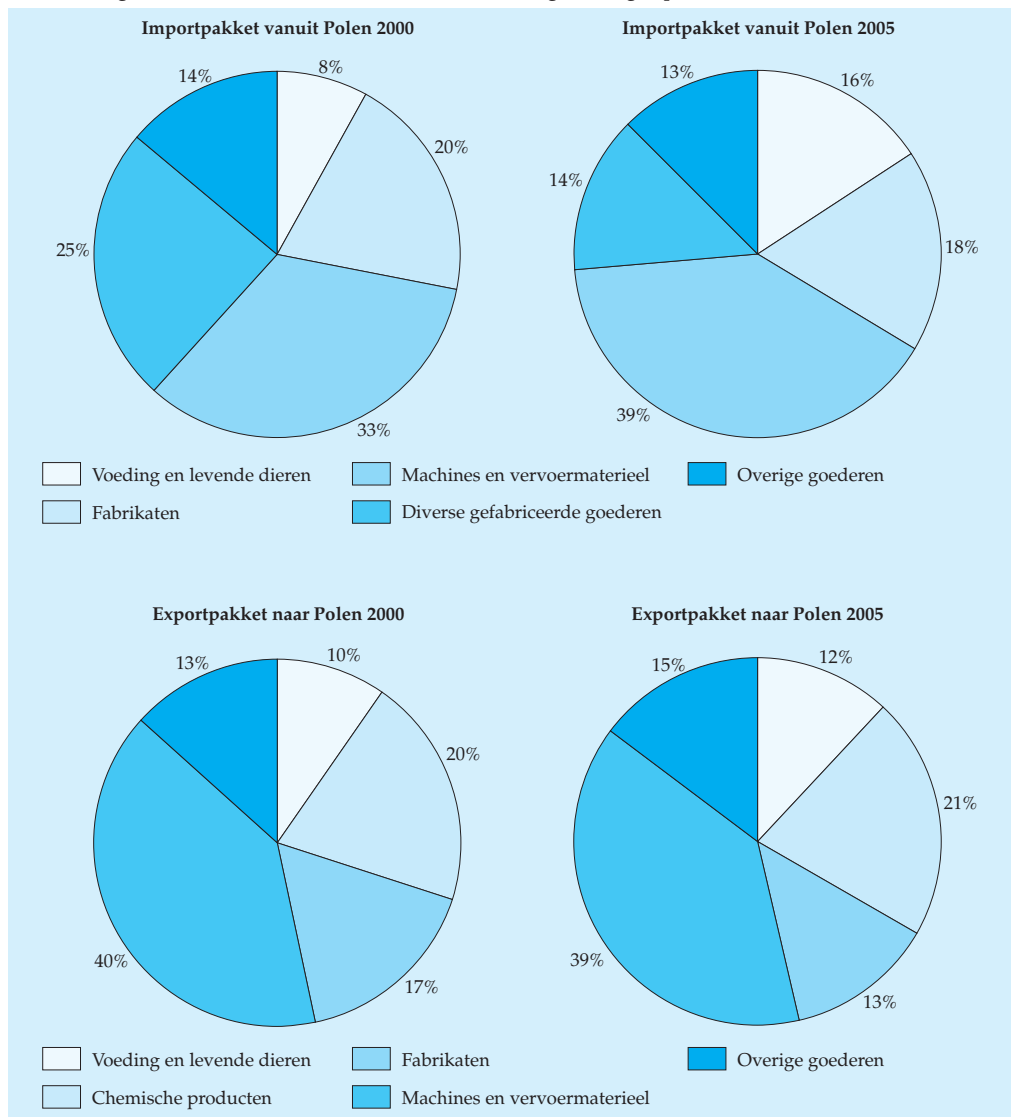
Ingevoerde goederen uit Polen

Polen is van de toegetreden landen niet alleen de belangrijkste handelspartner van Nederland, maar is na Rusland ook de grootste Oost-Europese handelspartner. Vanaf 2000 is de invoer jaarlijks gestaag toegenomen. In 2005 werd voor ruim 2 miljard euro aan goederen uit Polen ingevoerd in ons land, 56 procent meer dan in 2000. De invoer is in 2005 wel minder gestegen dan in 2004: 6 procent in 2005 tegen 20 procent in 2004. Dat heeft voornamelijk te maken met een bescheiden groei van de goederengroepen fabrikaten, machines en vervoermaterieel en diverse gefabriceerde goederen. Zoals blijkt uit figuur 6.3, behoorde de invoer van de laatste categorie in 2005 niet meer tot de drie grootste categorieën: de invoer van voeding en levende dieren heeft deze overtroffen. Het aandeel van voeding en levende dieren, vooral groenten, fruit, zuivelproducten en eieren, steeg tussen 2000 en 2005 van 8 naar 16 procent van de totale invoerwaarde. De verklaring is dat het landbouwland Polen nu ook sterk profiteert van het opengaan van de op zich gesloten EU-landbouwmarkt. Het aandeel in de import van diverse gefabriceerde goederen is daarentegen sterk afgenomen: van 25 procent in 2000 tot 14 procent in 2005. Dit komt voornamelijk door een terugloop in de import van kleding vanuit Polen. Het aandeel van de grootste goederengroep, machines en vervoermaterieel, is in 2005 nog groter geworden. Binnen deze categorie vallen voornamelijk de stijgingen op van de apparaten voor huishoudelijk gebruik, elektrische krachtwerktuigen en transportmiddelen voor goederenvervoer.

Uitgevoerde goederen naar Polen

In 2005 is er vanuit Nederland voor 4 miljard euro aan goederen naar Polen geëxporteerd, een toename van bijna 60 procent ten opzichte van 2000. Hoewel beide vanaf 2000 continu gestegen zijn, is de export van goederen naar Polen na de toetreding sterker gegroeid dan de import vanuit Polen; in het bijzonder vanaf 2004. De uitvoer wordt net als de invoer gedomineerd door machines en vervoermaterieel (voornamelijk automatische gegevensverwerkende machines), gevolgd door chemische producten en fabrikaten. De verdeling van het exportpakket is niet noemenswaardig veranderd na de toetreding. Grote stijgingen zijn wel te vinden bij goederen met kleinere uitvoerwaarden binnen de groep overige goederen, zoals drank en tabak. Van de laatste goederengroep is in 2005 maar liefst drie keer zo veel geëxporteerd als in 2000. Ook is er een verdubbeling van de uitvoer van voeding en levende dieren en van minerale brandstoffen te zien.

6.3 Verdeling van in- en uitvoerwaarde vanuit/naar Polen naar goederengroep

Bron: CBS, StatLine.

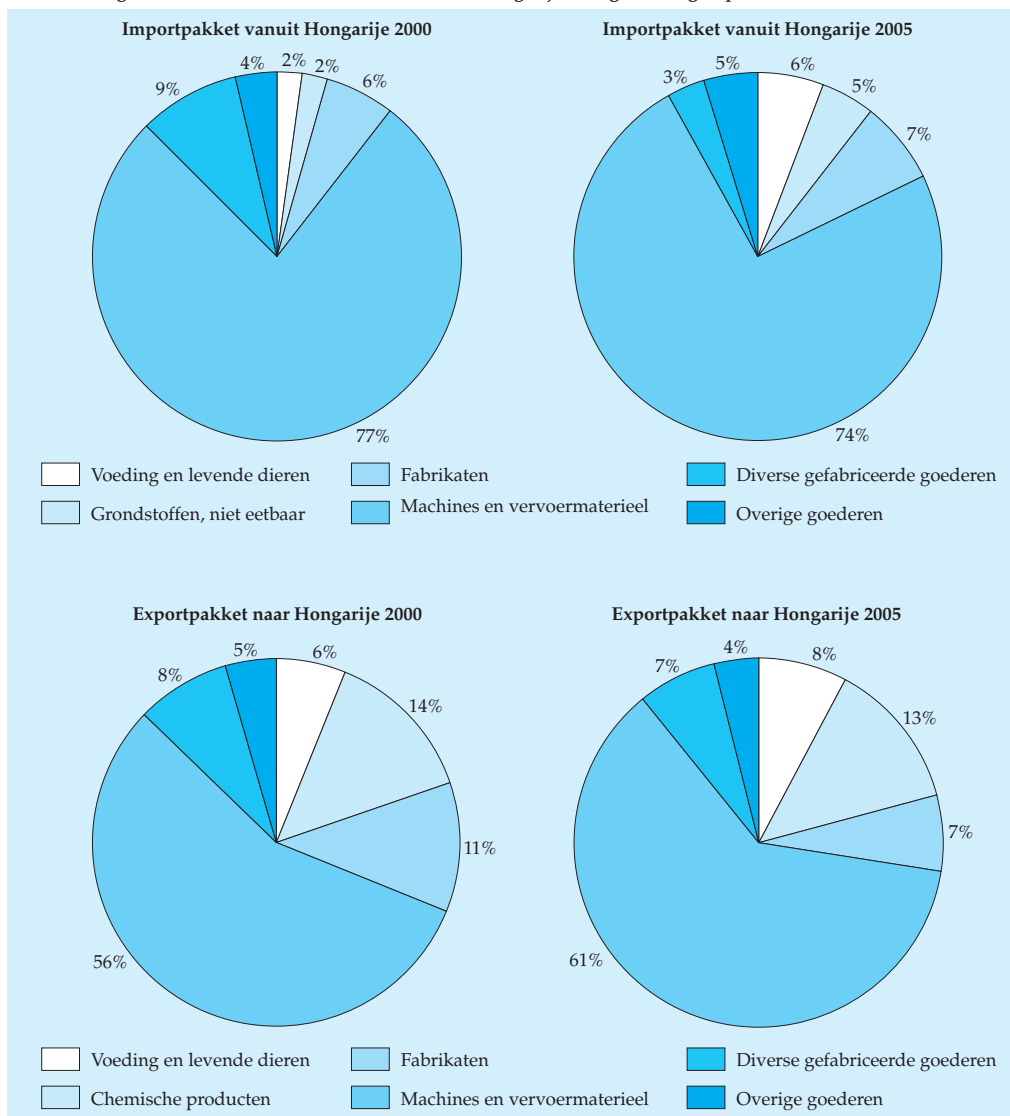
Ingevoerde goederen uit Hongarije

In de jaren vóór de toetreding is de waarde van de goederenimport vanuit Hongarije steeds afgenomen. Dit komt door een daling van de invoer in de categorie machines en vervoermaterieel. Daarbij gaat het om de invoer van automatische gegevensverwerkende machines die flink is gedaald. De totale invoer vanuit Hongarije laat in het jaar van toetreding een sterke stijging zien van bijna 19 procent, waarna in 2005 ook weer een lichte groei werd geno-

teerd. Deze groei kan worden toegeschreven aan de invoer van telecommunicatie- en audiotoestellen uit Hongarije, die de helft van de invoerwaarde van de categorie machines en vervoermaterieel uitmaakt.

In 2000 behoorden de machines en vervoermaterieel tot de voornaamste invoerproducten, gevolgd door diverse gefabriceerde goederen en fabrikaten. Het aandeel in de invoer van diverse gefabriceerde goederen is echter in de afgelopen jaren sterk gedaald, wat net als voor Polen wordt verklaard door een sterke afname van de invoer van kleding.

6.4 Verdeling van de in- en uitvoerwaarde vanuit/naar Hongarije naar goederengroep

Bron: CBS, StatLine.

Daarentegen is het aandeel in de invoer van voeding en levende dieren en grondstoffen sterk gestegen. Dit is terug te voeren op een sterke stijging van de invoer van maïs en oliehoudende zaden. De opening van de EU-landbouwmarkt is ook voor Hongarije positief.

Uitgevoerde goederen naar Hongarije

De Nederlandse uitvoer van goederen naar Hongarije is tussen 2000 en 2005 steeds gegroeid. De grootste toename is te zien in 2004 en 2005. In 2005 is de totale uitvoer, met een waarde van 2,4 miljard euro, meer dan twee keer die van 2000. Ook hier kwam dat voor rekening van de machines en het vervoermaterieel, waarvan in dit geval de elektrische apparaten het grootste deel vormen (met name elektronenbuizen en transistors). Ook kantoormachines en automatische gegevensverwerkende machines hebben bijgedragen aan deze groei. Van de overige goederen is vooral de uitvoer van minerale brandstoffen sterk gestegen: een verzevenvoudiging ten opzichte van 2000⁴⁾. Dit illustreert dat Hongarije een tekort heeft aan grondstoffen en energievoorraden, hoewel het land zelf de beschikking heeft over bauxiet, koper, aardgas en uranium. Het aandeel van de fabrikaten is daarentegen afgenomen – vooral door een terugloop van de uitvoer van garens en weefsels – waardoor deze groep nu een kleiner deel uitmaakt van de invoer dan voeding en levende dieren.

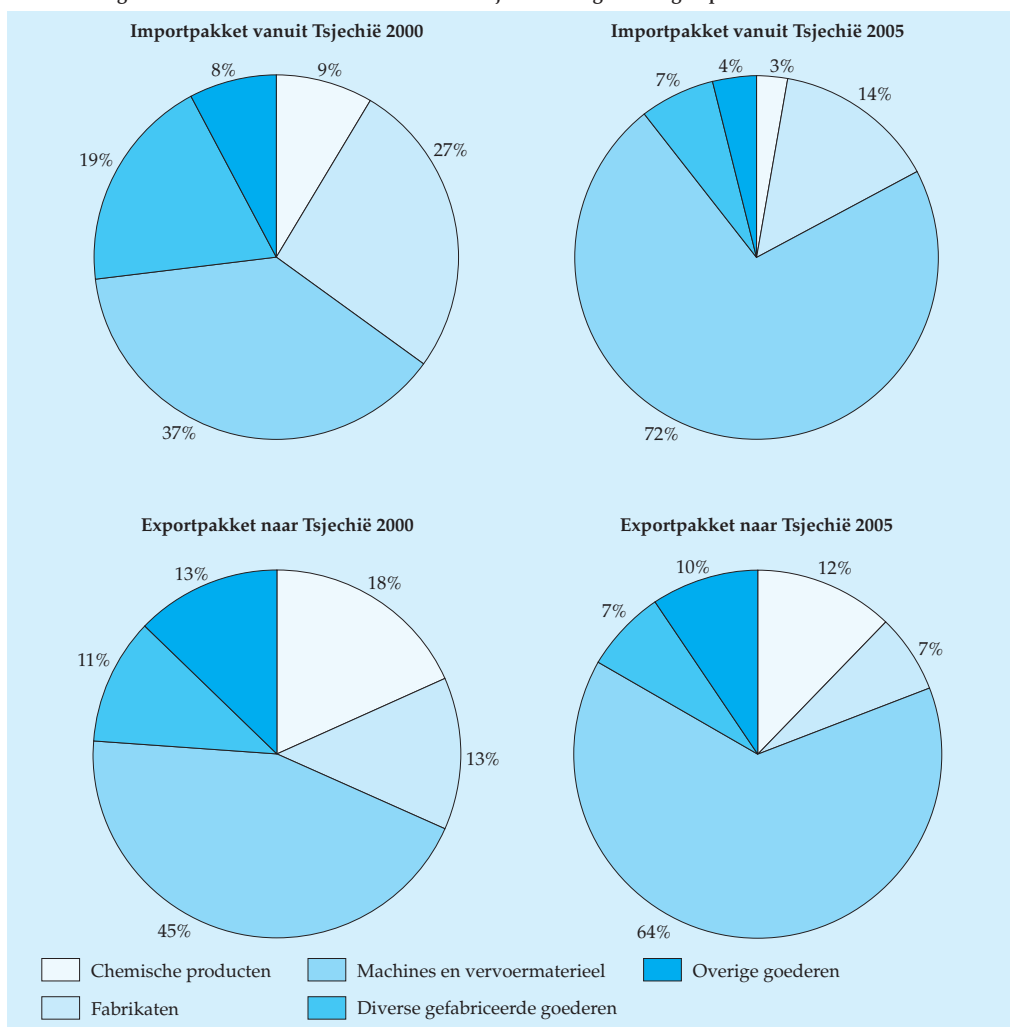
Ingevoerde goederen uit Tsjechië

De handel met Tsjechië is van de drie landen die hier beschreven worden veruit het sterkst gestegen. De import in 2005 is ten opzichte van 2000 met 240 procent gestegen. De grote toename van de invoer vanuit Tsjechië is vooral te zien in 2003 en 2004. In 2005 is de groei relatief matig: de invoer groeide met slechts 6 procent tot een waarde van 1,7 miljard euro. Een extreme stijging is te zien in de invoer van machines en vervoermaterieel: ten opzichte van 2000 is de invoer hiervan bijna vervijfvoudigd. Het aandeel van deze goederengroep in de totale invoer is dan ook toegenomen van 37 procent naar 72 procent. Het gaat hier voornamelijk om een stijging van de invoerwaarde van kantoormachines en automatische gegevenswerkende machines. Doordat het aandeel van deze goederengroep zo sterk is gestegen, is het aandeel van de overige groepen geslonken.

De matige toename van de invoer in 2005 is direct toe te schrijven aan de forse daling van de invoer van telecommunicatie- en audiotoestellen vanuit Tsjechië (waaronder ontvangers, videoapparatuur, luidsprekers en recorders), die rond de 65 procent bedroeg. Hierbij heeft de concurrentie uit Azië waarschijnlijk een rol gespeeld, aangezien Nederland in 2005 circa 28 procent meer aan toestellen voor telecommunicatie en audio uit die regio invoerde ten opzichte van 2004. Deze toename is substantieel, aangezien meer dan de helft van de Nederlandse invoer van toestellen voor telecommunicatie en audio afkomstig is uit Azië.

⁴⁾ Deze stijging wordt voor een deel veroorzaakt door de prijsstijging van minerale brandstoffen in deze periode: ten opzichte van het jaar 2000 zijn de prijzen van deze goederen met 49 procent gestegen. Dit impliceert niettemin nog steeds een forse reële stijging van de uitvoer van deze categorie.

6.5 Verdeling van de in- en uitvoerwaarde vanuit/naar Tsjechië naar goederengroep

Bron: CBS, StatLine.

Uitgevoerde goederen naar Tsjechië

In 2005 is er voor 3,4 miljard euro aan goederen naar Tsjechië uitgevoerd. Deze uitvoer wordt gekenmerkt door een voortdurende stijging vanaf 2000, met explosieve toenames vanaf 2004. De stijging in dat jaar was 49 procent en in 2005 was dat niet veel minder, namelijk 42 procent. Ten opzichte van 2000 is de uitvoer naar Tsjechië in 2005 bijna verdrievoudigd. Tevens zijn in het uitvoerpakket de machines en het vervoermaterieel het sterkst vertegenwoordigd; ook hier is het aandeel van deze goederengroep in de totale invoer in 2005 flink gestegen ten opzichte van 2000: van 44 procent naar 64 procent. Opvallend is dat het hier eveneens gaat om een stijging van de uitvoerwaarde

van automatische gegevensverwerkende machines. Deze stijging zorgt voor een afname van het aandeel in het uitvoerpakket van de andere goederengroepen. Zo is het aandeel van de uitvoer van chemische producten wel afgenomen, maar is de waarde van deze stroom ten opzichte van 2000 meer dan verdubbeld. Voornamelijk bij deze goederengroep zien we dat de groei van de uitvoer naar Tsjechië veel sneller is dan die van de invoer vanuit dit land.

Het graviteitsmodel voor handelsstromen

Uit de beschrijvende statistische analyse in de vorige sectie is gebleken dat de handel met de nieuwe lidstaten na de toetreding is toegenomen. Maar wat was de bijdrage van de toetreding aan de totale groei? Op basis van het voorgaande kan hierover geen exacte uitspraak worden gedaan. Immers, het zou zo kunnen zijn dat de toename in de handel ook kan worden toegeschreven aan andere factoren, zoals de ontwikkeling van vraag en aanbod. Om toch een uitspraak te kunnen doen over het kwantitatieve effect van de toetreding, worden de handelsstromen via een regressieanalyse gerelateerd aan verschillende relevante variabelen.

Een veelgebruikte manier om bilaterale handelsstromen te verklaren is het zogeheten graviteitsmodel⁵⁾. Het idee achter dit model is dat de handel tussen twee landen kan worden verklaard uit de potentiële vraag van het importerende land, het potentiële aanbod van het exporterende land en factoren die de handel belemmeren dan wel bevorderen. Factoren die de handel belemmeren zijn bijvoorbeeld transportkosten en importtarieven. Handelsbevorderende factoren zijn bijvoorbeeld handelsverdragen, of een gemeenschappelijke taal of grens. Als indicatoren voor de potentiële vraag en het potentiële aanbod wordt het bruto binnenlands product (BBP) van respectievelijk het importerende land en het exporterende land gebruikt. De redenering hierachter is dat het BBP tegelijk een benadering kan zijn voor de totale productie in een land (productiebenadering) als voor het totale verbruik (benadering vanuit de finale bestedingen). Transportkosten worden gewoonlijk benaderd met de afstand tussen de landen: naarmate de afstand tussen landen groter is, zullen de transportkosten over het algemeen toenemen. In deze analyse staat het EU-lidmaatschap centraal. Zoals gezegd heeft dit geleid tot een afschaffing van importtarieven en andere handelsbelemmerende regelgevingen. De toegepaste methodiek stelt ons in staat de stijging van de handel als gevolg van het EU-lidmaatschap te kwantificeren.

⁵⁾ Zie Linnemann, H. (1966), *Modeling International Trade Flows: An Econometric Approach*, North-Holland, Amsterdam.

Kader 6.a

Het graviteitsmodel

Het model kan als volgt worden weergegeven:

$$y_{st} = \alpha + \beta_1 \text{BBP}_{it} + \beta_2 \text{BBP}_{jt} + \beta_3 D_s + \beta_4 \text{EU}_{st} + \varepsilon_{st}$$

waarbij	s	index voor de stroom s van land i naar land j
	y_{st}	stroom s van land i naar land j in jaar t
	BBP_a	BBP van land a , $a = \{i, j\}$
	D_s	afstand tussen i en j
	EU_s	dummy voor EU-lidmaatschap (1 als zowel land i als j lid is van de EU; 0 als anders)
	α	constante
	β_k	coëfficiënten
	ε_{st}	storingsterm (ruis)

Alle variabelen zijn in natuurlijke logaritmen (ln); stromen en BBP zijn in prijzen van 1995. Merk op dat de EU-dummy voor de toetredende landen 0 is vóór 2004, en gelijk aan 1 in de jaren 2004 en 2005. De verwachte tekens voor de coëfficiënten zijn: $\beta_1, \beta_2, \beta_4 > 0$, $\beta_3 < 0$. De hypothese die van belang is om te testen of de toetreding van de nieuwe EU-lidstaten een positieve invloed heeft gehad op de Nederlandse handel met die landen is of $\beta_4 > 0$.

De coëfficiënten kunnen worden geïnterpreteerd als elasticiteiten: als een variabele met 1 procent stijgt, leidt dit tot een procentuele stijging van de afhankelijke variabele gelijk aan de betreffende coëfficiënt. De interpretatie van elasticiteit geldt echter alleen voor continue variabelen en gaat daarom niet op voor de coëfficiënt van de EU dummy, β_4 . Het kan echter worden aangetoond dat als gevolg van de verandering van de dummy van 0 naar 1, de afhankelijke variabele stijgt met $(\exp(\beta_4) - 1) \times 100\%$.

Het model is geschat als een zogeheten 'panel data' model, waarbij wordt verondersteld dat de storingsterm (ε_{st}) een stroomspecifieke component bevat⁶⁾. De schattingen zijn verkregen met een Generalized Least Squares procedure, die tevens rekening houdt met de aanwezigheid van autocorrelatie.

In tabel 6.6 zijn de resultaten gegeven voor het graviteitsmodel, geschat op basis van de Nederlandse handel met de nieuwe EU-lidstaten over de periode 2000–2005. Alle coëfficiënten hebben het verwachte teken en zijn significant (zie kader 6.a). Het BBP van zowel het importerende als exporterende land heeft een positief effect op de handel. Vanwege de loglineaire vorm van het model kunnen de coëfficiënten worden geïnterpreteerd als elasticiteiten.

⁶⁾ Deze specificatie wordt ook gebruikt in andere recente studies over internationale handelstromen, zie bijvoorbeeld Mátyás, L. (1997), 'Proper econometric specification of the gravity model', *The World Economy*, vol. 20, pp. 363–369.

Dit wil zeggen dat een stijging van 1 procent van het BBP van het exporterende land leidt tot een verwachte stijging van de betrokken handelsstromen met 0,85 procent. Een stijging van 1 procent van het BBP van het importerende land leidt tot een verwachte stijging van 0,67 procent van de export. De afstand tussen twee landen heeft een negatief effect op de handel tussen die landen: voor iedere procent die een land verder verwijderd is van Nederland neemt de handel met ongeveer een procent af. Voor de EU-dummy gaat de interpretatie van elasticiteit niet op. De coëfficiënt van de dummy impliceert dat het effect van toetreding wordt geschat op ongeveer 26,1 procent.

De toetreding tot de EU heeft dus geleid tot een geschatte groei van gemiddeld 26,1 procent van de handelsstromen tussen Nederland en de nieuwe lidstaten. Op basis van de standaardfout (niet gerapporteerd) kan worden afgeleid dat het effect van toetreding met 95 procent zekerheid tussen de 14 procent en 40 procent ligt. Dit geeft aan dat de toetreding een substantieel effect heeft gehad op de handel met Nederland en daarmee op de gehele economie van de betrokken landen. Op grond van de beschreven ontwikkelingen van de handelsstromen lijkt deze schatting plausibel. De totale handel met de nieuwe lidstaten is tussen 2000 en 2005 met maar liefst 80 procent in waarde toegenomen. Een groot deel van de toename van de handel wordt verklaard door de toetreding en de bijbehorende afschaffing van bestaande handelsbelemmeringen.

6.6 Schattingsresultaten van het graviteitsmodel¹⁾

Te verklaren variabele: omvang handelsstroom in mln euro

	geschatte coëfficiënt	interpretatie
BBP exportland	0,851	BBP exportland ↑1% → handelsstroom ↑0,85%
BBP importland	0,668	BBP importland ↑1% → handelsstroom ↑0,67%
Afstand tussen export- en importland	-1,050	afstand ↑1% → handelsstroom ↓1,05%
EU-lidmaatschap	0,232	EU-toetreding → handelsstroom ↑26,1% ²⁾

¹⁾ Meer informatie kan worden opgevraagd bij het CBS.

²⁾ Zie kader 6.a voor de berekening van dit percentage.

Bron: CBS.

Conclusie

Na de toetreding van de tien nieuwe EU-lidstaten op 1 mei 2004, die gepaard ging met onder andere de harmonisering van de regelgeving betreffende de internationale handel en vrij verkeer van goederen en diensten op de interne markt (inclusief de landbouwmarkt), is de handel van Nederland met deze landen versneld toegenomen. Hoewel er al jaren sprake was van een opgaan-

de lijn, is de stijging in 2004 en 2005 opvallend. Deze stijging is ook sterker dan die van de handel met de rest van de wereld, wat duidt op een effect van de toetreding. De export is over het algemeen sterker gestegen dan de import.

De handel met de nieuwe lidstaten bestaat voornamelijk uit machines en vervoermaterieel. Het aandeel van deze goederencategorie is sterk toegenomen in het totale geïmporteerde goederenpakket in de beschouwde periode. Dit komt vooral door de toename van de import van kantoormachines en automatische gegevensverwerkende machines uit Tsjechië. De samenstelling van het totale pakket geëxporteerde goederen naar de nieuwe lidstaten is niet noemenswaardig veranderd. Bijna 80 procent van de handel met de toetreders vindt plaats met Hongarije, Polen en Tsjechië, waarmee deze landen bepalend zijn voor de ontwikkeling van de totale handel met de nieuwe lidstaten. Polen is de belangrijkste handelspartner, maar de handel met Tsjechië is het meest toegenomen. De goederencategorie machines en vervoermaterieel is het sterkst vertegenwoordigd. Het aandeel verschilt echter per land.

Voor de invoer vanuit Polen is met name de stijging van de apparaten voor huishoudelijk gebruik, elektrische krachtwerktuigen en transportmiddelen voor goederenvervoer van belang. De export naar dit land wordt gedomineerd door de automatische gegevensverwerkende machines. De import uit Hongarije bestaat vooral uit telecommunicatie- en audiotoeestellen. Elektrische apparaten als elektronenbuizen en transistors vormen het grootste deel van de export naar Hongarije. Een opvallende ontwikkeling is ook de teruglopende invoer van kleding vanuit Polen en Hongarije. De invoer van landbouwproducten uit deze landen vertoont juist een opvallende stijging. De sterke stijging van de invoer van toestellen voor telecommunicatie en audio uit Hongarije heeft ertoe geleid dat de import van deze toestellen vanuit Tsjechië sterk is gedaald. Samengevat kan gezegd worden dat naast een toename van de waarde van de invoer- en uitvoerstromen ook een verschuiving in het invoer- en uitvoerpakket is te zien. Het is onduidelijk in hoeverre deze verschuiving samenhangt met de toetreding.

Het effect van de toetreding op de handel is geschat met behulp van het graviteitsmodel op een gemiddelde stijging van de handelsstromen van ongeveer 26,1 procent van en naar de nieuwe lidstaten. Dit geeft aan dat de toetreding een substantieel effect heeft gehad op de handel met Nederland.

6.2 *Arbeidsmigratie uit de nieuwe EU-lidstaten*

De Europese Unie (EU) is in 2004 uitgebreid met tien nieuwe lidstaten: Cyprus, Estland, Hongarije, Letland, Litouwen, Malta, Polen, Slovenië, Slowakije en Tsjechië. In Nederland en andere West-Europese landen werd de historische uitbreiding met landen uit het voormalig Oostblok in eerste instantie met enige argwaan bekeken⁷. De aandacht lag vooral bij de mogelijke bedreiging van de welvaartsstaat en minder bij de economische kansen. Gevreesd werd voor een forse toestroom van goedkoper werkende Oost-Europese werknemers, verdringing op de arbeidsmarkt, daling van lonen en hogere werkloosheid.

In het toetredingsakkoord is vastgelegd dat de landen behorend tot de EU-15 werknemers mogen blijven weren tot uiterlijk 1 mei 2011. Dit overgangsregime is niet van toepassing Cyprus en Malta. Bij deze kleine landen werd direct een vrij verkeer van werknemers toegestaan. De Nederlandse overheid wenst de toelating van arbeidsmigranten uit de nieuwe lidstaten stapsgewijs te versoepelen. Dit artikel verschaft inzicht in de migratiestromen uit de acht nieuwe EU-lidstaten waarvoor het overgangsregime geldt en geeft antwoord op de vraag of er inderdaad een grote toestroom van migranten heeft plaatsgevonden.

Het Nederlandse arbeidsmigratiebeleid

Nederland kent sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw een restrictief immigratiebeleid op het terrein van arbeid. Het actieve rekruteringsbeleid uit de jaren zestig, gebruikt in een periode van langdurige hoogconjunctuur, voldeed niet langer. Het jaar 1973 werd een keerpunt: de wereldeconomie zakte in. In de tweede helft van de jaren zeventig was hierdoor een nieuwe situatie ontstaan met een gewijzigde vraag naar arbeid. Industriële bedrijven zagen hun omzetten na de oliecrisis teruglopen, waardoor zij hun deuren voor gastarbeiders sloten. Daarentegen werd er in de snel groeiende dienstensector tevergeefs gezocht naar nieuwe, hoger opgeleide, arbeidskrachten. Nederland kampte hierdoor met een situatie van oplopende structurele werkloosheid en tegelijkertijd met onvervulbare vacatures. De overheid trof daarom maatregelen om de nog altijd voortgaande immigratie te reguleren in de vorm van een restrictief immigratiebeleid. Het toelatingsbeleid werd vastgelegd in de Wet arbeid buitenlandse werknemers (WABW, 1979) en later in de Wet arbeid vreemdelingen (WAV, 1995). Uitgangspunt van het restrictieve immigratiebeleid was en is dat vreemdelingen als werknemer alleen toegang hebben tot de arbeidsmarkt als er onvoldoende aanbod is uit de landen die samen de Europese Economische Ruimte (EER) vormen. Hiertoe behoren de landen uit de EU-15, Noorwegen, IJsland en Liechtenstein.

⁷ Verbon, H. Het Financieele Dagblad, 21 november 2003, blz. 9.

De tewerkstellingsvergunning vormt een belangrijk instrument bij het Nederlandse restrictieve toelatingsbeleid. Aan de vergunning ligt een arbeidsmarkttoets ten grondslag. Dit betekent dat de vergunning pas aan een werkgever wordt verleend, wanneer deze kan aantonen, dat er binnen de gehele EER geen geschikte arbeidskrachten meer te vinden zijn. Pas als werving binnen de arbeidsreserve aantoonbaar niets heeft opgeleverd, kan een vergunning worden afgegeven voor een buitenlandse werknemer. Voor een aantal beroepsgroepen of sectoren geldt echter een beperkte arbeidsmarkttoets. Voor vreemdelingen uit de nieuwe lidstaten bestaat momenteel bijvoorbeeld een verkorte tewerkstellingsprocedure voor enkele maritieme beroepen als matroos, volmatroos en stuurman in de binnenvaart. Dit houdt in dat de werkgever geen vacature hoeft te melden bij het Centrum voor Werk en Inkomen (CWI) en geen wervingsinspanningen hoeft te verrichten. Een tewerkstellingsaanvraag kan dan in twee weken worden afgehandeld, aangezien werkgevers niet eerst hoeven te zoeken naar een werknemer uit Nederland of de EER die het werk kan doen. De vrijstelling voor deze functies is vastgesteld voor een duur van drie maanden en wordt na deze periode opnieuw beoordeeld.

Met de nieuwe EU-lidstaten is in het toetredingsverdrag een tijdelijke overgangsmaatregel voor het werknemersverkeer afgesproken die kan worden gecontinueerd tot uiterlijk 1 mei 2011. Vanaf dat moment zullen de werknemers uit de nieuwe landen op grond van Europees recht volledig gelijk behandeld worden met betrekking tot de lonen en arbeidsvoorwaarden.

Tot 1 mei 2006 was er in beginsel geen vrij verkeer van werknemers tussen de nieuwe lidstaten en de oude EU-15, maar mochten individuele lidstaten een liberaler regime hanteren. Zo hebben Zweden, Ierland en het Verenigd Koninkrijk hun beperkingen reeds twee jaar geleden opgeheven. Deze laatste twee landen hanteerden echter wel een registratieplicht en stelden beperkingen aan de toegang tot de sociale voorzieningen en uitkeringen. Zweden was het enige land in de EU dat de burgers afkomstig uit de nieuw toetreden landen direct gelijk behandelde zonder enige beperkingen.

Na 1 mei 2006 is de situatie omgekeerd. In beginsel is er vrij verkeer van werknemers, maar de oude lidstaten hebben het recht de overgangsmaatregel te continueren. Nederland, België, Luxemburg en Frankrijk hebben besloten hun grenzen geleidelijk per sector te openen. In Italië wordt een quoteringsregeling gehanteerd. Duitsland, Oostenrijk en Denemarken houden hun grenzen volledig gesloten voor Oost-Europese werknemers. De eerste twee landen, die rechtstreeks grenzen aan de nieuwe lidstaten, hebben aangegeven dat ze zullen voortzetten tot de laatst mogelijke dag in 2011.

Het Nederlandse migratiebeleid is de laatste tijd sterk in beweging. Het kabinet heeft besloten werknemers uit de acht nieuwe lidstaten vanaf medio 2006 gemakkelijker toe te laten in vijf specifieke sectoren met een (dreigend) tekort aan werknemers: de agrarische sector, de binnenscheepvaart, slachterijen en visfileerbedrijven, wetenschappelijk onderzoek en de kleinmetaal. Werkgevers hoeven hier niet meer te voldoen aan de arbeidsmarkttoets om een tewerkstellingsvergunning te krijgen. Het streven is werknemers uit de nieuwe

lidstaten vanaf 2007 op de arbeidsmarkt te behandelen als werknemers uit Nederland en de EU-15. Binnen de huidige regelgeving bestaan echter ook andere manieren voor een arbeidsmigrant om direct in Nederland aan de slag te gaan. Dit kan bijvoorbeeld geschieden door in loondienst te gaan werken bij een niet in Nederland gevestigd bedrijf waarbij de arbeidsmigrant wordt gedetacheerd in Nederland. Ook kan een arbeidsmigrant direct aan de slag gaan als zelfstandig ondernemer door zelf opdrachten uit te voeren in Nederland. Nog een andere route is die waarbij bijvoorbeeld een Nederlandse transportonderneming een filiaal opent in een van de nieuwe lidstaten. Een bijzondere groep arbeidsmigranten vormt de groep Polen met een Duits paspoort die ruim voor de toetreding reeds toegang had tot de interne arbeidsmarkt van de Europese Unie. Deze Polen zijn afkomstig uit Silezië. Dit gebied behoorde voor de Tweede Wereldoorlog bij Duitsland. Na de oorlog werd het Pools. De inwoners van Silezië hebben echter nog steeds recht op een Duits paspoort.

Potentiële migratiestromen naar Nederland

In de economische literatuur worden migratiestromen veelal verklaard met zogeheten 'push'-en 'pull'-factoren. Een migratiestroom neemt toe naarmate de omstandigheden in het land van herkomst ongunstiger zijn en in het bestemmingsland gunstiger. Een zeer hoge werkloosheid in het land van herkomst kan een belangrijke pushfactor zijn en een relatief lage werkloosheid in het land van bestemming een belangrijke pullfactor. Op dezelfde wijze vormt een groot loonverschil een belangrijke migratiefactor. Het verwachte loon van een potentiële migrant in het bestemmingsland hangt theoretisch gezien af van de kans om een baan te verwerven en van het gemiddelde loon. Vrije arbeidsmigratie gaat in theorie net zo lang door tot het loon(kosten)niveau in alle landen gelijk is, wat zal leiden tot een optimale allocatie van de productiefactor arbeid.

Bij de migratiebeslissing zal de potentiële arbeidsmigrant alle factoren afwegen die het interessant maken om in een bepaald land te gaan werken. Niet alleen het verschil in werkloosheid of het loonniveau in het bestemmingsland tellen dan mee, maar ook factoren als het verwachte toekomstige inkomen, het onderwijsstelsel en -niveau, de toegankelijkheid van het sociale zekerheidsstelsel en de aanwezigheid van gemigreerde landgenoten. Deze laatste factor vormt een belangrijke determinant voor migratiestromen⁸⁾. Netwerken van migranten zorgen voor hogere baankansen en spreiding van risico's voor potentiële migranten. Een eenmaal ontstane migratiestroom houdt zichzelf min of meer in stand. Migratie leidt bijna altijd tot nieuwe migratie⁹⁾.

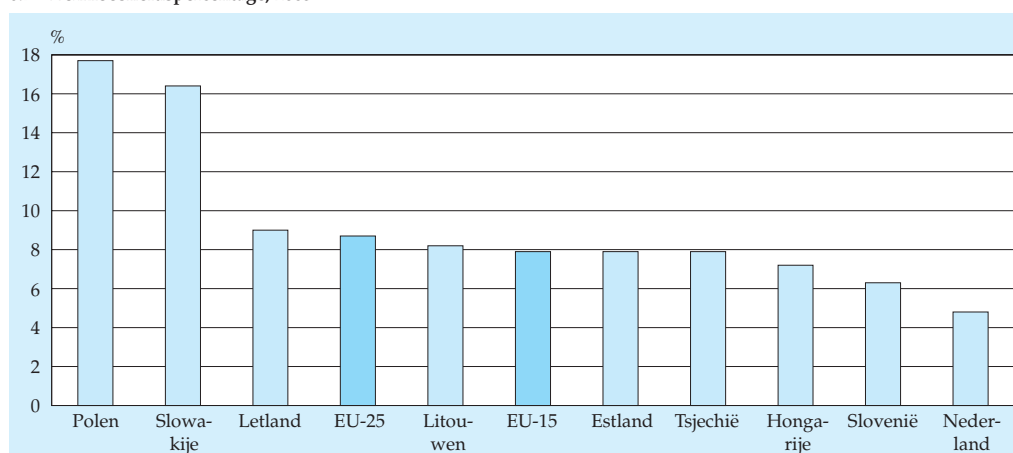
⁸⁾ Ecorys (2006), Evaluatie werknemersverkeer Midden- en Oost-Europese landen.

⁹⁾ Nimwegen, N. van en G. Beets (2000), Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2000.

Een hoge werkloosheid in het land van herkomst vormt een belangrijke push-factor voor migratie. In 2005 had Nederland binnen de Europese Unie een relatief lage werkloosheid (volgens de internationale ILO-definitie) van 4,8 procent. Alleen in Ierland, het Verenigd Koninkrijk en Luxemburg was het percentage lager. De kans dat een potentiële arbeidsmigrant een baan zal kunnen verwerven ligt in Nederland dan ook relatief hoog. Bij de nieuwe toetreders lag de werkloosheid in 2005 gemiddeld hoger dan in de Europese Unie (EU-15); in enkele landen zelfs meer dan twee keer zo hoog. Polen valt op met een werkloosheidspercentage van bijna 18 procent, maar ook in Slowakije lag het percentage met ruim 16 procent erg hoog. De werkloosheid in deze landen is de laatste jaren echter wel teruggelopen met enkele procentpunten. In 2002 was het percentage in Polen bijna 20 procent, terwijl het in Slowakije in 2001 lag op ruim 19 procent.

Het verschil in werkloosheid met Nederland is nog steeds zeer groot, zoals blijkt uit grafiek 6.7. Letland kende met 9 procent een werkloosheid die net iets onder die van Duitsland lag. De werkloosheidspercentages in de andere nieuwe lidstaten liggen rond het gemiddelde van de Europese Unie. Op grond van de pushfactor 'werkloosheid' kan worden verondersteld dat met name vanuit Polen en Slowakije de komende jaren migranten naar Nederland komen op grond van het werkloosheidsverschil. De werkloosheid lag in deze landen (fors) boven het gemiddelde in de EU-25. Migranten uit Polen zullen echter op grond van de bevolkingsomvang (ruim 38 miljoen inwoners tegen bijna 35 miljoen voor de andere zeven landen) en de relatief beperkte afstand tot ons land oververtegenwoordigd zijn in de migrantenstroom.

6.7 Werkloosheidspercentage, 2005¹⁾

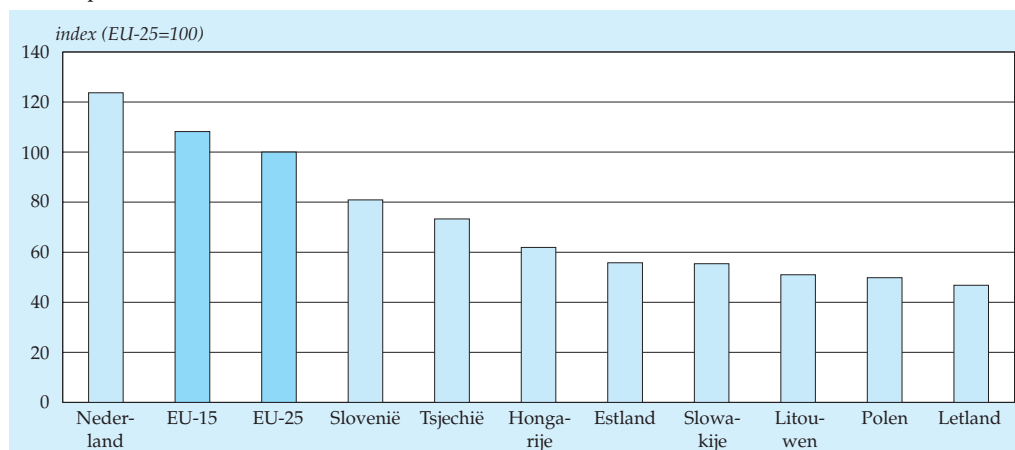
¹⁾ Berekend volgens de ILO-definitie.

Bron: Eurostat.

Een hoog gemiddeld loonniveau in het land van bestemming vormt een belangrijke pullfactor voor de potentiële arbeidsmigrant. Nederland is in economisch opzicht een zeer welvarend land. Ons BBP per hoofd van de bevolking behoort tot de hoogste in de Europese Unie. In 2005 lag het inkomen per inwoner in Nederland bijna een kwart boven het gemiddelde in de EU-25. Het verwachte gemiddelde loon voor een potentiële arbeidsmigrant ligt in ons land dan ook relatief hoog. Alleen in Luxemburg en Ierland lag het BBP per hoofd in 2005 hoger. Bij de nieuwe toetreders is de welvaart, afgemeten aan het BBP per hoofd, gemiddeld de helft van de EU-15. Het BBP per inwoner in Estland, Letland, Litouwen, Polen en Slowakije bedroeg in 2005 nog niet de helft van Nederland. Polen en Letland vormen economisch gezien de hekkensluiters van de Europese Unie met een welvaartsniveau dat nog niet de helft is van het gemiddelde in de EU-25.

Op grond van de pullfactor ‘verwacht loon’ kan worden verondersteld dat de komende jaren uit alle acht nieuwe lidstaten migranten naar Nederland komen vanwege het loonverschil. Hoewel de nieuwe lidstaten in welvaartsniveau sterk achterlopen, zorgde de toetreding tot de Europese Unie wel voor een flinke impuls van de economische groei in deze landen. Terwijl de economische groei in West-Europa stagneerde, realiseerden de nieuwe toetreders uit Midden en Oost-Europa een flinke stijging van hun economische activiteit de laatste jaren.

6.8 BBP per inwoner, 2005¹⁾

¹⁾ Gecorrigeerd voor prijsverschillen tussen landen.

Bron: Eurostat.

Arbeidsmigratie heeft gevolgen voor de inkomens in zowel het land van herkomst als het bestemmingsland. In het bestemmingsland kan de nieuwe arbeidsmigrant veelal een inkomensstijging verwachten die hoger ligt naarmate de duur van de migratie toeneemt. Het inkomen van werknemers die in het bestemmingsland wonen, kan tegengesteld reageren. Werknemers met makkelijk substitueerbare vaardigheden zullen er door de komst van immigranten

op achteruit gaan. Veelal gaat het hierbij om specifieke groepen werknemers als bouwvakkers, vrachtwagenchauffeurs en seizoensarbeiders. Het zal echter leiden tot een inkomensverbetering of verhoogde werkgelegenheid van werknemers met complementaire vaardigheden die aansluiten op die van de migranten. De inkomenspositie van werkgevers die veelvuldig arbeidsmigranten inzetten zal verbeteren door loondrukkende effecten als gevolg van de arbeidsmigratie. De gevolgen voor de Nederlandse overheidsuitgaven, waarbij gedacht kan worden aan de kosten voor inburgering en sociale zekerheid, zijn sterk afhankelijk van de duur van de migratie en van de specifieke kenmerken van de migrant. Verondersteld mag worden dat de gevolgen positief zullen zijn bij tijdelijke migratie en bij jonge succesvolle migranten¹⁰⁾.

De gevolgen van de arbeidsmigratie voor het land van herkomst zijn niet eenduidig. Er ontstaan positieve effecten doordat immigranten dikwijls geld naar het herkomstland sturen om achtergebleven familieleden te ondersteunen. Het verdiende geld dat teruggestuurd wordt naar huis brengt veelal een investerings- en scholingsimpuls op gang in het land van herkomst. Het kan ook voorkomen dat er pendelverkeer ontstaat waarbij arbeidsmigranten gedurende de week werken in het gastland en in het weekend in het land van herkomst het verdiende inkomen besteden. Er zijn echter ook negatieve effecten die vooral bestaan uit het verlies aan menselijk kapitaal, de zogenaamde 'brain drain'. Dit effect is groter bij vertrek van hoger opgeleiden wanneer het herkomstland heeft geïnvesteerd in de opleiding van de betrokkenen en hen naar het buitenland ziet vertrekken. Bij een sterk vergrijsde beroepsbevolking, zal het verlies aan jonge, productieve arbeidskrachten relatief nadelig uitpakken.

Feitelijke migratiestromen naar Nederland

Voor een juist beeld van de immigratie uit de acht nieuwe lidstaten zullen drie verschillende migrantenregistraties worden bekeken. In de eerste plaats zal de daadwerkelijke immigratie aan bod komen, waarbij het gaat om personen die zich voor een bepaalde tijd officieel in Nederland vestigen en inschrijven. Ten tweede zal het aantal verleende tewerkstellingsvergunningen beschouwd worden waarbij een vergunning is afgegeven om in Nederland te komen werken. Ten slotte zal het aantal arbeidsmigranten dat zich als zelfstandig ondernemer heeft geregistreerd worden behandeld.

De eerste registratie betreft de immigratiestatistiek waarin alle personen worden geregistreerd die zich voor een bepaalde tijd officieel in Nederland vestigen en zich inschrijven in de Gemeentelijke Basisadministratie van Persoonsgegevens (GBA). Aan het inschrijvingscriterium wordt voldaan indien de verwachte verblijfsduur in Nederland in het halfjaar volgend op het moment van vestiging ten minste vier maanden bedraagt.

¹⁰⁾ Roodenburg, H.J., R. Euwals en H.J.M. ter Rele (2003), *Immigration and the Dutch Economy*, CPB Special Publications, 47.

Uit de statistiek blijkt dat het aantal immigranten de laatste jaren sterk is gedaald, terwijl de emigratie is toegenomen. Als gevolg hiervan is het aantal emigranten sinds 2003 groter dan het aantal immigranten. Dit betekent dat ons land sindsdien een vertrekoverschot kent. Nederland is het enige West-Europese land met een vertrekoverschot.

Doordat er meer personen vertrekken dan er binnenkomen, maar ook vanwege een dalend aantal geboorten, is de Nederlandse bevolkingsgroei sterk gedaald. In 2005 groeide de bevolking van Nederland met 30 duizend personen. Nooit eerder in de 20e en 21e eeuw is de bevolkingsgroei zo laag geweest. De magere economische situatie in 2002 en 2003 vormt hiervoor de belangrijkste reden. Een flink aantal emigranten vertrok naar de oude EU-lidstaten behorend tot de EU-15. Door de open grenzen is het gemakkelijker geworden om binnen Europa te verhuizen naar landen als Duitsland, België, het Verenigd Koninkrijk of Spanje. Deze Europese landen stonden hoog op het lijstje van de Nederlandse emigranten.

Aan de immigratiezijde zien we een sterk stijgende migratie uit de nieuwe EU-lidstaten. In tabel 6.9 is het verloop van de immigratie uit de nieuwe landen opgenomen. Hieruit blijkt dat de omvang van het aantal migranten uit het voormalig Oostblok nog relatief klein is. Slechts 10 procent van de immigranten was in 2005 afkomstig uit de acht nieuwe lidstaten. Het werkelijke aantal arbeidsmigranten ligt waarschijnlijk hoger, aangezien niet iedere migrant zich daadwerkelijk registreert. Wel is sinds de toetreding een forse stijging van de immigratie te zien. In 2005 ging het in totaal om ruim 9 duizend migranten, tegen bijna 3,5 duizend in 2003. Migrant uit het, naar inwonertal gerekend, omvangrijke Polen zijn ruimschoots in de meerderheid. In 2005 was bijna driekwart van de migranten uit de nieuwe lidstaten afkomstig uit dit land.

6.9 Immigratie Nederland naar land van herkomst

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Estland	48	49	48	53	146	104
Hongarije	592	668	547	498	649	679
Letland	71	76	92	74	155	151
Litouwen	90	145	156	173	455	383
Polen	1 884	2 176	2 275	2 106	5 073	6 672
Slovenië	44	53	66	60	74	93
Slowakije	379	380	256	191	472	515
Tsjechië	445	537	393	333	565	552
Totaal	3 553	4 084	3 833	3 488	7 589	9 149
EU-15	35 800	35 352	33 469	31 780	31 517	32 092
Totale immigratie	132 850	133 404	121 250	104 514	94 019	92 297

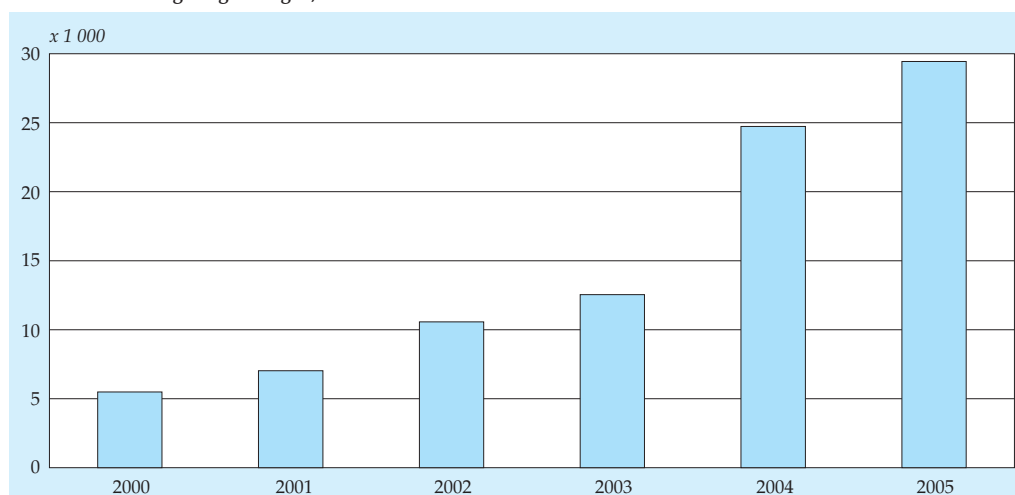
Bron: CBS, StatLine.

Migranten uit Hongarije, Tsjechië en Slowakije volgen de Polen op gepaste afstand. Tussen 2000 en 2005 is de hoogste groei te zien bij migranten uit Litouwen en Polen; de laagste bij die uit Hongarije, Tsjechië en Slowakije.

Net als in de andere landen van de EU-15 is in Nederland een forse stijging van de arbeidsmigratie uit Oost-Europa waar te nemen. Het aantal migranten uit de nieuwe EU-lidstaten is echter veel kleiner dan het aantal afkomstig uit de EU-15. Dit komt vooral doordat de inwoners uit de oude EU-lidstaten zich vrij mogen vestigen in Nederland. In totaal kwamen in 2005 ruim 32 duizend personen vanuit de EU-15 naar Nederland. Globaal komt bij de immigratiestromen uit Europa het beeld naar voren dat tegenover vier migranten uit de EU-15 één migrant uit de nieuwe EU-landen staat. In de jaren voorafgaand aan de toetreding waren dit er niet vier maar negen.

Een tweede manier om naar de feitelijke migratiestroom te kijken, betreft de registratie van het aantal verleende tewerkstellingsvergunningen voor werknemers afkomstig uit de acht nieuwe lidstaten. In grafiek 6.10 is het aantal afgegeven vergunningen opgenomen. In 2004, het jaar van toetreding, is het aantal afgegeven vergunningen verdubbeld ten opzichte van 2003. In 2005 is een verdere toename van het aantal verleende vergunningen te zien. Het aantal steeg tot bijna 30 duizend en blijkt aanzienlijk hoger te liggen dan het aantal Oost-Europese migranten dat zich daadwerkelijk in Nederland vestigt (zie tabel 6.9). Dit komt vooral doordat relatief veel migranten met een tewerkstellingsvergunning gedurende een korte tijd werkzaam zijn in ons land en hier tijdelijk verblijven. Zij wonen meestal op een camping, in een vakantiehuisje of op de boerderij. Meer dan 90 procent van de vergunningen kende een duur van korter dan één jaar. Het betrof hier met name seizoensarbeid met een duur van maximaal 24 weken.

6.10 Tewerkstellingsvergunningen, acht nieuwe EU-lidstaten

Bron: CWI.

Uit tabel 6.11 blijkt dat de tewerkstellingsvergunningen sinds de toetreding van de nieuwe lidstaten hoofdzakelijk zijn toegekend aan werknemers met de Poolse nationaliteit. In 2004 ging het om 83 procent van de afgegeven vergunningen. In 2005 is dit aandeel gestegen tot 89 procent. De resterende 10 procent werd in 2005 toegekend aan arbeidsmigranten uit Hongarije, Slowakije en Tsjechië. Het aantal afgegeven vergunningen voor arbeidsmigranten uit de verder gelegen, kleinere lidstaten Estland, Letland en Slovenië is nihil.

De verleende vrijstellingen van de arbeidsmarkttoets binnen het restrictieve migratiebeleid beïnvloedden de ontwikkeling van het aantal vergunningen per sector sterk. Zo daalde het aantal afgegeven vergunningen in 2005 fors in het beroepsgoederenvervoer en in de vleesindustrie na het intrekken van de vrijstellingen voor de arbeidsmarkttoets. De land- en tuinbouw is verreweg de belangrijkste sector voor migranten, gevolgd door de zakelijke dienstverlening. Driekwart van het aantal verleende vergunningen had in 2005 betrekking op de land- en tuinbouw. Ongeveer 9 procent van de verstrekkingen betrof een baan in de zakelijke dienstverlening. Hierbij ging het echter vooral om banen bij uitzendbureaus waarbij de werknemers uiteindelijk alsnog in een andere sector werken. Daarnaast blijken er relatief veel vergunningen afgegeven te zijn in de bouwnijverheid, de binnenvaart, het wegvervoer, de vleesindustrie en de overige industrie. Dit zijn sectoren waarvoor een vrijstelling van de arbeidsmarkttoets van kracht was.

Tot slot zal het aantal arbeidsmigranten dat zich in ons land bij de Kamer van Koophandel heeft geregistreerd als zelfstandig ondernemer worden beschouwd. Hoewel het merendeel van de Oost-Europese arbeidsmigranten naar Nederland komt om te werken met een tewerkstellingsvergunning, kan een arbeidsmigrant ook zonder vergunning direct aan de slag als zelfstandig ondernemer in Nederland. Zelfstandigen uit de nieuwe lidstaten hebben het recht in Nederland activiteiten als zelfstandige te ontplooiën.

6.11 Tewerkstellingsvergunningen naar nationaliteit

	2004	2005
	%	
Estse	0	0
Hongaarse	4	2
Letse	0	0
Litouwse	1	1
Poolse	83	89
Sloveense	0	0
Slowaakse	5	3
Tsjechische	6	4
Totaal	100	100

Bron: CWI.

Belemmeringen in de vorm van een vergunningplicht of registratieplicht voor zelfstandigen zijn in Nederland niet toegestaan, tenzij deze plicht ook voor Nederlanders bestaat. Als zelfstandige kan de arbeidsmigrant de concurrentie aangaan met Nederlandse werknemers door zichzelf een inkomen toe te kennen dat lager ligt dan de gangbare cao-lonen.

Veruit het grootste deel van de gestarte bedrijven bestaat uit eenmanszaken, maar het betreft ook zelfstandigen zonder personeel (ZZP'ers), BV's of v.o.f.'s met personeel. Uit gegevens van de Kamer van Koophandel blijkt dat het aantal ingeschreven personen uit de nieuwe lidstaten sterk is gestegen sinds de toetreding in 2004. Het aantal startende ondernemers uit deze lidstaten bedroeg in 2004 in totaal 1 520, waarbij het in 1 454 gevallen handelde om een opgerichte eenmanszaak. In 1 170 gevallen waren de ondernemers afkomstig uit Polen. In 2005 was er in Nederland opnieuw een forse groep startende ondernemers afkomstig uit Midden en Oost-Europa, vooral uit Polen. Bijna 2 600 van de 3 100 starters uit de nieuwe EU-landen kwamen uit Polen waarmee dit land Turkije heeft verdrongen als het belangrijkste land van herkomst van buitenlandse startende ondernemers. Poolse starters zijn in driekwart van de gevallen man en met gemiddeld 33 jaar drie jaar jonger dan de gemiddelde startende Nederlandse ondernemer. De zelfstandigen zijn in ongeveer de helft van de gevallen actief in de bouw met werkzaamheden als schilderen, timmeren of stukadoren. Een tweede belangrijke sector waar Poolse ondernemers activiteiten ontplooiën is de landbouw. Daarbij gaat het veelal om het verlenen van diensten voor de akker- en tuinbouw. De facilitaire dienstverlening vormt de derde sector waar vaak Polen bedrijven starten. Het schoonmaken van gebouwen is dan de belangrijkste activiteit.

Conclusie

Na de toetreding van de nieuwe EU-lidstaten werd gevreesd voor een forse toestroom van Oost-Europese arbeidsmigranten naar Nederland. Twee jaar na de toetreding is een eerste indruk ontstaan over de toestroom van migranten uit de nieuwe EU-lidstaten. Hoewel er inderdaad een sterk groeiende migratiestroom van migranten, tewerkgestelden en zelfstandig ondernemers naar Nederland op gang is gekomen, gaat het nog om kleine absolute aantallen. Slechts 10 procent van alle immigranten was in 2005 afkomstig uit de acht nieuwe lidstaten. Dit is waarschijnlijk een onderschatting van het aantal personen uit deze landen dat in Nederland verblijft, aangezien niet alle arbeidsmigranten zich hoeven te registreren. Bij de Nederlandse immigratiestromen uit Europa komt globaal het beeld naar voren dat tegenover vier migranten uit de EU-15 één migrant uit de nieuwe EU-landen staat. In de jaren voorafgaand aan de toetreding waren dit er niet vier maar negen.

Het kabinet heeft onlangs aangekondigd dat werknemers uit de acht nieuwe lidstaten gemakkelijker zullen worden toegelaten in vijf specifieke sectoren met een dreigend tekort aan arbeidskrachten. Daarbij gaat het om knellende sectoren als de land- en tuinbouw, de binnenscheepvaart, slachterijen en visfi-

leerbedrijven, wetenschappelijk onderzoek en de kleinmetaal. Een verdere versoepeling van het restrictieve toelatingsbeleid ligt in het verschiet. De huidige hoge werkloosheid in Polen en Slowakije, maar ook in Letland kan voor potentiële migranten op termijn een reden zijn om naar Nederland te komen. Het hoge welvaartsniveau in Nederland zal arbeidsmigranten uit vrijwel alle nieuwe EU-lidstaten aantrekken. Migranten uit Polen zullen op grond van de bevolkingsomvang, de relatief beperkte afstand tot Nederland en het succesvolle netwerk van migranten, de komende jaren echter oververtegenwoordigd blijven in de Oost-Europese migratiestroom naar Nederland.

6.3 *India: van slapende reus naar economische grootmacht*

India heeft zich de afgelopen jaren in hoog tempo ontwikkeld tot een van de belangrijkste opkomende economieën ter wereld. In het kielzog van de spectaculaire opmars van China noteert ook India al enkele jaren zeer hoge groeicijfers. Waar de economie van China voor een groot deel wordt gedreven door de productie van goederen speelt in India vooral de opkomst van de dienstensector een zeer belangrijke rol. De technologische revolutie in telecommunicatie heeft grenzen voor een grote verscheidenheid aan diensten irrelevant gemaakt. Klantenservice aan klanten in Engeland kan verleend worden vanuit Kaapstad, automatiseringsproblemen van een bedrijf in Nederland kunnen opgelost worden vanuit Bangalore. India is er in hoge mate in geslaagd te profiteren van deze technologische ontwikkelingen en heeft in het afgelopen decennium een omvangrijke en zeer dynamische dienstensector opgebouwd. Dankzij een groot aanbod van goed opgeleide, Engelssprekende en bovenal goedkope arbeidskrachten is India uitgegroeid tot de favoriete bestemming voor de uitbesteding van informatiediensten door Westerse multinationals. Zo hebben veel bedrijven uit Engelstalige landen hun callcenters verplaatst naar India en worden automatiseringsprocessen en administratiewerkzaamheden vanuit India uitgevoerd. Ook Nederlandse bedrijven raken steeds meer overtuigd van de voordelen die te behalen zijn bij verplaatsing of uitbesteding van activiteiten naar India.

Het toegenomen belang van India voor de wereldeconomie heeft ook zijn weerslag op de rol van India in de wereldpolitiek. Zo speelde het land een belangrijke rol in de laatste onderhandelingsronde binnen de Wereldhandelsorganisatie (WTO) en wordt het genoemd als een van de kandidaten voor een permanente zetel bij een eventuele reorganisatie van de VN Veiligheidsraad. Verder heeft India zich als regionaal tegenwicht van China in korte tijd ontwikkeld tot een belangrijke onderhandelingspartner van de Verenigde Staten. In dit artikel zullen de achtergronden van de economische ontwikkeling van India nader worden belicht. Hierbij zal ook worden ingegaan op de gevolgen van deze ontwikkeling voor de internationale economische positie van India en op de handelsstromen tussen Nederland en India.

Historie

In de periode vanaf de onafhankelijkheidsverklaring in 1947 tot 1980 voerden opeenvolgende Indiase regeringen een socialistische en sterk protectionistische economische politiek. Hierbij stonden een sterke overheid en een hoge mate van marktregulering centraal. De economie werd aangestuurd via centraal gestuurde vijfjarenplannen met een sterke nadruk op industrialisering en imports substitutie. Terwijl om haar heen de *Asian Tigers* (Hong Kong, Singapore, Taiwan en Zuid Korea) via een jaarlijkse groei van minstens 7 procent economisch sterk in opkomst waren, bleef de Indiase economie tussen 1950 en 1980 steken op het relatief lage groeipercentage van 3,5 procent. Deze structureel tegenvallende economische groei van India leidde ertoe dat de term *Hindu rate of growth* synoniem werd voor een ondermaats presterende economie.

Twee periodes van economische hervormingen zijn van belang geweest voor de totstandkoming van de huidige groei. In 1980 werden onder het bewind van premier Indira Gandhi maatregelen doorgevoerd die leidden tot de afschaffing van verschillende prijscontroles en een verlaging van de belasting voor ondernemers. Het uiteenvallen van de Sovjet Unie, een van India's belangrijkste ondersteuners, in combinatie met een dreigende betalingsbalanscrisis leidde in 1991 tot de verdere liberalisering van de Indiase economie. Hierbij werden onder aanvoering van minister van Financiën Manmohan Singh, de huidige minister-president van India, verschillende overheidsmonopolies opgeheven en werden de mogelijkheden voor buitenlandse investeringen aanzienlijk verruimd. De Indiase regering is in de jaren na 1991 niet afgeweken van de ingeslagen koers van liberalisering. De deelname van kleine, voornamelijk communistische, partijen in de regeringscoalitie heeft de laatste jaren echter wel een vertragende werking op de uitvoering van economische hervormingen. Erfenissen van het verleden zijn ook nog te vinden in de onveranderd grote macht van vakbonden en belangengroepen van boeren. Hervormingen op het gebied van de arbeidsmarkt en beperking van subsidies voor de agrarische sector zijn hierdoor vooralsnog uitgebleven.

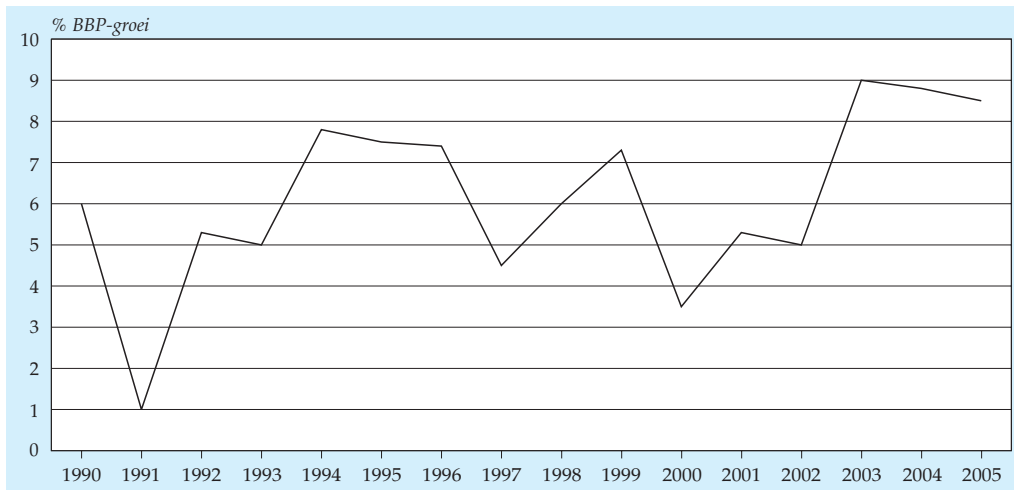
Economische ontwikkeling

Het bruto binnenlands product (BBP) van India is in 2005 met 8,5 procent gegroeid. De economische groei bedroeg daarmee voor het derde achtereenvolgende jaar meer dan 8 procent¹¹⁾. Hiermee voldoet India aan het ambitieuze doel van minimaal 8 procent groei per jaar dat de Indiase regering heeft gesteld¹²⁾. In het eerste kwartaal van 2006 hield de hoge groei aan, met een recordgroei van 9,3 procent volgens de voorlopige cijfers van het Indiase bureau voor de statistiek.

¹¹⁾ OESO (2006), World Economic Outlook, No. 79.

¹²⁾ IMF (2006), IMF Survey, vol. 35, no. 5.

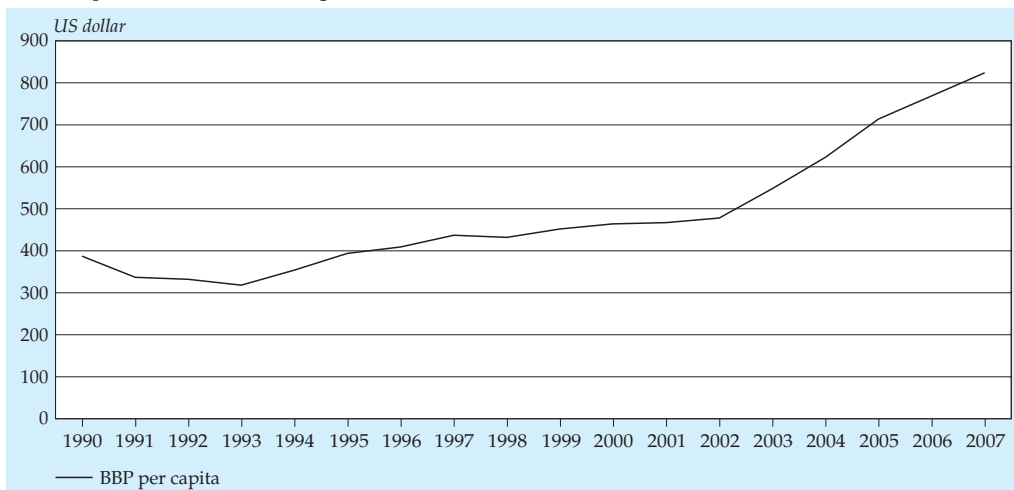
6.12 Economische ontwikkeling van India

Bron: OESO, World Economic Outlook, No. 79.

Bij de hoge groeicijfers van de Indiase economie in de laatste drie jaar kan de kanttekening gemaakt worden dat een deel van de groei direct samenhangt met de gunstige regenseizoenen in de betreffende jaren. Aangezien nog altijd meer dan 60 procent van de bevolking van India afhankelijk is van de landbouw werken slechte oogsten, via een terugval in het inkomen en de consumptie van de plattelandsbevolking, direct door in de economische groei. Vanwege de toename van de binnenlandse en buitenlandse investeringen in de industrie en de dienstensector en de snelle groei van de export van goederen en diensten zal de Indiase economie naar verwachting echter steeds minder afhankelijk worden van klimatologische omstandigheden.

6.13 BBP per hoofd van de bevolking India

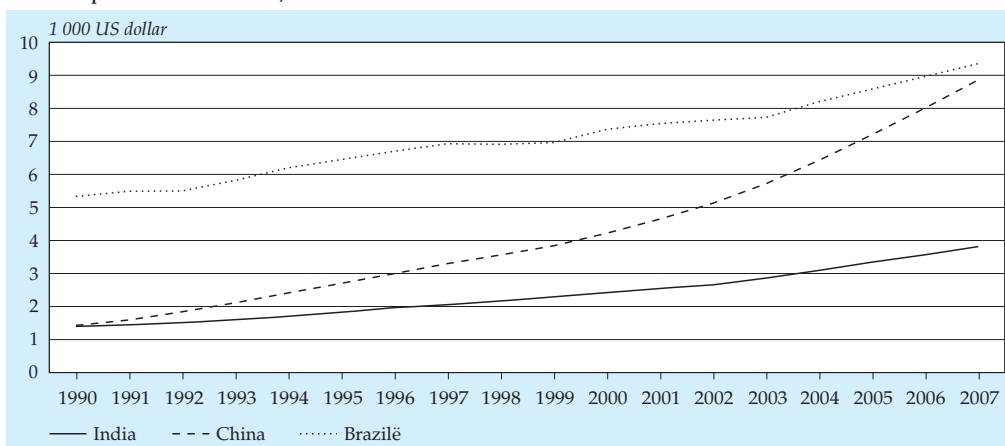

Bron: IMF, World Economic Outlook Database.

In grafiek 6.13 is duidelijk te zien dat de toename van de economische groei over het algemeen heeft geleid tot een hoger niveau van welvaart van de Indiase burgers. Armoede blijft echter een groot probleem in India. Nog altijd moet bijna een kwart van de Indiase bevolking rond zien te komen van een dollar per dag. In 2005 telde India in totaal 1,08 miljard inwoners. Volgens schattingen van de Verenigde Naties zal dit aantal in 2030 zijn toegenomen tot 1,5 miljard, waarmee het China zal passeren als het land met de grootste bevolking ter wereld.

Het BBP per hoofd van de bevolking ligt in India nog altijd behoorlijk lager dan in andere opkomende ontwikkelingslanden als China en Brazilië. Uit grafiek 6.14 blijkt dat India in de periode na 1990 niet het groeipatroon van China heeft kunnen volgen. De groei van het BBP per hoofd van de bevolking van India houdt wel grotendeels gelijke tred met de groei in Brazilië.

6.14 BBP per hoofd van Brazilië, China en India¹⁾

¹⁾ Gecorrigeerd voor prijsverschillen tussen landen.

Bron: IMF, World Economic Outlook Database.

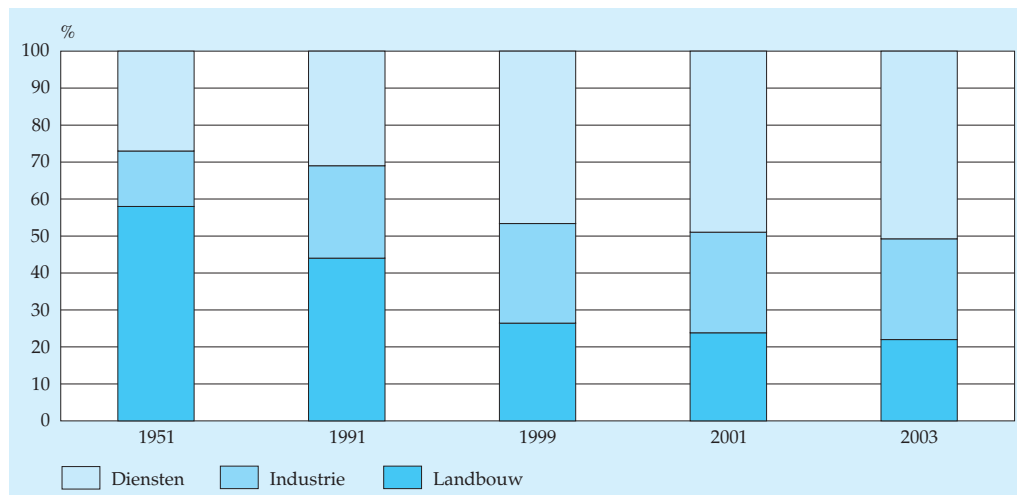
Waar komt de groei vandaan?

Hoewel nog altijd twee derde van de beroepsbevolking van India werkzaam is in de agrarische sector, wordt de bijdrage van de dienstensector aan het BBP steeds belangrijker. De enorme groei die de dienstensector de afgelopen tien jaar heeft doorgemaakt is dan ook het onbetwiste succesverhaal van de Indiase economie. Met een gemiddeld groeipercentage van 8 procent in de periode van 1997 tot en met 2002 vormde de dienstensector een zeer belangrijke aanvulling op de industrie en de agrarische sector, die gedurende die periode gemiddelde groeipercentages lieten zien van respectievelijk 4,5 procent en 3,1 procent per jaar¹³⁾.

¹³⁾ Gordon and Gupta (2004), Understanding India's Services Revolution, IMF Working paper WP/04/171.

Het traditionele patroon van de economische ontwikkeling van een land kan onderverdeeld worden in twee fases. In de eerste fase groeien zowel de industriële als de dienstensector harder dan de agrarische sector, waardoor het aandeel van beide sectoren in het BBP toeneemt. In de tweede fase groeit de dienstensector sneller dan de rest van de economie, terwijl de groei van de industrie stabiliseert. Dit is ook het beeld dat geschetst kan worden van de ontwikkeling van de Indiase economie. Tussen 1951 en 2003 steeg het aandeel van de dienstensector in het BBP van 27 tot 50 procent. In deze periode groeide de industrie van 15 tot 27 procent, terwijl het aandeel van de agrarische sector van 58 procent tot 22 procent afnam. De grootste groei van de dienstensector vond plaats vanaf de jaren negentig, een periode waarin het aandeel van de industriële sector stabiliseerde.

6.15 BBP India naar sector

Bron: Economic Intelligence Unit, India Country profile, 2004.

De groei van India past weliswaar in het traditionele ontwikkelingspatroon van industrielanden maar onderscheidt zich in twee aspecten heel duidelijk van de ontwikkeling van andere landen. Het meest opvallend is het omgekeerde tempo waarin de groei van de dienstensector zich heeft voltrokken. Daarbij vond deze ontwikkeling plaats bij een veel lager inkomensniveau dan in andere landen. Het aandeel van de dienstensector in het BBP van India is daardoor vele malen hoger dan in andere ontwikkelingslanden.

Diensten

Verschillende soorten diensten leveren een significante bijdrage aan de groei van de dienstensector in India. De snelst groeiende branches zijn de zakelijke dienstverlening, telecommunicatie, bancaire diensten en de horeca. De groei kwam vooral van de zakelijke dienstverlening, waarbij de ontwikkeling van software en de levering van ICT-gerelateerde diensten zoals callcenters voor

telefonische klantenservice, betaalservices en interne dienstverlening het meest in het oog springen. India profiteert hierbij als geen ander land van de mogelijkheden tot het internationaal aanbieden van dienstverlening en de trend tot uitbesteding van bedrijfsprocessen die dit tot gevolg heeft gehad.

Dit succes van India is ontstaan vanuit een combinatie van factoren. Een zeer belangrijke reden voor de aantrekkelijkheid van India is uiteraard het lage peil van de lonen. Volgens schattingen van de Boston Consulting Group verdient een ICT-medewerker in India gemiddeld 10 procent van het loon van een vergelijkbare werknemer in de VS¹⁴⁾.

India biedt echter meer dan alleen het voordeel van lage lonen. In vergelijking met andere lagelonenlanden beschikt het over een ruim aanbod aan hooggeschoolde arbeidskrachten. Dit hangt samen met het feit dat de Indiase overheid relatief veel geld spendeert aan het hoger onderwijs. Studenten die het hoger onderwijs halen worden daardoor in staat gesteld kwalitatief hoogwaardig onderwijs te genieten. Hierbij dient te worden aangetekend dat het aantal afgestudeerde ingenieurs in absolute aantallen weliswaar groot is, maar dat dit nog altijd slechts een klein percentage van de Indiase bevolking betreft. Van alle 104 miljoen kinderen die wereldwijd niet naar school gaan, komt een kwart uit India. In India is de participatie in het basisonderwijs vooral in de groep van 6- tot 14-jarige meisjes zeer laag. Daar komt bij dat de doorstroom van het basisonderwijs naar het voortgezet onderwijs zeer moeizaam verloopt, waardoor uiteindelijk naar verhouding weinig leerlingen het hoger onderwijs weten te bereiken.

Een ander belangrijk concurrentievoordeel van India is het feit dat vanwege het Brits-koloniale verleden een groot deel van de Indiase bevolking vloeiend Engels spreekt. Dit maakt India zeer aantrekkelijk voor de uitbesteding van bijvoorbeeld telefonische klantenservice gericht op een Engelstalige markt. Ook in andere markten voor zakelijke dienstverlening, zoals de ontwikkeling van software, levert de talenkennis een extra voordeel op ten opzichte van concurrerende lagelonenlanden.

India is in het afgelopen decennium in staat gebleken een dienstensector te ontwikkelen die niet alleen goedkoop, maar ook kwalitatief hoogwaardig is. Dit heeft ertoe geleid dat bedrijven een steeds grotere variëteit aan processen en diensten aan India uitbesteden. Hierbij gaat het niet alleen om eenvoudige standaardprocessen, maar ook steeds meer om hoogwaardige, kennisintensieve arbeid. De Indiase ICT-brancheorganisatie NASSCOM schat dat de exportopbrengsten door uitbesteding van bedrijfsprocessen aan Indiase bedrijven zullen toenemen van 5,2 miljard dollar in 2005 tot ongeveer 25 miljard dollar in 2010. De groei in de dienstensector heeft een positief effect op de werkgelegenheid in India. Vooral de grote Indiase en Amerikaanse ICT-bedrijven huren ook in 2006 duizenden nieuwe Indiase arbeidskrachten in.

¹⁴⁾ The Economist (2006), A survey of business in India.

Verwacht wordt dat de Indiase software industrie in 2010 direct of indirect verantwoordelijk zal zijn voor ruim 8 miljoen banen. Dit blijft echter een bescheiden aantal in relatie tot de enorme omvang van de totale populatie van India. De toename in de werkgelegenheid dankzij de verdere groei van de dienstensector zal dan ook niet toereikend zijn voor de aangroei van de arbeidspopulatie. Voor de komende tien jaar wordt een toestroom van 100 miljoen nieuwe arbeidskrachten verwacht.

Industrie

De industriële sector van India is lange tijd gedomineerd door grote, minder efficiënte staatsbedrijven. Het openbreken van deze monopolies verloopt moeizaam en is nog lang niet in alle sectoren voltooid. Ondanks de lage lonen en het grote arbeidsaanbod speelt de industriële productie van goederen dan ook een veel minder belangrijke rol in de economische ontwikkeling van India dan in bijvoorbeeld China. De goederenproducenten leverden in 2003 nog geen 20 procent van de groei van het Indiase BBP. In China verzorgde de productie van goederen in 2003 bijna de helft van de economische groei. Het belang van de goederenproductie voor de Indiase economie neemt de laatste jaren wel toe. Het gemiddelde groeipercentage van de industrie bedroeg de afgelopen twee jaar 9 procent. Steeds meer grote multinationals kiezen tegenwoordig India als vestigingsplaats voor een nieuwe fabriek. Bekende voorbeelden hiervan zijn Dell, Hyundai en Nokia. Deze bedrijven laten zich bij de keuze voor vestiging in India, naast het voordeel van de lage lonen, leiden door het feit dat het land door de toenemende welvaart en de opkomst van een grotere middenklasse ook steeds interessanter wordt als afzetmarkt. Zo staat India inmiddels in de top vijf van de grootste markten voor mobiele telefoons.

Landbouw

De indrukwekkende opmars van de dienstensector neemt niet weg dat ook de agrarische sector van groot belang blijft voor de economische prestaties van India. Doordat het grootste deel van het landbouwareaal niet is geïrrigeerd, is de landbouwproductie zeer afhankelijk van een goed regenseizoen. De afhankelijkheid van de omvang van de moessonregens blijkt uit het feit dat fluctuaties in regenval via het rurale inkomen en de consumptie doorwerken in de economische groei. Zo is de terugval van de groei in 2001 en 2002 voor een groot deel te wijten geweest aan slechte oogsten door een periode van extreme droogte. De snelle groei in het eerste kwartaal van 2006 wordt voor een deel toegeschreven aan toegenomen consumptieve bestedingen als gevolg van een zeer goede oogst. Gecorrigeerd voor het effect van het goede regenseizoen bedroeg de economische groei in 2004 4,3 procent in plaats van 8,2 procent¹⁵⁾.

¹⁵⁾ IMF (2005), India Selected Issues, IMF Country Report 05/87.

Verdeling nieuwe welvaart

De groei van de Indiase economie concentreert zich vooralsnog in de rijkere deelstaten, waar het grootste deel van de dienstensector is gevestigd. De inkomensongelijkheid tussen de rijkere en de armere deelstaten neemt daardoor steeds verder toe. In de periode 1970 tot 2004 groeiden de armste staten langzamer dan het landelijk gemiddelde. In dezelfde periode groeiden de rijkere staten (Andhra Pradesh, West Bengal, Karnataka, Gujarat en Maharashtra) meer dan twee keer zo hard als gemiddeld. Economische activiteit vindt ook zeer geconcentreerd plaats. De vijf rijkste staten, waar in totaal ongeveer een kwart van de Indiase bevolking woont, produceren meer dan 40 procent van de totale Indiase output. De vijf armste staten, samen goed voor ongeveer 40 procent van de bevolking, zorgen voor nog geen kwart van de totale productie. Tot deze armste staten behoort ook Uttar Pradesh, met 170 miljoen inwoners de staat met de grootste bevolking. De armere noordelijke staten leveren de helft van de landbouwproductie. De dienstensector concentreert zich voornamelijk in de rijkere staten, in plaatsen waar veel dienstverlenende bedrijven dicht bij elkaar gevestigd zijn. Bekende voorbeelden hiervan zijn de steden Hyderabad in Andhra Pradesh en Bangalore in Karnataka. Laatstgenoemde stad wordt door zijn hoge concentratie van ICT-bedrijven ook wel het *Silicon Valley* van India genoemd.

Migratie tussen de verschillende staten is zeer beperkt. Dit kan het gevolg zijn van taal- en cultuurverschillen, maar ook van geldgebrek waardoor een verhuizing naar een staat waar geen familie woont niet te betalen is. Door dit gebrek aan migratie van arbeid en kapitaal groeien de rijkere en de armere staten steeds verder uit elkaar. Dit probleem wordt de komende jaren nijpender gezien de verwachting dat 60 procent van de groei van de Indiase bevolking tussen 2005 en 2050 zal plaatsvinden in de vier armste staten.

Toekomst

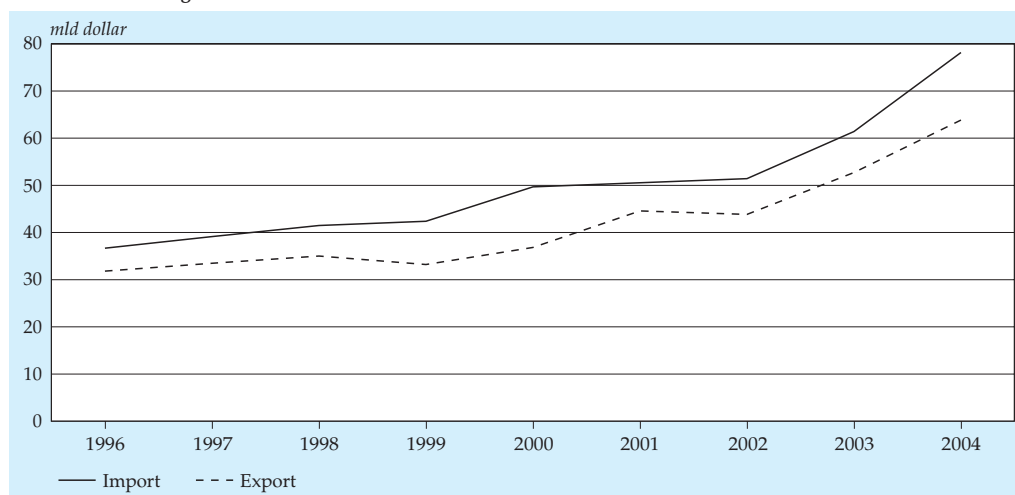
Om structurele stappen te zetten in het gevecht tegen armoede, en uiteindelijk het predikaat ontwikkelingsland te ontgroeien, is het van het grootste belang dat de industriële sector sterk blijft groeien. In combinatie met een verbetering van de toegankelijkheid van het primair en secundair onderwijs kan de groei van de productie leiden tot de noodzakelijke groei in werkgelegenheid, zodat de welvaart van de Indiase bevolking over een bredere linie kan toenemen. Naar Chinees voorbeeld zijn daarom plannen geformuleerd voor het creëren van een groot aantal speciale economische zones verspreid over heel het land. Binnen deze zones gelden verschillende belastingvoordelen en een aangepaste versie van de Indiase arbeidswetten om het voor multinationals aantrekkelijk te maken zich in India te vestigen. Om nog aantrekkelijker te worden voor buitenlandse investeerders zijn ingrijpende verbeteringen van de infrastructuur nodig en is ook het slechten van juridische en bureaucratische barrières van groot belang.

India heeft zich de afgelopen jaren geleidelijk aan meer opengesteld voor de wereldeconomie. Dit proces is echter nog altijd niet afgerond, zo zijn er nog steeds grote beperkingen voor buitenlandse investeringen in uiteenlopende sectoren als de detailhandel, verzekeringen en telecommunicatie. India ontving in 2005 0,8 procent van de totale internationale stroom van directe buitenlandse investeringen. Daarmee loopt het nog ver achter op China, dat in totaal 8,2 procent van de buitenlandse investeringen ontving. Afgezien van de beperkte toegang tot specifieke sectoren, wordt de afwachtende houding van buitenlandse investeerders ten opzichte van India voor het grootste deel verklaard door de gebrekkige infrastructuur en de overdaad aan regels verbonden aan handel en investeringen. De problemen in de infrastructuur betreffen niet alleen de staat van het wegennet, maar ook de overbelaste vliegvelden en treinnetwerken en het veelvuldig uitvallen van elektriciteit. India neemt op de lijst van de Wereldbank waarop 155 landen gerangschikt zijn naar het gemak van zakendoen de 116e plaats in, twee plaatsen onder Irak en 25 plaatsen lager dan China.

Internationale handel

Sinds 2000 is de waarde van de export van India driemaal zo snel gegroeid als in de tweede helft van de jaren negentig. Deze versnelde groei werd geleid door de dienstensector en in het bijzonder de export van software en ICT-gerelateerde diensten. In de periode 1998 tot en met 2003 nam de Indiase export van ICT diensten met gemiddeld 42 procent per jaar toe. De stijging was het grootst bij de IT-gerelateerde diensten. Deze categorie behaalde tussen 2001 en 2003 een gemiddelde jaarlijkse groei van 62 procent.

6.16 Internationale goederenhandel van India

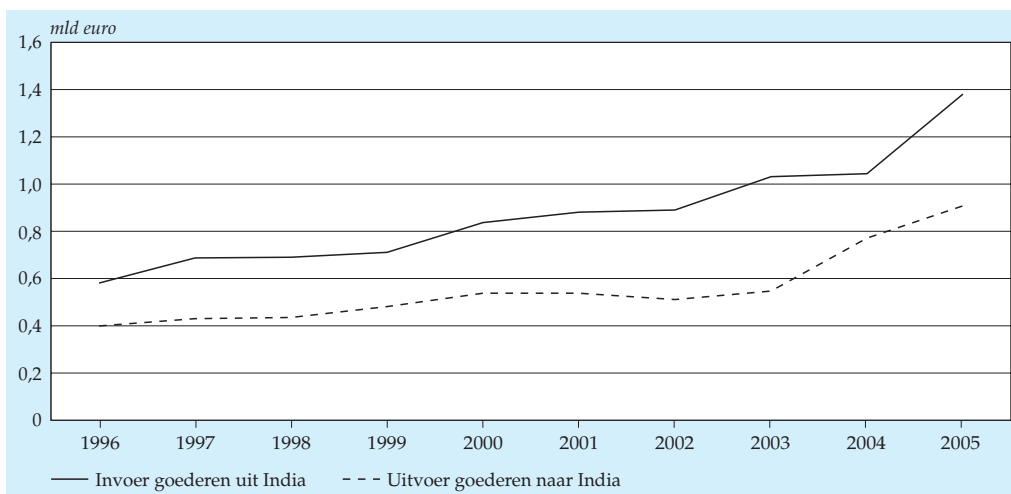
Bron: CBS, StatLine.

Ook de goederenexport vanuit India is sinds 2000 sterk gestegen. De meeste groei werd gerealiseerd in dynamische sectoren als geraffineerde aardolieproducten, organische chemicaliën (alcoholen en fenolen) en elektronische apparatuur. In deze sectoren is de groei van de Indiase export hoger dan het wereldwijde gemiddelde. Ondanks deze groei blijft de Indiase goederenexport nog altijd achter bij de export van andere Aziatische landen en in het bijzonder China. De totale export van China is ongeveer zes keer groter dan die van India, de export van de ASEAN 4 (Indonesië, Maleisië, Filippijnen en Thailand) is vier keer hoger dan die van India.

Handelsstromen met Nederland

De economische ontwikkeling van India heeft duidelijk een impuls gegeven aan de Nederlandse handel met India. Sinds 2002 hebben de goederenhandelsstromen tussen India en Nederland een sterke groei doorgemaakt. Het aandeel in de totale internationale handel van Nederland is echter nog beperkt. Van de Nederlandse invoer van goederen kwam in 2005 0,6 procent uit India. De export naar India bedroeg 0,3 procent van de totale Nederlandse export. De Nederlandse import van diensten uit India is vooralsnog zeer beperkt.

6.17 Goederenstromen Nederland-India

Bron: CBS, StatLine.

Koplopers in de Nederlandse import uit India zijn de categorieën kleding en toebehoren, en elektrische machines en apparaten. Ook het aandeel van muziekinstrumenten in de totale Nederlandse import uit India is opmerkelijk hoog.

Een opvallende rol is weggelegd voor de import van geraffineerde producten van aardolie. Zowel de waarde als het volume van de Nederlandse import uit India van deze goederen is de afgelopen jaren sterk gestegen. Het gaat hierbij om halfzware reactiemotorbrandstof (kerosine) en gasolie. In 2004 is voor het

eerst kerosine uit India geïmporteerd door Nederland. Deze import verdubbelde in 2005 en was dat jaar goed voor 12 procent van de totale Nederlandse import van kerosine. De import van gasolie uit India steeg het afgelopen jaar met 96 procent. Het aandeel van Indiase gasolie in de totale Nederlandse gasolie-import verdubbelde tussen 2001 (het eerste jaar dat er gasolie uit India werd geïmporteerd) en 2005 van 2,4 naar 4,8 procent.

6.18 Nederlandse invoer van goederen uit India, 2005

	Invoer van goederen	Aandeel in totale invoer ¹⁾	Mutatie 1996-2000	Mutatie 2001-2005
	<i>mln euro</i>	<i>% invoer</i>	<i>% volumemutaties</i>	
Kleding en toebehoren	215	3,7	4	46
Elektrische apparaten en machines	212	0,7	182	-55
Aardolieproducten	168	0,6	-4	58
w.v. gasolie en kerosine	167	6,0	0	138
Muziekinstrumenten	133	8,2	40	144
Fruit	95	3,5	-18	125
Organische chemische producten	76	0,9	245	-13

¹⁾ Aandeel in totale Nederlandse import van de betreffende goederengroep.

Bron: CBS, StatLine.

Binnen de totale kledingimport nemen T-shirts een belangrijke plaats in. Het aantal geïmporteerde shirts steeg tussen 2001 en 2005 met 152 procent. Een sterke stijging van de import was ook zichtbaar bij textielgrondstoffen en garen en weefsels van textiel. Zo nam de import van vlas en jute met bijna 200 procent toe, tot 45 procent van de totale Nederlandse import.

Meer dan de helft van de invoerwaarde van de elektrische machines en apparaten wordt gevormd door geluidsdragers zoals onbespeelde CD's en cassettebandjes. India leverde in 2005 26 procent van de totale Nederlandse import van dergelijke geluidsdragers.

Export

De Nederlandse export naar India is de laatste jaren flink toegenomen. De vijf categorieën met de hoogste uitvoerwaarde hebben de afgelopen vijf jaar allemaal een grote stijging van het exportvolume laten zien. Met het aantrekken van de economie van India is dus ook het volume van de Nederlandse goederenexport naar India sterk toegenomen. In het totaal van de Nederlandse export speelt de uitvoer van goederen naar India echter nog een zeer bescheiden rol.

In 2005 bestond 30 procent van de waarde van de Nederlandse uitvoer naar India uit machines en vervoermaterieel. Hierbij werd het grootste deel gevormd

door elektrische apparaten, zoals elektromedische en radiologische apparaten, en diverse machines zoals mechanisch vervoermaterieel en verwarmings- en koelmachines. Ook de chemische sector neemt een groot deel van de Nederlandse export naar India voor zijn rekening. Met een totale uitvoerwaarde van 262 miljoen euro besloeg de export van chemische producten in 2005 29 procent van de totale uitvoerwaarde van de Nederlandse export naar India. Binnen deze groep nemen chemische producten het grootste deel van de export voor hun rekening.

6.19 Nederlandse uitvoer van goederen naar India, 2005

	Uitvoer van goederen	Aandeel in totale uitvoer ¹⁾	Mutatie 1996–2000	Mutatie 2001–2005
	<i>mln euro</i>	<i>% uitvoer</i>	<i>% volumemutaties</i>	
Machines	148	0,7	-59	213
Optische instrumenten	118	0,8	-2	168
Organische chemische producten	96	0,7	-28	58
Gietijzer, ijzer en staal	96	1,3	-44	406
Kunststof en werken daarvan	77	0,5	-10	268

¹⁾ Aandeel in totale Nederlandse export van de betreffende goederengroep.

Bron: CBS, StatLine.

Import van diensten uit India

Nederland importeert slechts op zeer bescheiden schaal diensten uit India. De import van Indiase diensten betrof in 2004 slechts 0,4 procent van de totale Nederlandse dienstenimport. Nederland betreft het overgrote deel van de geïmporteerde diensten uit de EU-25 en de VS. Maar ook de import van diensten uit China was in 2004 200 miljoen euro hoger dan de dienstenimport uit India.

In tabel 6.20 worden de belangrijkste segmenten van de Nederlandse invoer van diensten uit India uitgelicht. Hieruit blijkt dat de zakelijke dienstverlening en de ICT ook in de door Nederland uit India betrokken diensten een relatief grote rol spelen. Andere belangrijke segmenten zijn de vervoersdiensten en het reisverkeer. Afgezien van de ICT-diensten beslaat geen van de diensten meer dan 0,6 procent van de totale Nederlandse import van de betreffende dienst.

6.20 Nederlandse invoer van diensten uit India

	Invoer diensten		Aandeel in totale invoer ¹⁾	
	2003	2004	2003	2004
	<i>mln euro</i>		<i>% invoer</i>	
Vervoersdiensten	42,0	69,0	0,4	0,6
Reizen	21,0	28,0	0,2	0,2
Communicatiediensten	5,0	6,0	0,2	0,3
ICT-diensten	.	43,0	.	1,7
Royalty's en licentierechten	.	3,0	.	0,0
Overige zakelijke diensten	128,0	90,0	0,6	0,4
Totaal	220,0	269,0	0,4	0,4

¹⁾ Aandeel in totale Nederlandse import van de betreffende dienstencategorie.

Bron: CBS, StatLine.

Tot besluit

Steeds meer Nederlandse bedrijven onderhouden economische relaties met India. Een groot aantal bedrijven, uiteenlopend van banken, verzekeraars en consultants tot elektronicafabrikanten en vliegtuigmaatschappijen, is inmiddels in India actief. In veel gevallen hebben zij daarbij (delen van) hun bedrijfsproces structureel of op projectbasis uitbesteed aan Indiase bedrijven. Enkele bedrijven besloten nog verder te gaan en dochterondernemingen in India op te richten. Het gaat hierbij voornamelijk om ICT-gerelateerde diensten als automatisering en de ontwikkeling van software.

Lijst van gebruikte begrippen

Afschrijvingen

De waardevermindering van machines, gebouwen, vervoermiddelen, software en andere duurzame productiemiddelen door normale technische slijtage of economische veroudering.

Arbeidsinkomensquote

Het aandeel van de vergoeding voor arbeid (beloning van werknemers en toegerekend loon zelfstandigen) in de (netto) *toegevoegde waarde* in een economie.

Arbeidsjaar

Een maat voor het *arbeidsvolume* die wordt berekend door alle (voltijd-, deeltijd- en flexibele) banen in een jaar om te rekenen naar voltijdbanen of voltijdequivalenten. Het voltijdequivalent van een baan wordt bepaald door de overeengekomen jaarlijkse arbeidsduur, die bij die baan behoort, te delen door de overeengekomen jaarlijkse arbeidsduur die bij een voltijdbaan (in de betreffende bedrijfstak) behoort. Zo leveren twee halve banen samen een arbeidsvolume van één arbeidsjaar op.

Arbeidsproductiviteitsontwikkeling

De volumeverandering van de *toegevoegde waarde* per *arbeidsjaar* of gewerkt uur.

Arbeidsvolume

De hoeveelheid arbeid die is ingezet in het arbeidsproces; wordt uitgedrukt in banen, *arbeidsjaren* of gewerkte uren.

Balans

Een overzicht van de activa en de passiva van een *sector* of land op een bepaald moment. De activa bestaan onder meer uit machines, gebouwen, niet-geproduceerde activa (zoals grond en minerale reserves), vorderingen en aandelenbezit. De passiva kunnen worden onderscheiden in schulden en eigen vermogen.

Basisprijzen

De verkoopprijs exclusief handels- en vervoersmarges van derden en exclusief het saldo van productgebonden belastingen en productgebonden subsidies. De *toegevoegde waarde* kan worden uitgedrukt in basisprijzen. Zie ook: *Marktprijzen*.

Belastingen

Verplichte heffingen die de *overheid* oplegt, zonder dat hier een direct aanwijsbare tegenprestatie door de *overheid* tegenover staat.

Belastingen op inkomen en vermogen

Belastingen die worden geheven over het inkomen en vermogen van personen en de winsten van bedrijven.

Belastingen op productie en invoer

Alle door bedrijven en de overheid afgedragen belastingen die niet worden geheven op hun winst of vermogen. Deze worden vaak direct doorberekend aan de consumenten. Voorbeelden zijn de btw en accijnzen.

Beloning van werknemers

Zie *Loonsom*.

Beroepsbevolking

Alle personen van 15–64 jaar die ten minste twaalf uur per week betaald werk verrichten of actief betaald werk zoeken.

Beschikbaar inkomen

Het inkomen na aftrek van *belastingen* plus uitkeringen, dat besteed wordt aan consumptie en *besparingen*. Dit inkomen wordt ook wel secundair inkomen genoemd.

Besparingen

Het deel van het *beschikbaar (nationaal) inkomen* dat niet gebruikt wordt voor de (*nationale*) *consumptieve bestedingen*. De som van de besparingen en het saldo van ontvangen *kapitaaloverdrachten* is beschikbaar voor investeringen, beleggingen in financiële activa en/of het aflossen van de schulden.

Binnenlands product

Het totale inkomen dat door productie in Nederland is gevormd. Het is daarmee gelijk aan de som van de *toegevoegde waarden* van alle bedrijfstakken.

Bruto (binnenlands product etc.)

De toevoeging bruto bij een economische variabele zoals binnenlands product of nationaal inkomen, duidt erop dat de *afschrijvingen*, die de kosten van het gebruik van de duurzame productiemiddelen weergeven, niet in mindering zijn gebracht.

Buitenland (transacties met Nederland)

Alle transacties van *ingezetenen* van Nederland met *niet-ingezetenen*. Dit omvat onder andere de *invoer* en *uitvoer* van goederen en diensten, de ontvangsten (betalingen) van rente en dividenden uit (aan) het buitenland, en de aan- en verkopen van aandelen en obligaties door het buitenland.

Centrale overheid

Het onderdeel van de *overheid* dat bestaat uit het Rijk, de universiteiten, de product- en bedrijfsschappen en een aantal tot de overheid behorende non-profit instellingen met een landelijk werkingsgebied. Voorbeelden van deze laatste categorie zijn Prorail, de Open Universiteit, de Informatie Beheer Groep en researchinstellingen zoals NWO en KNAW.

Conjunctuur

De op- en neergaande beweging van de economie binnen een periode van vijf tot tien jaar. Binnen een conjunctuurcyclus kunnen de volgende fases voorkomen: opleving, hoogconjunctuur, neergang, laagconjunctuur (*recessie of depressie*).

Consumptiequote (gemiddelde)

De *gezinsconsumptie* in verhouding tot het (*bruto*) *binnenlands product* tegen *marktprijzen*.

Consumentenprijsindex

Indexcijfer dat de gemiddelde prijsverandering weergeeft van een pakket consumptiegoederen en -diensten. Dit kan afwijken van de prijsindex van de gezinsconsumptie doordat het consumptiepakket waarover de prijsindex van de gezinsconsumptie gemeten wordt een andere samenstelling heeft dan dat van de consumentenprijsindex.

Consumptieve bestedingen

De goederen en diensten die gebruikt worden voor rechtstreekse bevrediging van individuele of collectieve behoeften. Kan worden onderscheiden in *overheidsconsumptie* en *gezinsconsumptie* en in *werkelijke individuele consumptie* en *werkelijke collectieve consumptie*.

Contractloonstijging

De stijging van het bruto loon (inclusief bijzondere beloningen) per werknemer als direct gevolg van cao-afspraken in het bedrijfsleven en bij de overheid.

Depressie

De *conjunctuurfase* die gekenmerkt wordt door een langdurige daling van het geheel aan economische activiteiten, afgemeten aan een langdurige volumedaling van het BBP.

Diensten

Producten die niet tastbaar zijn, zoals horeca, handel, transport, zorg, overheid.

Doorvoer

De goederenstroom die, op weg van het ene naar het andere land, over Nederlands grondgebied vervoerd wordt maar in buitenlands bezit blijft. Maakt geen deel uit van de *uitvoer* of de *invoer*. Nauw verwant aan de *wederuitvoer*.

Duurzame ontwikkeling

Economische ontwikkeling die niet gepaard gaat met een afname van niet-vernieuwbare productiefactoren (zoals minerale reserves) of met onherstelbare milieuschade.

Economische groei

De procentuele *volumegroei* van het *bruto binnenlands product* (meestal tegen *marktprijzen*).

Exploitatieoverschot / gemengd inkomen

De *toegevoegde waarde* na aftrek van de beloning van werknemers en het saldo van overige belastingen en subsidies op productie, zoals OZB en motorrijtuigenbelasting. Bij *vennootschappen* kan het worden opgevat als beloning voor de inzet van kapitaal. Bij zelfstandigen bevat het daarnaast een beloning voor de inzet van arbeid door zelfstandigen en hun meewerkende gezinsleden.

Finale bestedingen

De waarde van de geproduceerde eindproducten. Dit wordt onderverdeeld naar *uitvoer*, *consumptieve bestedingen* en *investeringen*. De finale bestedingen vormen samen met het *intermediair verbruik* de totale bestedingen aan goederen en diensten.

Financiële instellingen

De *sector* in de economie die bestaat uit instellingen die een bemiddelende rol hebben tussen vragers en aanbieders van geld.

Financiële transacties

De veranderingen in vorderingen op en schulden van een *sector* aan andere sectoren of het buitenland. Deze zijn vaak het spiegelbeeld van reële transacties, maar ze kunnen ook op zichzelf staan (bijvoorbeeld de aan- en verkoop van aandelen en obligaties).

Flexibele arbeidsrelatie

Arbeidscontract voor een periode korter dan één jaar of een contract waarin geen vaste arbeidsduur is opgenomen.

FISIM

De productie van banken door leningen en deposito's wordt aangeduid met FISIM (Financial Intermediation Services Indirectly Measured). FISIM op leningen wordt berekend op basis van het gemiddelde rentepercentage op leningen minus een bepaald referentietarief vermenigvuldigd met de omvang van de uitstaande leningen. FISIM op deposito's bestaat uit het referentietarief minus het gemiddelde rentepercentage op deposito's, vermenigvuldigd met de omvang van de aangetrokken deposito's. Het verbruik van de aldus berekende bankdiensten wordt vervolgens toegerekend aan de institutionele sectoren op basis van de gemiddelde balansstanden voor leningen en deposito's.

Geregistreerde werkloosheid

Alle mensen van 16–64 jaar zonder baan of met een baan van minder dan twaalf uur per week die bij een Centrum voor werk en inkomen (CWI) staan ingeschreven en direct beschikbaar zijn voor een baan van ten minste twaalf uur per week.

Gezinsconsumptie

Goederen en diensten die door huishoudens worden aangekocht voor consumptie. Wordt ook wel particuliere consumptie genoemd. Zie ook *werkelijke individuele consumptie*.

Globalisering

De toenemende onderlinge verwevenheid van de nationale economieën.

Goederen

Tastbare producten, zoals voedingsmiddelen, duurzame consumptieartikelen en machines.

Huishoudens

De *sector* in de economie die bestaat uit alle particuliere huishoudens, institutionele huishoudens en de bedrijven van zelfstandige ondernemers.

I/a-ratio

De verhouding tussen het aantal inactieven en actieven. Tot de inactieven worden de uitkeringstrekkers van 15 jaar en ouder gerekend. Onder actieven worden verstaan de werkzame personen van 15 jaar en ouder, verminderd met het ziekteverzuim. Het is een indicator voor het draagvlak van de sociale verzekeringen: hoe meer mensen er werken, hoe meer er aan sociale premies wordt betaald.

Ingezetenen

Alle personen en bedrijven die behoren tot de Nederlandse economie. Dit zijn personen die langer dan één jaar in Nederland verblijven en bedrijven die gevestigd zijn in Nederland, inclusief vestigingen van buitenlandse ondernemingen in Nederland.

Inkomensherverdeling

Verdeling van het *primaire inkomen* over deelnemers aan het economisch proces door *inkomensoverdrachten*. Het resultaat wordt de secundaire inkomensverdeling genoemd.

Inkomensoverdrachten (van sectoren)

Alle betalingen waar geen directe tegenprestatie tegenover staat en die niet drukken op het vermogen van de betaler en niet dienen om lange-termijnguitgaven van de ontvanger te financieren. Voorbeelden van inkomensoverdrachten zijn giften, *belastingen*, premies, uitkeringen, afdrachten aan de Europese Unie.

Inkomensverdeling

De verdeling van het inkomen uit het economisch proces over de onderscheiden binnenlandse *sectoren* en het *buitenland*. Kan worden onderverdeeld in de primaire inkomensverdeling en de secundaire inkomensverdeling (*inkomensherverdeling*).

Instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens

De *sector* in de economie die bestaat uit de verenigingen en stichtingen die diensten verrichten voor huishoudens en die merendeels worden gefinancierd door huishoudens. Voorbeelden hiervan zijn vakbonden en amateursportverenigingen.

Intermediair verbruik

De goederen en diensten die in het *productieproces* worden ingezet en die aan het eind van het proces geheel in de nieuwe producten zijn opgegaan. Het intermediair verbruik vormt samen met de *finale bestedingen* de totale bestedingen aan goederen en diensten. Voorbeelden van intermediair verbruik zijn het verbruik van grondstoffen, halffabrikaten en diensten van accountantskantoren en schoonmaakbedrijven.

Investeringsquote

De *finale bestedingen* die ingezet worden in een Nederlands *productieproces*, maar die in de beschreven periode niet of slechts gedeeltelijk zijn gebruikt. Investeringsquote kunnen worden onderscheiden in investeringen in *vaste activa* en in *voorraden*.

Investeringsquote (gemiddelde)

De (*bruto*) investeringen in *vaste activa* in verhouding tot het (*bruto*) binnenlands product of de totale *toegevoegde waarde*.

Invoer

De goederen en diensten die door het *buitenland* aan *ingezetenen* zijn verkocht.

Kapitaalcoëfficiënt

De (*bruto*) *kapitaalgoederenvoorraad* in verhouding tot de (*bruto*) *toegevoegde waarde*.

Kapitaalgoederenvoorraad

De totale waarde van de *vaste activa*.

Kapitaaloverdrachten

Alle betalingen waar geen directe tegenprestatie tegenover staat en die drukken op het vermogen van de betaler (zoals successierechten) of dienen om *investeringen* in *vaste activa* of andere lange-termijnguitgaven van de ontvanger te financieren (zoals investeringsbijdragen van de *overheid*).

Koopkrachtpariteit

Indexcijfer dat het verschil in prijsniveau tussen landen weergeeft. Hiermee kan een betere internationale vergelijking van koopkracht en welvaart gemaakt worden.

Kredietinstellingen

De *sector* in de economie die bestaat uit de bedrijven met rechtspersoonlijkheid die zich hoofdzakelijk bezighouden met financiële bemiddeling. Deze bedrijven houden zich bezig met het aantrekken, omzetten en uitzetten van financiële middelen. Kredietinstellingen zijn een subsector van *financiële instellingen*.

Lastenverlichting

Het verlagen van de belasting- en premiedruk voor *huishoudens* of *vennootschappen*.

Lokale overheid

Het onderdeel van de *overheid* dat bestaat uit de provincies, gemeenten, gemeenschappelijke regelingen, waterschappen, verzelfstandigde lokale overheidsdiensten en privaatrechtelijke lokale instellingen op het gebied van arbeid, maatschappelijk werk, cultuur en onderwijs.

Lonen

De *beloning van werknemers* voor geleverde arbeid inclusief de *belastingen* en premies ten laste van de werknemers, maar exclusief de *sociale premies ten laste van werkgevers*. Dit omvat ook de 'auto van de zaak' en andere vormen van beloning in natura.

Loonmatiging

Een beperking van de stijging van de contractlonen. Het hoofddoel is het gebruik van de resterende 'loonruimte' voor het creëren van nieuwe banen of voor het beperken van afname van de werkgelegenheid.

Loonquote

De *beloning van werknemers* in verhouding tot het (*bruto*) *binnenlands product*.

Loonsom

Het totaal van *lonen* en *sociale premies ten laste van werkgevers*.

Marktprijzen

De prijs die de afnemer betaalt voor het gekochte product. Marktprijzen worden vooral gebruikt als waardering voor de *toegevoegde waarde* en het *binnenlands product*.

Marktsector

Alle bedrijfstakken behalve overheid, gezondheids- en welzijnszorg, verhuur van en handel in onroerend goed en delfstoffenwinning.

Nationaal inkomen

Alle inkomens die Nederlandse *ingezetenen* ontvangen op grond van hun deelname aan een (binnen- of buitenlands) *productieproces* of vanwege hun vermogensbezit. Deze inkomens bestaan uit de *beloning van werknemers*, *rente*,

dividenden, *belastingen* en subsidies op productie en invoer. Het nationaal inkomen kan ook worden berekend als het *binnenlands product* plus de per saldo uit het *buitenland* ontvangen lonen, rente en dividenden.

Nationale rekeningen

Het statistische systeem waarmee de Nederlandse economie in kaart wordt gebracht. Ook wel de nationale boekhouding genoemd.

Netto (binnenlands product etc.)

De toevoeging netto bij een economische variabele zoals binnenlands product of nationaal inkomen, duidt erop dat de *afschrijvingen*, die de kosten van het gebruik van de duurzame productiemiddelen weergeven, in mindering zijn gebracht.

Niet-financiële vennootschappen

De *sector* in de economie die bestaat uit de bedrijven met rechtspersoonlijkheid die zich hoofdzakelijk bezighouden met de productie van goederen en verhandelbare, niet-financiële diensten.

Niet-ingezetenen

Alle personen en bedrijven die niet behoren tot de Nederlandse economie. Zie ook *ingezetenen*.

Overheid

De *sector* in de economie die zich vooral bezighoudt met het produceren van niet-verhandelbare, collectieve diensten en het herverdelen van inkomen en vermogen. De overheid kan worden opgesplitst in de *centrale overheid*, de *lokale overheid* en de *wettelijke sociale verzekeringsinstellingen*.

Overheidsconsumptie

De *consumptieve bestedingen* door de *overheid*. Dit zijn de diensten geproduceerd door de overheid waar geen directe betaling tegenover staat (zoals overheidsbestuur) en de *uitkeringen sociale verzekering in natura* en *uitkeringen sociale voorzieningen in natura* (zoals betalingen voor medicijnen in het kader van de Ziekenfondswet). In de *nationale rekeningen* wordt het verbruik ervan volledig toegerekend aan de overheid.

Participatiegraad

Het percentage van de personen van 15–64 jaar dat deelneemt aan het arbeidsproces.

Polishouders (Inkomen toegerekend aan)

De beleggingsopbrengsten die verzekeringsmaatschappijen behalen op de pensioen- en levensverzekeringsvoorzieningen van hun cliënten. Deze worden in de *nationale rekeningen* geboekt als inkomen uit vermogen dat de polishouders ontvangen van de verzekeringsmaatschappijen.

Prijsmutatie (-ontwikkeling, -groei)

Het gewogen gemiddelde van de prijsveranderingen van de onderdelen van een bepaalde variabele. De prijsmutatie bepaalt samen met de *volumemutatie* de *waardemutatie*.

Primair inkomen

Alle inkomens die een *sector* ontvangt op grond van de deelname aan een (binnen- of buitenlands) *productieproces* en vanwege het vermogensbezit. Deze inkomens bestaan uit de *beloning van werknemers*, *rente*, *dividenden*, *belastingen* en subsidies op productie en invoer.

Productiefactoren

De middelen die nodig zijn in het *productieproces*, zoals arbeid, natuurlijke hulpbronnen en kapitaal.

Productieproces

Het maken van *goederen* en *diensten*.

Productiewaarde

De waarde van de *goederen* en *diensten* die in het *productieproces* zijn voortgebracht.

Publiekrechtelijke bedrijfsorganisaties

Openbare lichamen die delen van het bedrijfsleven organiseren. De belangrijkste zijn de bedrijfschappen en de productschappen. PBO's zijn ondermeer actief op het gebied van de vakopleiding, afzetbevordering en het uitvoeren van onderzoek. Voorbeelden zijn het Bedrijfschap Horeca en Catering, en het Productschap Vee en Vlees.

Quasi-vennootschappen

Bedrijven zonder rechtspersoonlijkheid die wat betreft hun economisch en financieel gedrag vergelijkbaar zijn met *vennootschappen*. Hiertoe behoren grote bedrijven zonder rechtspersoon en delen van de *overheid* (zoals een gemeentelijk vervoersbedrijf).

Recessie

De *conjunctuurfase* die gekenmerkt wordt door een afname van de economische activiteiten. Dit wordt afgemeten aan een kleiner wordend volume van het bruto binnenlands product.

Reële ontwikkeling

De ontwikkeling van een variabele verminderd met de prijsveranderingen. De term reële ontwikkeling wordt gebruikt bij inkomens en bij andere transacties die geen direct verband houden met *goederen* of *diensten*. Zie ook: *Volumemutatie*.

Rentemarge

Zie *FISIM*.

Ruilvoetverandering (van Nederland)

Een indexcijfer dat de verhouding weergeeft tussen de gemiddelde ontwikkeling van de uitvoerprijzen en die van de invoerprijzen. Als het prijspeil van de *uitvoer* sneller stijgt dan dat van de *invoer*, is er sprake van een ruilvoetverbetering. Als het prijspeil van de *invoer* sneller stijgt is er sprake van een ruilvoetverslechtering.

Saldo lopende transacties met het buitenland

Het geld dat een land per saldo ontvangt of moet betalen aan het *buitenland* in verband met goederen-, diensten- en inkomstentransacties. Dit bestaat uit het uitvoeroverschot, het saldo van de aan het buitenland betaalde en daarvan ontvangen lonen, rente en dividenden en het saldo van de aan het buitenland betaalde en daarvan ontvangen *uitkeringen sociale verzekering* en andere *inkomensoverdrachten*.

Sector

Een groep van deelnemers aan het economisch proces die dezelfde positie en functie in de economie hebben (bijvoorbeeld *huishoudens*, *vennootschappen* en *overheid*).

Secundaire inkomens

Zie *Beschikbaar inkomen*.

Sociale premies ten laste van werkgevers

De premies geheven over de (bruto) *lonen* die ten laste komen van de werkgevers. Deze omvatten naast de betaalde sociale verzekeringspremies ook pensioenpremies en de rechtstreeks door werkgevers betaalde uitkeringen.

Stabiliteitspact

Overeenkomst tussen de landen die deelnemen aan de Economische en Monetaire Unie (EMU), waarin afspraken zijn gemaakt over het beperken van onderlinge verschillen in economische ontwikkeling.

Subsidies

Gelden die door de *overheid* of de Europese Unie aan bedrijven worden verstrekt met het doel de prijzen te verlagen of werkgelegenheid in stand te houden. Voorbeelden zijn de EU-subsidies op voedingsmiddelen, de subsidies op openbaar vervoer en huurprijsverlagende subsidies.

Toegerekende bankdiensten

Verouderde term, zie *FISIM*.

Toegevoegde waarde

Het inkomen dat in het *productieproces* wordt gevormd. Het kan worden berekend als het verschil tussen de *productiewaarde* en het *intermediair verbruik*. Het is het inkomen dat beschikbaar is voor de beloning van de betrokken productiefactoren.

Uitkeringen sociale verzekering in geld

Inkomensoverdrachten door de *overheid* aan *huishoudens* op grond van *wettelijke sociale verzekeringen*, die met premies worden gefinancierd. Voorbeelden hiervan zijn WW- en WAO-uitkeringen.

Uitkeringen sociale verzekering in natura

Leveringen van *goederen* en *diensten* aan *huishoudens* in verband met *wettelijke sociale verzekeringen*, die (grotendeels) met premies worden gefinancierd (bijvoorbeeld de levering van gezondheidsdiensten in het kader van het ziekenfonds of de AWBZ). Deze leveringen worden tot de *overheidsconsumptie* gerekend, niet tot de *inkomensoverdrachten*.

Uitkeringen sociale voorziening in geld

Inkomensoverdrachten door de *overheid* aan *huishoudens* op grond van sociale wetgeving, die niet met behulp van specifieke premies worden gefinancierd maar uit de algemene belastingmiddelen. Een voorbeeld hiervan is de kinderbijslag.

Uitkeringen sociale voorziening in natura

Leveringen van *goederen* en *diensten* aan *huishoudens* op grond van sociale wetgeving, die niet met behulp van specifieke premies worden gefinancierd maar uit de algemene belastingmiddelen. Deze uitkeringen worden tot de *overheidsconsumptie* gerekend, niet tot de *inkomensoverdrachten*. Een voorbeeld hiervan is de individuele huursubsidie.

Uitvoer

De *goederen* en *diensten* die door *ingezetenen* aan het *buitenland* zijn verkocht.

Uitvoerquote

De *uitvoer* in verhouding tot de *productiewaarde* (bij een bedrijfstak) of tot het *bruto binnenlands product* (bij de economie als geheel).

Vaste activa

Productiemiddelen die langer dan één jaar meegaan en die een behoorlijke waarde vertegenwoordigen. Hiertoe behoren materiële activa (zoals gebouwen en machines) en immateriële activa (zoals software).

Vennootschappen

De *sector* in de economie die zich bezighoudt met de productie van verhandelbare goederen en diensten. Deze kan worden opgesplitst in *niet-financiële vennootschappen* en *financiële instellingen*.

Verzekeringsinstellingen

De *sector* in de economie die bestaat uit de bedrijven met rechtspersoonlijkheid die zich hoofdzakelijk bezighouden met het omzetten van individuele risico's in collectieve risico's. Hiertoe behoort niet de *wettelijke sociale verzekering*. Verzekeringsinstellingen is een subsector van *financiële instellingen*.

Volumemutatie (-ontwikkeling, -groei)

Het gewogen gemiddelde van de veranderingen in de hoeveelheid en de kwaliteit van de onderdelen van een bepaalde goederen- of dienstentransactie of de *toegevoegde waarde*. De volumemutatie bepaalt samen met de *prijsmutatie* de *waardemutatie*. Zie ook: *Reële ontwikkeling*.

Voorraden

De waarde van alle grondstoffen, halffabrikaten, goederen in bewerking en nog niet verkochte, voltooide producten die op een bepaald moment in de bedrijven aanwezig zijn. Tot de voorraden wordt ook het onderhanden werk gerekend; dit is de productie van gedeeltelijk voltooide kapitaalgoederen (met uitzondering van woningen en andere gebouwen). De uiteindelijke verkoop van deze activa leidt tot een vermindering van de voorraden.

Vorderingensaldo (-overschot, -tekort)

De lopende ontvangsten en kapitaalontvangsten van een *sector* of land verminderd met de lopende uitgaven en kapitaaluitgaven. Een overschot betekent dat een sector of land per saldo financiële middelen aan andere sectoren of het *buitenland* verstrekt. Dit kan gebeuren in de vorm van kredietverlening, de aankoop van effecten of het doen van directe investeringen (zoals de overname van een buitenlandse onderneming). Een tekort betekent dat een sector of land per saldo financiële middelen ontvangt. Dit kan bijvoorbeeld gebeuren in de vorm van leningen of de uitgifte van aandelen.

Waardemutatie (-ontwikkeling, -groei)

De ontwikkeling van de waarde van een variabele. Dit kan worden opgesplitst in een *prijsmutatie* en een *volumemutatie*.

Wederuitvoer

De goederen die via Nederland vervoerd worden en daarbij (tijdelijk) eigendom worden van een *ingezetene*, zonder dat hier een industriële bewerking plaatsvindt. Dit zijn onder andere goederen die door Nederlandse distributiecentra worden ingeklaard en uitgeleverd aan andere (Europese) landen. De wederuitvoer maakt deel uit van de *uitvoer* en de *invoer*. Zie ook: *Doorvoer*.

Werkelijke individuele consumptie

De consumptie van huishoudens die bestaat uit de *gezinsconsumptie* en de consumptie van de *overheid* en de *instellingen zonder winstoogmerk* die kan worden toegerekend aan individuele huishoudens (bijvoorbeeld gezondheidszorg en onderwijs).

Werkelijke collectieve consumptie

De collectieve *consumptie* waarvan het profijt niet kan worden toegerekend aan individuele *huishoudens*. Voorbeelden hiervan zijn defensie en justitie.

Werkloosheid

Het verschijnsel waarbij personen die wel betaald werk willen of kunnen verrichten, geen werk kunnen krijgen. Zie ook *werkloze beroepsbevolking*.

Werkloze beroepsbevolking

Mensen zonder betaald werk (of met betaald werk voor minder dan twaalf uur per week) die actief op zoek zijn naar betaald werk voor twaalf uur of meer per week en die daarvoor direct beschikbaar zijn. Voor zover deze mensen staan ingeschreven bij een Centrum voor Werk en Inkomen (CWI) behoren ze tevens tot de geregistreerde werklozen. Daartoe behoren eveneens ingeschreven mensen die wel beschikbaar zijn maar niet naar werk zoeken. In deze publicatie worden alleen mensen van 15–64 jaar beschouwd.

Werkzame beroepsbevolking

Mensen die in Nederland wonen en betaald werk hebben van twaalf uur of meer per week. In deze publicatie worden alleen mensen van 15–64 jaar beschouwd.

Wettelijke sociale verzekeringsinstellingen

Onderdeel van de overheid dat bestaat uit instellingen die als belangrijkste taak hebben het verstrekken van uitkeringen in het kader van wettelijke sociale verzekeringsregelingen als WAO, WW, AOW, ZFW en AWBZ. Ook de toezichthoudende instellingen van deze uitvoeringsorganen behoren hiertoe. De overheid is verantwoordelijk voor de vaststelling of goedkeuring van de premies en de uitkeringen. Voorbeelden zijn het Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen (UWV), de Sociale Verzekeringsbank (SVB), het College voor Zorgverzekeringen (CVZ), de ziekenfondsen en zorgkantoren.

Winst

Het verschil tussen de opbrengsten en de kosten van ondernemingen, exclusief bijzondere baten en lasten. Winst kan worden gedefinieerd vóór en na aftrek van *belastingen*. De ingehouden winst is gelijk aan de winst na belasting en na winstuitkeringen.

Winstquote

De *winst* in verhouding tot het (*bruto*) *binnenlands product*.

Trefwoordenregister

Aandelen	122, 124, 126, 130, 139–140, 143–144, 194, 196
Aandelenbezit	140
Aandelenschuld	126
Aardgas	40, 42–43, 51–52, 70, 72, 163
Aardolie	53
Aardolie-industrie	53, 123
Afschrijvingen	58, 120–121, 125, 128
Afval	68
Arbeidsinkomensquote	11, 17, 100–102, 124,
Arbeidsmarkt	13, 15–16, 21, 29, 73, 77–79, 81, 83, 85–86, 93, 96, 99, 104, 169, 171, 180
Arbeidsongeschiktheid	105, 110, 112
Arbeidsongeschiktheidsuitkeringen	98, 137
Arbeidsparticipatie	92, 94–96
Arbeidsproductiviteit	17, 45, 81–82, 85, 98–101, 102, 117
Arbeidsproductiviteit	11
Arbeidsvolume	13, 16, 45, 60, 64–65, 74, 80–81, 85, 88–89, 98, 100, 193
Arbeidsvolume	50, 55, 57, 59, 61, 66, 86, 100
AWBZ	18, 33–34, 137
Banen	3, 13–16, 29, 45, 64–65, 72, 85–90, 96, 110, 112, 177, 193, 199
Banken	66–67, 127–128, 132, 196
Bankwezen	18, 66–67, 117
Bedrijfsgebouwen	35–36, 38
Bedrijfstacken	7, 31–32, 37, 46–47, 56, 59, 72, 90, 102, 199
Belasting- en premiedruk	18, 136, 199
Belasting op inkomen en vermogen	120
Belastingen	16–17, 47, 70, 117, 119, 124–125, 128, 134–136, 139, 145, 193–194, 196, 199–201
Beloning van werknemers	100, 120, 124–125, 128, 193, 196, 199
Beroepsbevolking	85, 90–96, 182
Beschikbaar inkomen	11, 17, 117, 119, 121
Besparingen	3, 16, 30, 118, 120–121, 194
Bestedingen	11, 15, 17, 25, 27, 29–31, 33–34, 44, 55, 117, 120, 125, 128, 185, 196, 198, 200
Bevolking	11, 85, 90–96, 113, 150–151, 173, 175, 181–182, 184, 186

Bevolkingsgroei	92, 175
Binnenlands product	11, 18, 23, 27, 47, 76, 108, 118, 144, 165, 180, 194–195, 198, 200, 203
Bouwnijverheid	48–49, 54, 64, 101
Btw	47, 125, 194
Cao-lonen	99
Chartaal geld	139
China	9, 14, 19, 21–22, 41, 43, 155, 179, 182, 185, 187–190
Commerciële dienstverlening	45–46, 55
Communicatie	16, 37, 101–102, 163, 168, 179
Computers	14–15, 30, 35, 38, 43, 59
Consumentenprijsindex	11
Consumptie	15, 19–21, 27, 29–35, 50–51, 119–120, 181, 185, 194–195, 197, 203–205
Consumptieve bestedingen	15, 17, 27, 29, 31, 33, 55, 117, 120, 185, 196, 200
Consumptieve bestedingen van huishoudens	27, 29, 117
Defensie	33, 35, 58, 105, 205
Dekkingsgraad	18, 117, 131
Delfstoffenwinning	37, 46, 50–51, 101, 123
Detailhandel	55, 124
Directe investeringen	124–125, 204
Dividend	119–120, 124–125, 128, 133–134
Duurzame energie	138
Economische groei	13, 20–21, 28, 39–41, 45–47, 51, 55, 64, 81, 105, 108, 110, 116, 150, 156, 173, 180, 182, 185
Effecten	10, 16, 70, 93, 104, 112, 116, 121, 133, 139–140, 153, 174, 204
Emigratie	175
Emissies	18, 23–24, 67–69, 70–72, 132
EMU-saldo	138–139
EMU-schuld	138–140
Energie	45, 69, 114, 116, 138
Energie- en waterleidingbedrijven	37, 46, 50, 101
Europese Unie	19, 40–41, 169, 172–173, 202
Exploitatie-overschot	50, 55, 57, 59, 61, 66
Export	14, 19, 21, 28, 39–42, 51–52, 59, 151, 159–160, 168, 181, 187–190
Faillissementen	102–104
Finale bestedingen	196, 198

Financieel vermogen	17, 122
Financiële instellingen	43–44, 87, 117, 119, 126, 131–133
Gezondheids- en welzijnszorg	58
Gezondheidszorg	33, 58, 204
Handel, horeca en reparatie	37, 101–102
Handelsoverschot	151, 159
Huishoudens	3, 15–17, 19, 21, 27, 29–31, 33–34, 43, 47, 67, 70, 114, 117–122, 128, 197–199, 203–204
ICT	86, 187, 190
Immateriële activa	203
Immigratie	169, 174–175
Import	52, 68, 159–160, 163, 168, 188–191
In- en uitvoer	28, 39, 55
India	3, 14, 19, 21–22, 155, 179–191
Industrie	13–14, 16, 20, 37, 39, 45, 50, 52–54, 59–61, 70, 87, 89–90, 98, 101, 123, 177, 181–183, 185
Inflatie	3, 9, 15–17, 20–22, 30, 117
Inkomensverdeling	3, 197
Institutionele beleggers	130
Intermediair verbruik	47, 127, 129, 196, 198
Internet	56
Investerings	11, 14–15, 19, 21, 27–29, 35–39, 63–64, 121, 124–125, 127–128, 137, 180–181, 187, 198, 204
Invoer	14, 27–28, 39, 43–44, 135, 141, 156, 158–165, 168, 188–191, 194, 202
Japan	3, 14, 19, 21, 41
Kapitaalgoederenvoorraad	58, 198
Kapitaaloverdrachten	120, 125, 128, 141, 194
Kennis	78, 184, 208
Koopkracht	198
Kredieten	18, 66, 67, 125, 127, 132–133, 138–139
Kredietverlening	67, 126–129
Landbouw, bosbouw en visserij	37, 101
Liberalisering	9, 157, 180
Lonen	17, 19, 99, 117, 137, 169–170, 185, 199, 202
Loonkosten	10–11, 17, 34, 40–41, 51, 99–100, 117, 127

Loonkostenstijging	58, 99
Loonsom	17, 100, 124
Loonstijging	85, 99, 101
Machines en installaties	35
Marktsector	11, 17, 40, 98, 100–102
Metaalindustrie	54, 124
Milieudruk	70, 72
NAMEA	71
Nationaal inkomen	11, 23, 100, 118, 200
Nederlandse aandelschuld	126
Netto nationaal inkomen	11
Niet-financiële vennootschappen	7, 17, 117, 119, 123–126, 128, 133–134, 114, 203
Nijverheid	48–49, 54, 64, 101
Obligaties	17–18, 117, 122, 127, 131–132, 138–140, 145–147, 194
Ondernemingen	17–18, 64, 117–119, 124, 131, 133, 191, 197
Onderwijs	58, 85, 89, 96, 184, 186
Onderzoek en ontwikkeling	138
Onroerend goed	101, 199
Overheid	3, 7, 18, 27, 29–30, 33, 35, 37–38, 45, 47, 57–58, 70, 73, 79, 101, 105, 108, 117–119, 134–140, 145–147, 169, 180, 184, 193–194, 199–205
Overheidsschuld	134, 138
Overheidsconsumptie	30, 32–35, 195, 203
Overheidstekort	18, 118, 134, 138, 145, 147–149, 153
Participatiegraad	85–86, 94–96
Pensioenfondsen	18, 117, 129–131
Pensioenvoorziening	120
Potentiële beroepsbevolking	91–92, 94–96
Prijzontwikkelingen	121
Primair inkomen	119
Productgebonden belastingen	47, 125, 193
Productie	3, 13, 23, 27–28, 31, 34–35, 37, 40, 45, 47, 50–54, 56, 60–61, 63–64, 68, 72, 76, 82, 118–119, 123, 125, 127, 129, 133, 135, 165, 179, 185–186, 194, 196, 200, 201, 203–204
Regio	163

Rekenrente	131
Rente	9, 18, 66–67, 117–118, 120–121, 125, 127–129, 131, 134, 139, 142, 145–147, 194, 200, 202
Rentemarge	126–127
Ruilvoet	44
Ruilvoetverandering	202
Schuldenlast	121
Schuldquote	18, 118, 138, 151, 153
Secundair onderwijs	186
Sociale verzekeringsinstellingen	58, 135
Sociale verzekeringspremies	202
Software	183, 185, 187, 193
Spaargelden	67
Spaartegoeden	29, 67, 118, 122
Special purpose vehicles	131
Staatsschuld	144–146, 150–151, 153
Subsidies	47, 125, 128, 138, 180, 196, 200–202
Telecommunicatie	163, 168, 179
Toegevoegde waarde	14, 17, 31–32, 40, 45, 47–48, 50–53, 55–59, 61, 64–66, 70, 76, 100, 123, 125, 127–129, 133, 193, 196, 199
Transportmiddelen	43, 160, 168
Uitvoer	14, 28, 39–44, 52, 55, 63, 117, 141, 156, 158–160, 163–165, 189–190, 194–195, 202–204
Uitzendwerk	56, 72–78, 82–83
Vacatures	86–88
Veiligheid	23
Vennootschappen	7, 17, 101, 103, 117, 119–120, 123–126, 128, 133–134, 144, 196, 202–203
Vennootschapsbelasting	124, 134
Verenigde Staten	3, 9, 14, 19–22, 41, 80, 124, 133–134, 142, 144–153, 179, 190
Vergrijzing	85, 137
Vervoer, opslag en communicatie	37, 101–102
Vervoermiddelen	36
Verzekeraars	7, 10, 18, 117, 129–130, 132, 191
Verzekeringsinstellingen	58, 119, 135, 204
Verzuring	70
Voedings- en genotmiddelen	15, 30, 40, 42
Vorraden	27, 125, 204
Vorderingensaldo	121, 141, 204

Vorderingstekort	139
WAO	106, 110–111
Wederuitvoer	14, 28, 39–43, 156, 204
Welvaart	22–25, 182, 185–186, 198
Welzijn	76
Welzijnszorg	35, 58
Werkgelegenheid	13, 15, 17, 23, 29, 45, 50, 55–56, 63, 72, 87, 101, 119, 124, 155, 174, 184–185, 202
Werkloosheid	20, 23, 72, 78, 86, 93–96, 105–106, 149, 169, 171–172
Werknemers	9, 16, 29, 63, 74, 79, 81, 83, 85–88, 98, 100, 103, 120, 124–125, 128, 169–170, 173–174, 176–178, 193, 196, 199
Winst	17–18, 82, 117, 121, 124–125, 127–128, 130–134, 141–142, 194, 205
Winsten	3, 17–18, 194
Winstgevendheid	21, 37, 99–102, 124, 127, 134, 142
Woningen	14, 35–36, 54, 61–62, 64, 204
Woninghypotheken	66–67, 121, 132
Zakelijke dienstverlening	14, 16, 37, 55–57, 76, 86–87, 89–90, 98, 101, 119, 124, 190
Zelfstandigen	16, 88, 90, 100, 118–119, 177–178, 196
Ziekenfondswet	27, 33
Zorg	14, 16, 32–33, 35, 37, 45, 47–49, 57–58, 86, 90, 101, 137, 204

Enkele verwante publicaties

Nationale rekeningen P-2
National accounts of the Netherlands P-22
Nationale rekeningen 2004 – Revisie 2001 P-37
De Nederlandse conjunctuur P-104
Het Nederlandse ondernemingsklimaat in cijfers I-74
Kennis en economie K-300
De digitale economie P-34
Statistisch Bulletin (zie www.cbs.nl)
Bevolkingstrends B-15
Sociaal-economische trends V-4

Zie voor overzicht van alle publicaties: www.cbs.nl